

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA
STŘEDISKO IBERO-AMERICKÝCH STUDIÍ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

KARLA ŠIMÍKOVÁ

VLADIMÍR KOZÁK A OBRAZ INDIÁNA V JEHO TEXTECH
VLADIMÍR KOZÁK AND REPRESENTATION OF INDIGENOUS
PEOPLES IN HIS WRITINGS

2024

VEDOUCÍ PRÁCE: prof. Markéta Křížová, Ph.D.

Poděkování

Děkuji paní profesorce Markétě Křížové za vedení mé diplomové práce, cenné rady a poznámky a její vřelou spolupráci během celého procesu psaní. Zároveň bych ráda poděkovala paní doktorce Monice Brenišínové, která mi poskytla cenné informace a rady k formální úpravě a struktuře textu. Děkuji také Pavlovi Vaculíkovi, Marcelu Miguelovi a Fernandě Maranhão za sdílení informací ze svých výzkumů o Kozákovi. V poslední řadě bych také chtěla poděkovat Hlávkově nadaci, která mi poskytla finanční podporu na dopravu do Brazílie, kde proběhl sběr pramenů k této práci.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Karla Šimíková

Abstrakt

Diplomová práce představuje osobnost Vladimíra Kozáka, českého technika, etnografa, dokumentaristy, fotografa a umělce, který žil mezi lety 1924–1979 v Brazílii. Práce dále analyzuje jeho pohled na indiánskou skupinu Xetá zobrazenou v jeho terénních zápisnících, na základě teorie reprezentace těch „Druhých“. Tato studie využívá historickou analýzu k prozkoumání jazykových a symbolických prostředků, které Kozák používal k popisu jinakosti Xetá. Kromě představení Kozáka českému akademickému prostředí je cílem této práce kriticky zhodnotit Kozákovu práci v kontextu reprezentace původních obyvatel a etnografických praktik jeho doby. Jedná se o prvotní výzkum v českém prostředí, který dále nastiňuje možnosti studia Kozáka a jeho díla.

Klíčová slova

Vladimír Kozák, Xetá, reprezentace, ti „Druzí“, egodokumenty, terénní zápisníky, biografie

Annotation

The thesis presents the personality of Vladimír Kozák, a Czech engineer, ethnographer, documentary filmmaker, photographer and artist who lived in Brazil between 1924 and 1979. The thesis further analyses his view of the Xetá Indian group depicted in his fieldnotes, based on the theory of representation of the Other. This study uses historical analysis to explore the linguistic and symbolic devices Kozák used to describe the otherness of the Xetá. In addition to introducing Kozák to Czech academia, this paper aims to critically evaluate Kozák's work in the context of indigenous representation and ethnographic practices of his time. This is primary research in a Czech setting that further outlines the possibilities of studying Kozák and his work.

Keywords

Vladimír Kozák, Xetá, representation, the Other, egodocuments, fieldnotes, biography

Obsah

Seznam zkratk.....	8
Ediční poznámka	9
1. ÚVOD.....	9
1.1 Téma diplomové práce, badatelské otázky a cíl	9
1.2 Dosud zveřejněný výzkum a texty o Kozákovi	11
1.3 Struktura práce a použitá literatura.....	16
2. Teorie a metodologie	19
2.1 Biografie a egodokumenty.....	19
2.2 Antropologie a etnologie	21
2.2.1 Vymezení pojmů a historie.....	21
2.2.1 Reprezentace těch „Druhých“	24
2.2.2 Terénní zápisníky	26
3. Kozákův život.....	28
3.1 Život v Rakousko-Uhersku a v Československu.....	28
3.2 První roky v Brazílii	31
3.3 Role Muzea Paranaense v Kozákově životě.....	36
3.4 Výpravy za Indiány	42
3.5 Soužití s Karlou	50
3.6 Poslední roky života	54
4. Obraz Indiána v Kozákových textech.....	59
4.1 „Jako ryba na suchu“	59
4.2 Terénní zápisníky Vladimíra Kozáka	63
4.2.1 Popis zápisníků	64
4.2.2 Chronologické rozřazení zápisníků	70
4.3 Obraz Xetá.....	70
4.3.1 Historický a kulturní kontext.....	71

4.3.2 Vztah Kozáka k Xetá.....	72
4.3.3 Identifikace těch „Druhých“ v pramenech	73
4.3.4 Název Xetá v pramenech.....	75
4.3.5 Lidé z doby kamenné.....	76
4.3.6 Kultura Xetá v pramenech.....	77
4.3.7 Rodiny Xetá.....	80
5. Závěr.....	82
Seznam pramenů, zdroje a literatura	85
Prameny.....	85
Edice pramenů	88
Elektronické zdroje.....	89
Literatura	92
Audiovizuální zdroje	93
Vědecké práce o Kozákovi	94
Seznam příloh.....	96
Schéma.....	96
Tabulky.....	96
Diagram	96

Seznam zkratek

FUNAI   Fundação Nacional dos Povos Indígenas

UFPR   Universidade Federal do Paraná

MAE   Museu de Arqueologia e Etnologia

MUPA   Museu Paranaense

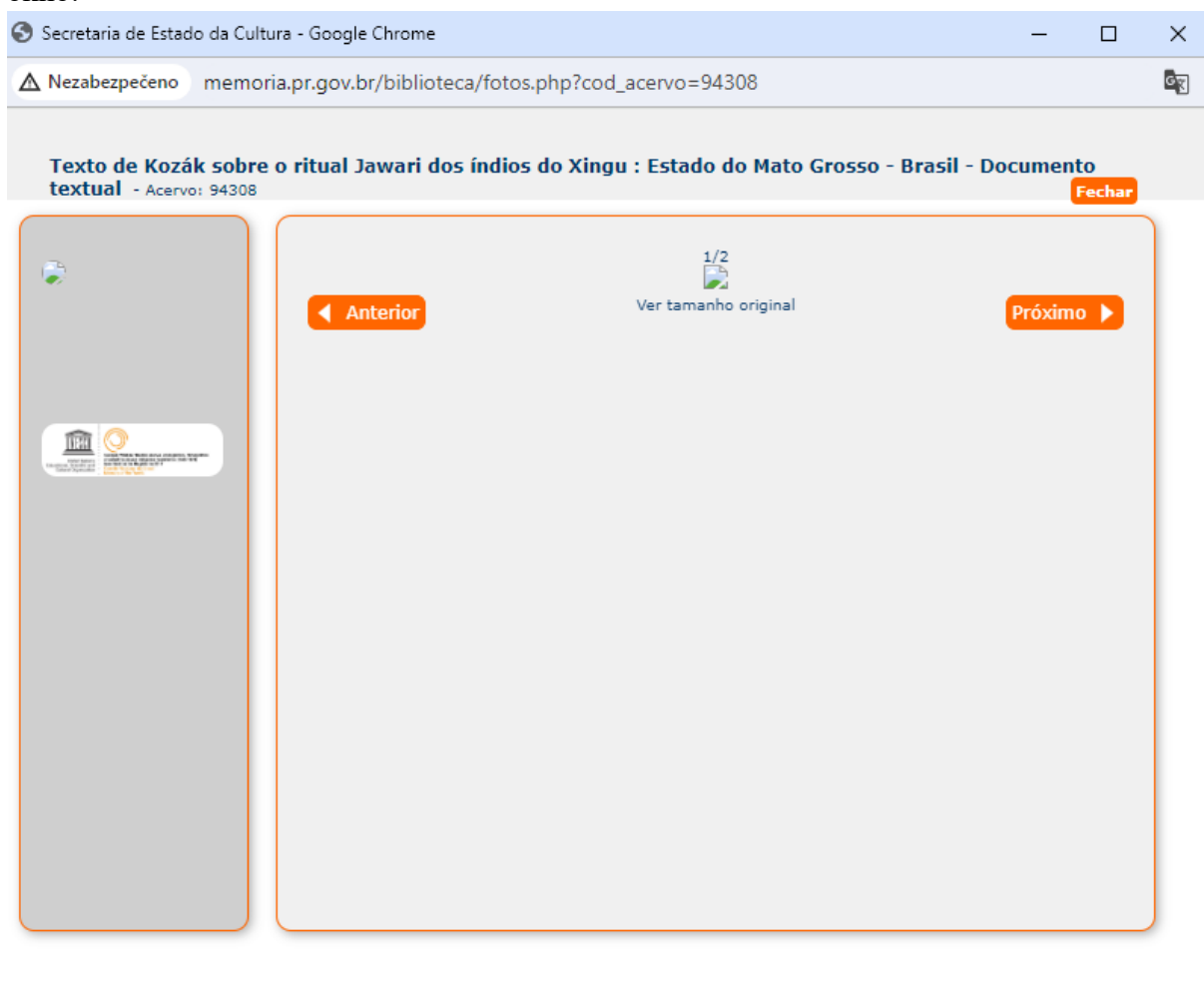
SPI   Serviço de Proteção ao Índio

TI   Terra Indígena

Ediční poznámka

V práci využívám dokumenty nahrané v online archivu Museu Paranaense. Pro přístup k jednotlivým dokumentům je nutné zadat do vyhledávacího řádku na stránce <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php> přesné heslo. Nejjednodušším heslem a nejsnáze vyhledatelným jsou muzejní zkratky fondu s číslem, např. MP. KO. 1425. V některých případech, jako je uvedený příklad, se za tečkami vyskytují mezery, které je nutné dodržet pro vyhledání daného dokumentu. Po vyhledání hesla rozklikněte ikonu v levé části pod číslem u záznamu dokumentu. Objevuje se buďto rovnou ikona PDF dokumentu, nebo je nutné rozkliknout tento obrázek: , za pomoci kterého se otevře následující okno:

V tomto okně je nutné ještě kliknout na: [Ver tamanho original](#), aby se soubor otevřel.

Pro vyhledávání v online archivu pouze ve sbírce Vladimíra Kozáka podle jiných hesel následujte návod na této stránce: <https://www.museuparanaense.pr.gov.br/Pagina/Pesquise-no-acervo-online>.

1. ÚVOD

1.1 Téma diplomové práce, badatelské otázky a cíl

Před sto lety, 11. dubna 1924, nasedl na vlak do Paříže na vlakovém nádraží v Praze mladý muž a rozloučil se se svou sestrou a se svými přáteli. Jeho cílovou destinací bylo brazilské město Rio de Janeiro. Možná si tehdy ani ještě neuvědomoval, že část své rodiny již nikdy neuvidí. V Brazílii totiž nakonec zůstal až do své smrti v roce 1979 s jedinou návštěvou Československa v roce 1935. Řeč je o Vladimírovi Kozákovi, který se narodil za Rakousko-Uherska ve vesnici jménem Bystřice pod Hostýnem. Jako absolvent vyšší odborné školy technického zaměření odjel do Brazílie za prací a dobrodružstvím. Ač nikdy nenabyl příliš velkého majetku, načerpal v Brazílii obrovské duchovní bohatství, které dále předával světu ve formě obrazů, fotografií a filmů. Ve svém díle zobrazoval zprvu brazilskou faunu a flóru a brazilský folklor, od roku 1950 se však zaměřil výhradně na původní obyvatele Brazílie. Jeho vnitřním posláním se stalo zaznamenat veškeré informace o indiánských skupinách, které byly podle jeho mínění nevyhnutelně předurčeny k zániku. Kozák byl všestranný člověk, který se ve svém životě řídil heslem své matky: „Dělej něco a nekraď Pánu Bohu čas.“¹ Toho něčeho bylo na konci jeho života mnoho. Z díla, které přešlo po Kozákově smrti do vlastnictví Muzea Paranaense (MUPA), dnes čerpá jak samo muzeum pro krátkodobé výstavy a stálou expozici, tak studenti univerzit ve svých závěrečných pracích anebo také původní obyvatelé Brazílie, kteří toto bohatství využívají k upevnování vlastní identity. Po Kozákově smrti zaznamenaly autority při dědickém řízení v roce 1991 velké množství dokumentů a předmětů, celkem se napočítalo 28 154 obrazových dokumentů, 4 831 dopisů, 1 637 knih a 950 předmětů. Později v roce 2004 bylo objeveno ještě 31 zápisníků s poznámkami.²

Kdo ale byl Vladimír Kozák a jak se z technika z Československa stal dobrodruh mezi Indiány³ s kamerou v ruce? Byl to etnolog, kameraman, fotograf, malíř, nebo technik?

---

¹ Trevisan, Ediberto. Vladimír Kozák (1897–1979), „O braide pemegare“ dos Bororo. In.: *Boletim do Instituto Histórico, geográfico e Etnográfico Paranaense* [online]. Curitiba: 1979 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: http://etnolinguistica.wdfiles.com/local--files/biblio%3Atrevisan-1979-kozak/trevisan_1979_kozak.pdf. Str. 10.

² Rosato, Márcia Cristina. *Uma constelação de Imagens: a experiência etnográfica de Vladimír Kozák*. Dizertační práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2009. Dostupné z: osobní žádost na Museu de arqueologia e etnologia UFPR.

³ Používám termín *Indián* s vědomím jeho problematické povahy, která může vyvolávat kulturní a historické kontroverze. Volba tohoto termínu vychází z historického kontextu Vladimíra Kozáka a jeho doby, ve které byl termín běžně užíván. Přestože je nyní považován za zastaralý a někdy i pejorativní, rozhodla jsem se zachovat původní formulaci v souladu s autentickým jazykem té doby. Mým záměrem není ignorovat citlivost této problematiky, ale spíše reflektovat dobové vnímání a snahu o věrnost originálu. Zároveň tento termín píše s velkým -i, které odkazuje k chybě Kryštofa Kolumba a vyhýbám se rasově podbarvenému užívání malého -i. Pokud to text dovoluje, uvádím autoidentifikační pojmenování jednotlivých skupin, se kterými se Kozák během své práce setkal.

V českém prostředí je jeho postava téměř zapomenuta, a právě jedním z cílů mé diplomové práce je jeho oživení pro české publikum. „Kdo byl Vladimír Kozák?“ je tak první z mých badatelských otázek. Zatímco v první části mé diplomové práce nastiňuji metodologii, na danou otázku odpovídám v druhé části, ve které k vytvoření Kozákovy biografie používám zejména dochované dokumenty osobní povahy a korespondenci z archivu MUPA. Díky velkému množství Kozákových dopisů mám možnost nejen určit, kde se v jaké době nacházel, ale mohou také upřesnit sociální vazby, které v těchto dobách navazoval.

Zatímco druhá část je věnovaná Kozákovi a jeho životu, ve třetí části se již zabývám druhou badatelskou otázkou mé práce: „Jak ve svých textech zobrazoval Kozák jedno z domorodých etnik Brazílie, Indiány Xetá?“ Cílem této části je konstruovat Kozákův pohled na domorodce, za nimiž se vydal na výzkumné výpravy hned několikrát mezi lety 1955–1961 a později je sám za sebe jezdil navštěvovat. Kromě bohatého obrazového materiálu o skupině Xetá najdeme v Kozákově pozůstalosti i několik terénních zápisníků popisujících tuto skupinu. A právě o této skupině, jako jediné z těch, které Kozák zaznamenával, vznikla monografie s názvem *The Heta: Fish in a dry pond*.⁴ Sestavil ji na základě svých poznámek a komentářů spolu s Kanadánem Davidem Baxterem a finální podobu pak dokončoval tým výzkumníků z Amerického přírodovědného muzea, pod kterým dílo vyšlo.

I přesto, že Kozák zaznamenal více než dvacet pět různých Indiánských skupin, výše zmiňované okolnosti se zasloužili o orientaci mé druhé badatelské otázky pouze na Indiány Xetá. Zároveň se zaměřuji na psaný text, kterému se věnuje v brazilském vědeckém prostředí mnohem méně pozornosti než Kozákově fotografické, filmové a obrazové tvorbě. Jako jeden z důvodů upřednostňování těchto materiálů chápu skutečnost, že část Kozákových textů je psaná v češtině a brazilským badatelům je zpřístupněna pouze občas, a to ve formě překladu. Bohužel musím konstatovat, že ne vždy je překlad kvalitně zpracován. Kromě češtiny využíval Kozák k zápisu svých poznámek také portugalštinu, angličtinu a němčinu. Vzhledem k tomu, že dosahují obtojně znalosti většiny zmíněných jazyků, považuji se za vhodného adepta pro provedení analýzy Kozákových textů.

Kozák se zajímal o nejnovější poznatky v oborech, které mu byly blízké, jako antropologie, geografie, fotografie. Často si s přáteli dopisoval o nějaké zajímavé knize. Mimo jiné měl předplacený i časopis *National Geographic Magazine*, ve kterém se pokoušel publikovat své fotografie s článkem o přilehlé krajině kolem města Curitiba, bohužel však neúspěšně. Z poznámek v zápisnicích také vyplývá, že znal dílo brazilského antropologa a historika

---

⁴ Kozák, Vladimír et al. *The Heta Indians: Fish in a dry pond*. In. *Anthropological Papers of the American Museum of Natural History*. New York: 1979, vol. 55, part 6, str. 349-434.

Darcyho Ribeiry. V 60. letech se seznámil s českým antropologem Čestmírem Loukotkou, se kterým následně vedl poměrně bohatou korespondenci. Často se bavili o nejnovějších poznatcích týkajících se indiánských jazyků a kmenů. Přes dopisy se seznámil také s českým malířem Zdeňkem Burianem, kterého velice obdivoval a se kterým si také často dopisoval a vyměňoval si fotografie. Předmětem jeho zájmu byl také český etnograf, cestovatel a botanik Alberto Vojtěch Frič, o kterém sháněl z Československa informace a po známých si objednával jeho knihy.

Kozákovy poznámky byly psány v době, kdy francouzský antropolog Claude Lévi-Strauss podnikal terénní výpravy za Indiány do Amazonie a analyzoval je na základě strukturální antropologie. Zatímco v Kozákových poznámkách jsem na jeho jméno nenarazila, v Lévi-Straussově knize *Od medu k popelu*⁵ je v bibliografii uveden Kozákův článek o pohřebním rituálu Bororo z časopisu *Natural History*.⁶ Kozákova práce byla motivována poptávkou MUPA, které mělo za cíl zprostředkovat vědu veřejnosti a podílet se na utváření paranaenské identity. Zároveň však sleduji odklon od dobové praxe motivovaný Kozákovou vnitřní touhou zaznamenat věci, které se mu zdály tak odlišné a neznámé a zároveň tak cenné, ještě před tím, než zaniknou. Kozák byl cizincem, který odešel ze své rodné země a už se do ní nevrátil. V této diplomové práci pozoruji pohled muže na cizí kulturu, která se naprosto vymyká jeho rodnému prostředí. Svou barevností a živostí ho uchvacuje a leností občanů odpuzuje. Jako cizinec sleduje tuto kulturu zvenčí. Je pozorovatelem, který se rozhodl to, co vidí, zaznamenat. Nejen indiánská, ale také brazilská kultura je pro něj kulturou odlišnou, i proto se jeho pohled na Indiány liší od pohledu jeho brazilských spolupracovníků. Ovlivněn příběhy Karla Maye, přistupuje k Indiánům se sympatiemi, které ještě více posiluje navázání přímého kontaktu. Právě tento pohled budu analyzovat za pomoci Kozákových textů ve třetí části této práce.

1.2 Dosud zveřejněný výzkum a texty o Kozákovi

Již dříve jsem uvedla, že osobnost Vladimíra Kozáka je dosud v českém prostředí poněkud zapomenuta, a i když se během let po jeho smrti objevily záblesky zájmu o něj, velmi rychle vždy zase vyhasly. Ve své práci si kladu za cíl nejen představit osobnost Vladimíra Kozáka, ale především udělat první kroky ve výzkumu jeho díla v českém vědeckém prostředí. Jeho dílo se dá využít v různých oborech, jako je antropologie, etnologie, kinematografie, dějiny umění a další. Jak již bylo výše zmíněno, Kozákovo dílo je hojně využíváno při výstavách brazilského

---

⁵ Lévi-Strauss, Claude. *Mythologica, [2]: Od medu k popelu*. Praha: Argo, 2006.

⁶ Kozák, Vladimír. Ritual of a Bororo Funeral. In. *Natural History*. New York: 73 (1), 1963, str. 38-49.

MUPA v Curitibě,⁷ kterému dvanáct let po Kozákově smrti připadlo do dědického vlastnictví. Mluvíme zde o obrovské sbírce tvořené fotografickými, filmovými a textovými záznamy zobrazujícími brazilskou faunu a flóru, brazilský folklór a každodenní život a obřady přibližně dvaceti pěti indiánských kmenů v různých státech Brazílie. Jsou zde 16 mm filmy, fotografie, diapozitivy, negativy různých formátů, korespondence a zápisníky pořízené během expedice do indiánských tábořišť ve státech Pará, Maranhão, Tocantins, Mato Grosso, Mato Grosso do Sul, Paraná a Santa Catarina. Dále se zde také objevují díla jako malby a kresby tvořené většinou akvarely nebo pastely. V roce 2017 byly ikonografické, filmové a textové předměty sbírky Vladimíra Kozáka zobrazující původní obyvatele uznány programem UNESCO *Paměť světa* jako dokumentární dědictví lidstva.⁸

Vzhledem k obsáhlosti a množství sbírky je jeho pozůstalost obrovským zdrojem pramenů potřebných k výzkumu, přičemž přístup k těmto materiálům není v dnešní době internetu natolik obtížný. I když se velká část jeho díla nachází v archivu MUPA a část v archivu Muzea archeologie a etnologie (MAE) Federální univerzity Paraná (UFPR) v Curitibě, díky jeho digitalizaci lze dnes již téměř ke všem pramenům zasednout doma za počítačem. Ani jazyk není mnohdy překážkou, Kozákovy filmy jsou němé s titulky, stejně tak jako fotografie a další získané nebo vyrobené předměty. Pouze u textů, které jsem již komentovala, je nutná znalost jak češtiny a portugalského, tak také angličtiny a zřídka i němčiny.

Inspirací pro výzkumnou činnost o rodákovi z Bystřice pod Hostýnem by mohly být čím dál tím početnější práce brazilských badatelů. Díky propojenosti MUPA a MAE s UFPR jsou to především studenti této univerzity, kteří čerpají z bohatých archivů obou jmenovaných muzeí.

První z řady badatelů je Maria Fernanda Campelo Maranhão, která věnovala Kozákovi během svého postgraduálního studia (specializace historie a geografie) krátkou monografii s názvem *Contextualizando imagens Paranistas (1940–1950): O filme etnográfico de Vladimir Kozák e as ciências sociais no Paraná*⁹ vydanou v roce 2006. Fernanda také do minulého roku vedla oddělení antropologie v MUPA a v posledních letech shromažďovala se svým manželem Marcelem Miguelem materiály o Kozákovi, které se staly důležitou součástí podkladů

---

⁷ Část sbírky MUPA je digitalizovaná a nachází se v digitálním archivu na webu www.memoria.pr.gov.br. Je potřeba pracovat s tímto on-line archivem s obezřetností, protože některé z uvedených zápisů nahraných dokumentů jsou chybně zpracovány. Zejména se jedná o zápisy dokumentů, které jsou psány v češtině.

⁸ Núcleo de Antropologia [online]. In. www.museuparanaense.pr.gov.br [cit. 2023-12-19]. Dostupné z: <https://www.museuparanaense.pr.gov.br/Pagina/Nucleo-de-Antropologia>.

⁹ Maranhão, Maria Fernanda Campelo. *Contextualizando imagens Paranistas (1940-1950): O filme etnográfico de Vladimir Kozák e as ciências sociais no Paraná* [online]. Curitiba, 2006 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: https://www.academia.edu/5031617/Contextualizando_Imagens_Paranistas_1940_1950_o_filme_etnogr%C3%A1fico_de_Vladimir_Koz%C3%A1k_e_as_Ci%C3%A4ncias_Sociais_no_Paran%C3%A1.

pro projekt *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil*. Ten má za cíl propagovat a šířit život a dílo Vladimíra Kozáka, podněcovat úvahy a diskuze o kultuře a právech původních obyvatel, podporovat úctu k jejich území a ochranu životního prostředí a přírody.¹⁰

Projekt má vyvrcholit v letošním roce, ve kterém se slaví 100 let příchodu Kozáka do Brazílie. Součástí projektu jsou filmy, kniha, web a doplňkové akce. V současnosti již proběhly některé úvodní přednášky, ale také kvůli povodním, které zasáhly prostory, ve kterých se další přednášky měly odehrát, se celý proces zpomalil a dosud se také shání prostředky na vydání knihy.

Velkou část své studijní kariéry zasvětila Kozákovi také Márcia Cristina Rosato, která získala doktorát ze sociologie na základě disertační práce *Uma constelação de Imagens: a experiência etnográfica de Vladimir Kozák*¹¹ z roku 2009, ve které pracuje s průnikem několika filmů, zápisníků, fotografií a kreseb Kozáka. Rosato navrhuje formování tohoto materiálu do konstelace obrazů, která tak odhaluje mechanismus poznání a uchopení mnohosti témat sociálního světa skrz Kozákův pohled. Vychází přitom ze sociologických konceptů německého sociologa a filozofa Georga Simmela. Rosato pracuje s jeho teoretickým rámcem s tzv. formální sociologií a pracuje s koncepty jako je konstelace, cizinec či dobrodruh. Jde o velmi kvalitní práci, která nám umožňuje nahlédnout na Kozákův pohled na svět.

V roce 2010 obhájila svou bakalářskou práci s názvem *O „Yguaçú“ de Vladimir Kozák e o território do Iguaçu*¹² Carriel Rosalice Benetti. Bakalářská práce je spíše zaměřená na kinematografii a na území Iguaçu, jeho historii, budování a okolnosti. Zároveň se věnuje Kozákovu stejnojmennému filmu. Rosalice poté přešla z Univerzity Tuiuti di Paraná na UFPR a dále pokračovala ve studiu Kozáka. Závěrečnou magisterskou práci s názvem *Vladimir Kozák: Sentimentos e ressentimentos de um „Lobo solitário“*¹³ obhájila v roce 2015. Tato práce je posunutá na osobní rovinu Kozákova života. Rosalice čerpá z epistolární dokumentace, kterou Kozák vedl se svými známými, ale i neznámými. Mezi tím spolu s již jmenovanou Fernandou Maranhão shromažďovaly také orální prameny ve formě svědectví Kozákových přátel, kteří doposud byli naživu. Z roku 2013 tak existuje rozhovor s Oldemarem Blasim,

---

¹⁰ Miguel, Marcelo; Maranhão, Fernanda. *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil* [online]. [cit.2024-05-02]. Dostupné z: <https://www.vladimirkozak.com.br/>.

¹¹ Rosato, Márcia Cristina. Op. cit.

¹² Benetti, Rosalice Carriel. *O „Yguaçú“ de Vladimir Kozák e o território do Iguaçu* [online]. Bakalářská práce. Curitiba: Universidade Tuiuti di Paraná, 2010 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: https://www.academia.edu/12677707/O_Ygua%C3%A7u_de_Vladimir_Koz%C3%A1k?sm=b.

¹³ Benetti, Rosalice Carriel. *Vladimir Kozák: Sentimentos e ressentimentos de um „Lobo solitário“* [online]. Diplomová práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2015 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: https://www.academia.edu/12542750/Vladimir_Koz%C3%A1k_sentimentos_e_ressentimentos_de_um_lobo_solit%C3%A1rio.

který byl známým archeologem pracujícím pro MUPA a také přítelem Kozáka. Rosalice zároveň publikovala několik článků na tato témata.

Kozák se dostal i za hranice Curitiby a svou magisterskou práci mu věnovala také Paula Grazielle Viana dos Reis na Federální univerzitě v Minas Gerais v roce 2014. Ve své práci *Vladimír Kozák, as câmaras e os Xetá*¹⁴ se Paula zabývá především popisem využívání filmů a fotografií pořízených Kozákem mezi Indiány Xetá v letech 1955–1976 a jejich využití k antropologickému výzkumu. Její hlavní body práce jsou:

- (i) popis filmů a fotografií pořízených Vladimírem Kozákem mezi Xetá mezi lety 1955–1976 jako prostředek a předmět; (ii) využívání tohoto materiálu v antropologickém výzkumu; (iii) ontologická analýza obrazů protkaných tématy a teoriemi přítomnými ve výzkumu Xetá a Tupi-Guarani; (iv) poznámky o kontaktu, genocidě Xetá a ekologické katastrofě.¹⁵

O rok později již zase zpátky v Curitibě na UFPR vytvořila Robaina Beatriz Virmond dokument v rámci své bakalářské práce, který je věnován pohledu Vladimíra Kozáka. Nese název *A Memória de Olhar de Vladimír Kozák*.¹⁶ Jedna z nejnovější prací je diplomová práce z roku 2022 od Beatriz Rangel Thurler Amorim, která se zabývá především Kozákovou etnografickou sbírkou a porovnává Kozákovy etnografické zkušenosti s Indiány Ka'apor s těmi od Darcyho Ribeiry. Práce nese název *Colecionar o outro: A Experiência Etnográfica de Vladimír Kozák entre os Ka'apor*.¹⁷ Ta úplně nejnovější diplomová práce byla obhájena Larissou Portes de Almeida v roce 2023 s názvem *A poética das imagens de Vladimír Kozák: contribuições para o cinema educativo do Museu Paranaense (1955-1958)*.¹⁸ Autorka v práci analyzuje Kozákův přínos pro *Cinema Educativo*¹⁹ MUPA.

Po Kozákově smrti v roce 1979 vyšel třicetistránkový text Ediberta Trevisana *Vladimír Kozák (1897–1979)*, „*O braide pemegare*“ dos Bororo,²⁰ ve kterém na Kozáka vzpomíná. Ediberto

---

¹⁴ Viana dos Reis, Paula Grazielle. *Vladimír Kozák, as câmaras e os Xetá* [online]. Diplomová práce. Belo Horizonte: Universidade Federal de Minas Gerais, 2014 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: <https://repositorio.ufmg.br/handle/1843/BUBD-A97ENH>.

¹⁵ Viana dos Reis, op. cit., str. 10.

¹⁶ Virmond, Beatriz Robaina. *A memória de Olhar de Vladimír Kozák*. Bakalářská práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2015 a *Memória de Olhar de Vladimír Kozák* [dokumentární film]. Režie: Beto Carminatti. Brazílie, 2015. Zpracováno jako bakalářská práce Beatriz Robainy Virmond, op. cit. [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=oRzLNolgVx8>.

¹⁷ Amorim, Beatriz Rangel Thurler. *Colecionar o outro: A Experiência Etnográfica de Vladimír Kozák entre os Ka'apor* [online]. Diplomová práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2022 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: <https://acervodigital.ufpr.br/handle/1884/77529>.

¹⁸ Portes de Almeida, Larissa. *A poética das imagens de Vladimír Kozák: contribuições para o cinema educativo do Museu Paranaense (1955-1958)* [online]. Diplomová práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2023 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://acervodigital.ufpr.br/xmlui/handle/1884/82124>.

¹⁹ Vzdělávací kinematografie byl projekt vlády Getúlia Vargase, který měl za úkol produkovat a šířit vědecky zaměřené filmy mezi širokou veřejností, a tím přispívat k jejímu vzdělávání.

²⁰ Trevisan, op. cit.

byl Kozákův přítel a některé pasáže textu ještě před Kozákovou smrtí příteli četl, aby si potvrdil jejich pravdivost. Přesto se však v textu nachází několik faktických chyb, a to především co se týče historie a umístění města Bystřice pod Hostýnem. Ediberto zde například chybně uvádí kopec Hostýn jako řeku. Text je biografického charakteru zabarveného sentimentem přítele, který občas odbíhá k esejistickým úvahám. Nachází se v něm také seznam Kozákových filmů. Dalším biografickým textem je již delší text *Vladimír Kozák*²¹ Wladimira Olympia Trombinio Filhy, který vyšel v roce 1984 a je přístupný pouze v knihovně MUPA.

Právě po smrti Kozáka o něm bylo nejvíce zmínek v regionálním tisku ve státě Paraná. V tom českém se mu pozornosti dostalo pouze zběžně, a to po jeho „objevení“ kolem roku 2007, ve kterém se v Bystřici pod Hostýnem konalo 110. výročí narození Vladimíra Kozáka. Při této příležitosti vychází také krátký almanach s příhodným názvem *A Kozák v Brazílii čeká*.²² Zároveň byly zveřejněny tři zprávy na webu Krajského muzea vystěhovalectví do Brazílie bývalým studentem Ústavu etnologie na FF UK Pavlem Vaculíkem, který v roce 1997 podnikl cestu do Curitiby, na které získal potřebné informace o krajanovi, kterému věnoval část své diplomové práce *Čeští malíři domorodců ve světě*.²³ Vaculík se v Coimbre podílel také na zpracování Kozákovy sbírky. Později se zprávy znovu objevily v českém tisku při jeho „znovuobjevení“ kolem roku 2016, ve kterém vyšel český dokument s názvem *České stopy: Muž z obrazu*²⁴ manželů Šimkových v produkci České Televize. Šimkovi se spolu s Vaculíkem vydali po stopách obrazu, který namaloval Zdeněk Burian na objednávku pro Kozáka a je pověšený na radnici v Bystřici pod Hostýnem. Je zde asi třicetiminutový záznam jejich výpravy do MUPA spolu s informacemi o Kozákově životě.

Oproti brazilským univerzitám je Vaculíkova diplomová práce jediná vědeckého charakteru tady u nás v České republice. Existuje však monografie *Dopisy z Brazílie*,²⁵ která obsahuje dopisy Vladimíra Kozáka adresované Františku Faulhammerovi, jeho dlouhodobému příteli z mládí. Kniha vyšla již v roce 1999 pod taktovkou Vinka Nedbálka. V následujících letech se objevují kapitoly o Kozákovi také v monografiích *Zapomenuté výpravy*²⁶ od Milana Švihálka anebo v dvojjazyčné monografii *Afinidades históricas e culturais entre o Brasil e a República Tcheca*²⁷ autora Pavla Štěpánka.

---

²¹ Trombini Filho, Wladimir Olympio et al. *Vladimír Kozák*. Curitiba: Mercambo, 1984.

²² Musichina, Ilona (ed.). *A Kozák Brazílii čeká*. Almanach ke 110. výročí narození Ing. Vladimíra Kozáka. Město Bystřice pod Hostýnem: Edice Zpravodaj, 2007.

²³ Vaculík, Pavel. *Čeští malíři domorodců ve světě*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, 1997.

²⁴ *České stopy: Muž z obrazu* [dokumentární film]. Režie Vladimír Šimek. Česko: Česká televize, 2016.

²⁵ Nedbálek, Vinek. *Dopisy z Brazílie*. Vizovice: Lípa, 1999.

²⁶ Švihálek, Milan. Za tajemstvím Burianova obrazu. In. *Zapomenuté výpravy*. Brno: Jota, 2005. Str. 127-139.

²⁷ Štěpánek, Pavel. O mundo perdido de Kozák – (1897-1979). In. *Afinidades históricas e culturais entre o Brasil e a República Tcheca*. Brno: L. Marek, 2008. Str. 229-236.

Kromě výše zmíněných dokumentů byl o Kozákovi natočen také jeden již v roce 1988. V roce 2023 byla potom obnovena kvalita tohoto filmu a ten byl znovu umístěn na kanál YouTube. Režisérem tohoto téměř patnáctiminutového snímku o Kozákovi je Fernando Severa a dokument nese název *O mundo perdido de Kozak*.²⁸ V nejbližší době má potom vyjít řada dokumentů v rámci již výše zmiňovaného projektu *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil*.

1.3 Struktura práce a použitá literatura

Svou práci dělím na tři základní části. První část se věnuje teoreticko-metodologickému uchopení práce. Druhá část je věnována životu Vladimíra Kozáka a v poslední části zpracovávám Kozákův pohled na indiánskou skupinu Xetá v jeho textech. Tyto části doplňuje úvod a závěr.

V teoreticko-metodologické části představuji termíny biografie a egodokumenty, které používám pro sestavení Kozákovy biografie. V teorii biografie se opírám o její vymezení profesorem historie a biografie Hansem Rendersem, které prezentuje v rozhovoru pro časopis *History-Theory-Criticism*.²⁹ Věnuji se problematice psaní biografie a jejího odlišení od literárního žánru *Life writing*. Při práci s egodokumenty se potom opírám o text *Egodocuments and History: A Short Account of the Lounge Durée*³⁰ zveřejněný v časopise *The Historian*, který shrnuje pohled na egodokumenty a jejich využívání od starověku po současnost. Nastiňuji zde zejména rizika a úskalí práce s těmito dokumenty.

V celé práci používám termíny jako jsou antropologie/antropolog a etnografie/etnograf. K uchopení a vymezení těchto termínů používám tituly jako *Sociální a kulturní antropologie* autora Thomase Hyllanda Eriksena z roku 2008,³¹ *Základy antropologie a etnologie* Jeana Capanse z roku 2001³² a *Dějiny sociální a kulturní antropologie* Václava Soukupa z roku 1994,³³ které doplňuji výukovým materiálem sestaveným Robinem Pěničkou z Masarykovy

---

²⁸ *O mundo perdido de Kozak* [dokumentární film]. Režie Fernando Severo. Brazílie: Embrafilme, 1988. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=NI-x_I8N2nY

²⁹ Wohlmuth Markupová, Jana. Biography is with its one leg in the academia nad with the other in the public arena...[online]. In. *History-Theory-Criticism*. 2023, č. 2, str. 159-173 [cit. 2024-07-05]. Dostupné z: <https://ojs.cuni.cz/dejinyteoriekritika/article/view/3200/2507>.

³⁰ Mascuch, Michael; Dekker Rudolf; Baggerman, Arianne. *Egodocuments and History: A Short Account of the Lounge Durée* [online]. In. *The Historian*. 2016, vol. 78, č. 1, str. 11-56 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/hisn.12080>.

³¹ Eriksen, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie* [online]. Praha: Portál, 2008 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/510452/mod_resource/content/1/Eriksen_kap.2.pdf.

³² Copans, Jean. *Základy antropologie a etnologie* [online]. Praha: Portál, 2001 [cit. 2024-07-12]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d851be30-a885-11e4-a2db-005056825209>.

³³ Soukup, Václav. *Dějiny sociální a kulturní antropologie* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 1994 [cit.2024-07-12]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:0da20750-0fee-423c-b1e1-b9f68b3b6b3a>.

univerzity, *Kapitoly z dějin antropologie*.³⁴ Kozák nebyl vystudovaný etnograf, ale jeho zápisníky z terénu často nesou etnografické rysy. Navazoval na tradiční metody etnografie 20. století. Pochopit tyto metody (a jejich limity) mi pomohla sbírka esejů *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*,³⁵ která zároveň kriticky upozorňuje a zpochybňuje tradiční způsoby etnografického zápisu v minulém století.

V této kapitole dále pokračuji uvedením konceptu těch „Druhých“ tak, jak je definován v díle Tzvetana Todorova:

Člověk může objevit druhé sám v sobě, uvědomit si, že není udělán z jednoho jediného těsta v příkrém rozporu se vším, co není on sám: já je někdo jiný. Ale druzí jsou také já: jsou to subjekty stejně jako já, ode mne je odděluje a odlišuje jen to, že z mého úhlu pohledu jsou všichni tam, kdežto já jsem tady. Mohu druhé chápat abstraktně, jako jednu stránku psychického ustrojení každého jednotlivce, jako toho Druhého s velkým D neboli druhého, rozuměj jiného ve vztahu k mému já; nebo jako konkrétní společenskou skupinu, odlišnou od našeho my.³⁶

Tento koncept potom doplňuji obecnou interpretací teorie *jinakosti*, jak je představena v *Internacional Encyclopedia of Human Geography*.³⁷ Koncept „Druhého/jiného“ je součástí postkoloniální teorie, do které patří také koncepty konstrukce identity a analýzy stereotypů, které také využívám při odpovídání na mou druhou výzkumnou otázku. Vycházím při tom také z teorie reprezentace podepřené článkem *Presence and Representation: The Other and Anthropological Writing* autora Fabiana Johannese.³⁸

V neposlední řadě definuji termín *terénní zápisník* v souvislosti s Kozákovými zápisníky, které využívám jako hlavní prameny k zodpovězení mé druhé výzkumné otázky: „Jak Kozák reprezentoval Indiány Xetá ve svých textech?“. Využívám k tomu titul *Fielnotes: The Makings of Anthropology* od Rogera Sanjeka z roku 1990³⁹ a článek *The Dawn of the 'Chaotic Account'*:

---

³⁴ Pěnička, Robin. *Kapitoly z dějin antropologie* [online]. Brno: Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty, Masarykova univerzita, 2014 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: https://anthro.sci.muni.cz/media/3261717/kapitoly_z_dejin_antropologie_2014_final.pdf.

³⁵ Clifford, James, & Marcus, George (Eds.) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* [online]. London: University of California Press, 1986 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: https://monoskop.org/images/c/ca/Clifford_James_Marcus_George_eds._Writing_Culture_The_Poetics_and_Politics_of_Ethnography_1986.pdf.

³⁶ Todorov, Tzvetan. *Dobytí Ameriky: problém druhého* [online]. Přeložila Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 1996, str. 11 [cit. 2024-07-12]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:304236d0-a7c1-11e4-a2db-005056825209>.

³⁷ Staszak, Jean-François. Other/Otherness [online]. In: *International Encyclopedia of Human Geography*. [s.l.]: Elsevier, 2020, str. 25–31 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://www.google.com/url?q=https://archive-ouverte.unige.ch/unige:166340&sa=D&source=apps-viewer-frontend&ust=1720595375153622&usg=AOvVaw3rlipWlK8Oj1ihKaOYJkkt&hl=cs>.

³⁸ Fabian, Johannes. *Presence and Representation: The Other and Anthropological Writing* [online]. In: *Critical Inquiry*. Smmer, 1990, vol. 16, č. 4., str. 753-772 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z JSTOR: <https://www.jstor.org/stable/1343766>.

³⁹ Sanjek, Roger. *A vocabulary for Fielnotes* [online]. In: Sanjek. *Fielnotes: The Makings of Anthropology*. London: Cornell University Press, 1990 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://ereserve.library.utah.edu/Annual/WRTG/7770/Mathison/vocabulary.pdf>.

Horatio Hale's Australia Notebook and the Development of Anthropologists' Field Notes
Beltona Toma.⁴⁰

Práce pokračuje kapitolou o Kozákově životě. Ta je členěná do šesti podkapitol, které jsou členěné zhruba, ale ne zcela chronologicky. Některá témata totiž prostupují celým Kozákovým životem, jako například jeho vztah se sestrou Karlou. Kapitola je založena na práci s osobními dokumenty a s dochovanou korespondencí. Má za cíl popsat jednotlivé etapy Kozákova života, kde se v jaké době nacházel, a přiblížit čtenáři Kozákovo dílo a jeho pohled na svět.

Následující třetí část mé práce konstruuje Kozákův pohled na Indiány Xetá a odpovídá tak na mou druhou badatelskou otázku. I tato část je rozdělena do několika podkapitol. V prvních dvou podkapitolách uvádím základní textové prameny, které používám k analýze Kozákova pohledu na Xetá a uvádím rizika práce s těmito materiály. Nejdříve uvádím monografii *The Héta: Fish in a dry pond* a poté se věnuji terénním zápisníkům pojednávajícím o Xetá. Celkem se jedná o devět zápisníků, které zpracovávají Kozákovy výpravy za Xetá v letech 1955–1972. Záměrně pracuji s oběma typy pramenů, především z důvodu, že závěrečný text monografie *The Héta: Fish in a dry pond* vyšel až po Kozákově smrti. Byl spíše poskytovatel informací, které pak editovali další tři autoři David Baxter, Robert Leonard Carneiro a Laila Williamsom. Kozák s Baxterem vytvořili první verzi monografie, která je zachována v archivu MUPA a která mi dává možnost porovnat Kozákovu tvorbu s úpravami ostatních autorů.

V dalších podkapitolách již analyzuji tyto texty a přecházím k jednotlivým charakteristikám Kozákovy reprezentace Xetá. Na začátek uvádím historický a kulturní kontext, který je důležitý pro tuto analýzu a dokresluje dobu, ve které Kozák prameny psal. Věnuji se také vztahu Kozáka k Indiánům Xetá a okolnostem, které tento vztah vytvořily a utužily. Důležitou součástí této analýzy je také identifikace Xetá a nastínění jejich historie a vzniku jejich autonoma. Dále se již věnuji pramenům a analyzuji stereotypy a tropy, kterými Kozák Xetá označoval. Dále se zaměřuji na to, jak znázorňoval jejich kulturu, a zároveň analyzuji rodinné vztahy.

---

⁴⁰ Belton, Tom. The Dawn of the 'Chaotic Account': Horatio Hale's Australia Notebook and the Development of Anthropologists' Field Notes [online]. In. *Libraries & the Cultural Record*, vol. 44, č. 1, 2009, str. 138–152 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/25549541>.

2. Teorie a metodologie

Ve své práci se věnuji dvěma základním výzkumům. První z nich je sestavení života – biografie – Vladimíra Kozáka na základě dokumentů osobní povahy, tzv. egodokumentů. A ve druhém z nich pak provádím textovou analýzu pramenů, ve které se zabývám reprezentací těch „Druhých“. Považuji tedy za důležité stručně představit koncepty a teorie, z nichž vycházím a zároveň v práci využívám. Také chci ukázat, jak s těmito metodami a koncepty dále pracuji.

Pro mou první část práce je důležitá metodologie práce s egodokumenty a jejich vymezení, které uvádím hned na začátku této kapitoly. V práci zároveň pracuji s termíny jako je antropologie, etnologie a etnografie, které jsou navázány na Kozákův život skrze jeho práci a spojení s MUPA. Zdá se mi proto logické tyto disciplíny představit a jasně od sebe vymezit. Lépe se tím také vymezí Kozákova pozice v těchto disciplínách. Dále představuji teorii reprezentace těch „Druhých“ a její použití v textové analýze pramenů. Jelikož velkou část analyzovaných pramenů tvoří Kozákovy terénní zápisníky, vymezuji také tento termín, který čtenáři pomáhá při utvoření představy týkající se povahy a účelu Kozákových terénních zápisníků.

2.1 Biografie a egodokumenty

V rámci svého výzkumu zaměřeného na biografii Vladimíra Kozáka vycházím z teoretického rámce, který vytyčil profesor historie a biografie Hans Renders. Ve svém rozhovoru pro časopis *History-Theory-Criticism* rozlišuje Renders mezi žánrem *Life Writing* a biografií, přičemž zdůrazňuje, že žánr *Life Writing* může zahrnovat cokoliv, čímž ztrácí na přesnosti a akademické hodnotě. Naopak na akademické půdě je nezbytné vycházet z teorie, kterou Renders rozvíjí na Institutu biografie na Univerzitě v Groningenu od roku 2004. Podle Wittgensteina chápe teorii jako „způsob výzkumu, který vám dovoluje vidět věci, kterých jste si do té doby nevšimli. Vidíte vzorce.“⁴¹

Renders tvrdí, že v žánru *Life Writing* chybí kritické hodnocení: „všichni jsou buď dobří nebo špatní, a to se nikdy nezmění. Vždycky potvrzuje naše myšlenky. Biografie je velmi odlišná. Neznamená to, že bychom museli změnit něčí reputaci. Ale pokud zdroj odhalí něco

---

⁴¹ Wohlmuth Markupová, op. cit., str. 166

zcela nového, tak to musíte udělat.“⁴² Biografii přisuzuje tři perspektivy: rekonstrukce sebe-reprezentace, rekonstrukce pohledu soudobého okolí a interpretace perspektivy autora biografie.⁴³

Psát biografii znamená nejen chronologicky zaznamenávat události, ale především interpretovat životní příběh, což přináší výzvy v podobě nutnosti vyvážit subjektivitu a objektivitu. Autor musí být transparentní ohledně svých hodnot. Zároveň by měl autor umístit životní příběh do historického kontextu, což zvyšuje důvěryhodnost biografie. Neměl by ani zapomínat na fakt, že jeho doba jej také formuje a ovlivňuje. Stejně důležité je využívat důvěryhodné prameny, které jsou kriticky hodnoceny.

Pro svůj výzkum jsem se zaměřila na práci s egodokumenty, které byly poprvé definovány nizozemským historikem Jacquesem Presserem v roce 1958. Definoval je jako „historické zdroje, ve kterých se výzkumník setkává s ‚já‘ nebo občas s ‚on‘, které píše a popisuje subjekt s neustálou přítomností v textu.“⁴⁴ Tato kategorie zahrnuje autobiografie, memoáry, deníky, cestovní deníky a osobní dopisy. Presser později stručněji charakterizoval egodokumenty jako „dokumenty, ve kterých ego úmyslně nebo náhodně odhaluje nebo skrývá samo sebe.“⁴⁵

Od svého uvedení do akademického diskurzu se pojem egodokumenty rozšířil a našel uplatnění v různých oborech sociálních věd. V Německu termín popularizoval Winfried Schulze, který v roce 1992 organizoval konferenci zaměřenou na egodokumenty v historii, kde byla rozšířena škála zdrojů zahrnutých do této kategorie. Jednalo se například o zahrnutí úředních životopisů a výslechů zločinců vězeňskými úředníky.⁴⁶ Toto rozšíření vedlo k debatám o vhodnosti pojmu, zejména ve vztahu k neosobním dokumentům byrokracie a předmoderním textům, které postrádají autorovu osobnost.⁴⁷

Dnes je termín egodokument používán v mnoha jazycích, což svědčí o jeho globálním přijetí a adaptabilitě. Egodokumenty nyní zahrnují nejen psané artefakty, ale také neverbální texty a digitální média, což odráží změny v osobním vyjadřování a dokumentaci. Výzkum egodokumentů však přináší rizika spojená s autenticitou a spolehlivostí těchto zdrojů. Historici musí kriticky hodnotit subjektivní či zkreslené texty a odlišovat fakt od fikce. Digitální egodokumenty představují další výzvy vyžadující nové metody uchovávání a analýzy.⁴⁸

---

⁴² Ibid., str. 169.

⁴³ Wohlmuth Markupová, op. cit.

⁴⁴ Presser, Jacques. *Memoires als geschiedbron*. In: *Winkler Prins Encyclopedie*, vol. 7, Amsterdam: Elsevier, 1958.

⁴⁵ Presser, Jacques. *Clio kijkt door het sleutelgat*. In: M.C. Brands, et al., eds *Uit het werk van J. Presser*. Amsterdam: Athenaeum-Polak and Van Gennep, 1969, str. 283–295.

⁴⁶ Mascuch, op. cit.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

V mém výzkumu používám egodokumenty, jako jsou dopisy, deníky a oficiální dokumenty, které jsou uloženy v archivu MUPA. Přestože před jejich uložením v MUPA ležely několik let nedostupné v Kozákově domě a mohlo dojít k manipulaci, považuji je za autentické. Všechny prameny jsou naskenované, a přestože se mohla vyskytnout chyba při skenování, věřím v odpovědný přístup archivářů, kteří fond zpracovávali.

Důraz kladu na kritiku pramenů a ověřování tvrzení z více zdrojů. Můj pohled je subjektivní, ovlivněný akademickým zázemím a osobními sympatiemi s Kozákem, které však při práci odkládám. Pracuji s důvěryhodnými prameny a zasazuji Kozákův život do dobového kontextu, abych dosáhla co nejobjektivnějšího pohledu.

2.2 Antropologie a etnologie

2.2.1 Vymezení pojmů a historie

Přesné definování pojmu antropologie představuje náročný úkol, neboť jednotlivé obory jej popisují z různých hledisek. Nicméně všechny se shodují na tom, že předmětem zájmu antropologie je člověk a jeho svět. Samotný název, odvozený z řečtiny (ánthropos = člověk, lógos = nauka), tuto skutečnost reflektuje.

Termín antropologie se objevuje již v 16. století u některých humanistů, z nichž vyčnívá protestantský učenec Otto Casmann, který jej použil ve smyslu vědy o lidské přirozenosti. Po dlouhém období nevyužívání se termín znovu objevuje v roce 1775, kdy jej Johann Friedrich Blumenbach zařazuje mezi tři hlavní biologické obory. Vedle termínu antropologie se na popud německých vědců v 18. století začal používat také pojem etnologie.⁴⁹

Klíčovým obdobím pro antropologii bylo 19. století, kdy evoluční teorie stavěly evropské společnosti na vrchol civilizačního žebříčku, podpořené vírou v technologický pokrok. Naproti nim stála společenství divochů s primitivní kulturou. Tento pohled reflektoval evropský kolonialismus a jeho tzv. povinnost civilizovat divochy. Jednou z událostí, která silně ovlivnila antropologie, byla Darwinova teorie přírodního výběru, publikovaná v roce 1859 v knize *O původním druhu*,⁵⁰ která se stala východiskem antropologie a později také její hrozbou.⁵¹

V průběhu 19. století se také začala měnit práce s prameny. Většina badatelů používala ve svých pracích písemné prameny, mezi něž se řadily například misionářské záznamy a cestopisy, které však nemusely být vždy přesné a kvalitní. Informace tak často badatelé

---

⁴⁹ Pěnička, op. cit.

⁵⁰ Darwin, Charles. *On the Origin of Species*. London: John Murray, 1859.

⁵¹ Eriksen, op. cit.

zpracovávali z druhé ruky a sami kontakt s popisovanými etniky neměli. To se začalo měnit na konci století, kdy začala být potřeba spolehlivějších údajů čím dál tím naléhavější. Častěji se tak podnikaly expedice a systematické průzkumy.⁵²

Začátkem 20. století došlo k posunu od širokých evolucionistických teorií a velké syntézy k detailnějším, konkrétnějším a empiricky podloženým studiím. Tento přechod se uskutečňoval v různých podobách ve Velké Británii, v USA i ve Francii.⁵³ Pro dnešní pojetí antropologie byl nejvýznamnější model obecné antropologie, který prosazoval americký antropolog německého původu Franz Boas. Jeho model představuje komplexní disciplínu, která se věnuje integrovanému studiu vztahů mezi rasou, jazykem a kulturou. Základními pilíři obecné antropologie jsou fyzická a kulturní antropologie, které doplňují archeologie a lingvistická antropologie. Díky Boasovu přístupu můžeme antropologii chápat jako syntetickou vědu o člověku a kultuře, která pracuje s poznatky z anatomie, fyziologie, etnografie, etnologie, archeologie a prehistorie, lingvistiky, psychologie a sociologie.⁵⁴

Zatímco v anglosaských zemích převažuje model kulturní a sociální antropologie, v pevninské Evropě přetrvává přírodovědný směr tzv. fyzická antropologie. Český antropolog a kulturolog Václav Soukup ve své knize *Dějiny sociální a kulturní antropologie* z roku 1994 představuje americký model obecné antropologie. Soukup poznamenává, že „přestože se antropologii za celou dobu jejího trvání nepodařilo sjednotit, představuje dnes právě ve své anglosaské variantě jednu z neprogresivnějších věd o člověku, společnosti a kultuře.“⁵⁵

Schéma 1: Americký model obecné antropologie⁵⁶

⁵² Eriksen, op. cit.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Pěnička, op. cit.

⁵⁵ Soukup, op. cit., str. 16.

⁵⁶ Ibid.

V mé práci se také zabývám otázkou, zda byl Kozák antropologem, etnologem či etnografem. Pro zodpovězení této hypotézy je nezbytné vyjasnit rozdíl mezi etnografií a etnologií. Jak vyplývá ze Soukupova modelu, etnografie a etnologie jsou jedny ze základních subdisciplín kulturní antropologie. Zatímco etnografie je úzce navázaná na terénní výzkum a jejím hlavním úkolem je sběr, popis, klasifikace a analýza antropologických dat, etnologie tato data zobecňuje v mezikulturní a historické perspektivě. Obě jsou velmi úzce propojené a často se zaměňují.

K těmto disciplínám neodmyslitelně patří terénní výzkum. Dříve než bychom mohli mluvit o etnologii, vznikaly cestopisy a záznamy misionářů o věcech jim neznámých, nebo tzv. jiných. Model etnologie pak pochází právě od těch badatelů, kteří seděli ve svých pracovnách a kompilovali, syntetizovali anebo kritizovali prameny cestovatelů a misionářů o věcech, které sami nepoznali. Postupně se systém sběru dat, a tedy etnografie, začíná standardizovat a běžní cestovatelé jsou poučováni o tom, jak sběr provádět, například formou příruček, které mají počátek na konci 18. století. Jednou z nejznámějších je příručka *Notes and Queries on Anthropology for the use of Travellers and Residents in Uncivilized Lands* z roku 1874.⁵⁷

K dosažení moderního modelu etnologické praxe bylo nezbytné uznat metodologický význam terénního výzkumu prováděného samotným etnologem. Důležitou osobností ve vývoji etnografie byl britský antropolog polského původu Bronislav Malinowski. Ten zavedl v antropologii pojem *zúčastněné pozorování*, které se stalo od 30. let 20. století distinktivním znakem etnologií západních zemí jako celku. Anglická antropologie se dále soustřeďuje na sociální a institucionální aspekty a americká antropologie klade důraz na kulturní celistvost, z toho termíny sociální a kulturní antropologie.⁵⁸

Především v zemích Latinské Ameriky byla antropologie navázána na výzkum původních obyvatel. Pod lupou byli od té doby, co Kolumbus objevil Ameriku. Zprvu se kolonizátoři snažili svými texty obhájit kolonizaci a svůj nárok na území a područí těchto původních obyvatel. Později se Indiáni stali objektem zájmu jako počátek evoluce a brzda pokroku. Když se objevily myšlenky kulturního relativismu, který prosazoval, že každá kultura by měla být posuzována podle svých vlastních hodnot a kontextu, nikoli podle měřítek jiné kultury, se začaly indiánské kultury a jejich tradice více respektovat. Antropologové začali přemýšlet nad prostředím, které formovalo jejich přemýšlení, a začali své texty podrobovat kritice.

---

⁵⁷ *Notes and Queries on Anthropology for the use of Travellers and Residents in Uncivilized Lands*. British Association for the Advancement of Science. London: Edward Stanford, 1874.

⁵⁸ Copans, op. cit., str. 41.

Také v terénním výzkumu se antropologové snažili být nestrannými pozorovateli a zaznamenat kulturu takovou, jaká je, bez předsudků a stereotypů.

Další zvrat zažívá antropologie v 70. letech 20. století, kdy dochází k antropologickému obratu. Stále více se objevují vědci, kteří se snaží o dekolonizaci své metodologie a kteří hledají způsoby, jak do své práce zahrnout hlasy a perspektivy původních obyvatel. Kromě toho se objevují indiánští antropologové, kteří vnášejí svou perspektivu do vědecké disciplíny. Clifford Geertz k tomu dodává:

Ze všech těchto ideologických posunů [posunů v 20. století], změn pravidel a nových kompromisů však vyplynulo, že řada historických tlaků začala měnit pozici antropologie s ohledem na její „objekty“ studia. Antropologie již nemluví s automatickou autoritou za ostatní, kteří jsou definováni jako neschopní mluvit sami za sebe („primitivní“, „pre-gramotní“, „bez historie“).⁵⁹

2.2.1 Reprezentace těch „Druhých“

Ve své práci jsem se rozhodla uchopit problematiku odlišnosti především skrze dílo Tzvetana Todorova a jeho koncepty dále doplňuji obecnou interpretací teorie *jinakosti*, jak je představena v *Internacional Encyclopedia of Human Geography*. Reprezentace těch „Druhých“ nebo také těch „jiných“ je ústředním tématem teorie *jinakosti* (*other/otherness*), která představuje interdisciplinární přístupy zkoumající konstrukci a reprezentace *jiného* nebo *odlišného* v různých kulturních, sociálních a historických kontextech. Tento teoretický rámec analyzuje, jak jsou rozdíly konstruovány a udržovány prostřednictvím jazykových, kulturních a mocenských diskurzů. *Jinakost* je často definována v opozici k normativním kategoriím a slouží k posilování sociálních hierarchií a mocenských struktur.⁶⁰

Todorov ve svém díle *Dobytí Ameriky* charakterizuje přístup jedince k odlišnosti dvěma základními postoji, které ilustruje na případu Kryštofa Kolumba:

Bud' to chápe Indiány (aniž to nazývá těmito slovy) jako plnoprávné lidské bytosti nadané stejnými právy, jako má on sám; pak je ovšem vnímá nejen jako rovnocenné, nýbrž také jako stejné, což vyústí v asimilacionismus, v promítání vlastních hodnot do druhého. Nebo vychází z odlišnosti; ale vzápětí ji chápe v kategoriích nadřazenosti a podřízenosti (přičemž Indiáni jsou tu přirozeně složkou podřízenou): nepřipouští se existence skutečně jiné lidské podstaty, která by nebyla jen nehotovým či pokleslým stavem podstaty vlastní. Oba tyto základní vzorce prožitku

---

⁵⁹ Clifford, James. Introduction. In. Clifford, op. cit. Vlastní překlad.

⁶⁰ Staszak, op. cit.

jinakosti spočívají v egocentrismu, ve ztotožnění vlastního systému hodnot se systémem všeobecným, vlastního já s vesmírem; v přesvědčení, že svět je jednotný.⁶¹

Pouze za předpokladu, že existuje *já* („My“), mohou existovat *oni* (ti „Druzí/Jiní“). Dominantní skupina (*já*, „My“) vytváří jednu nebo více ovládaných skupin (*Oni*, ti „Druzí“) stigmatizací skutečných nebo imaginárních rozdílů, které prezentuje jako klíčové aspekty identity a potenciální důvody pro diskriminaci. Tímto způsobem skupina „My“ vytváří a posiluje svou vlastní identitu prostřednictvím odlišení se od těch „Druhých“. *Jinakost* a identita jsou tudíž neoddělitelnými aspekty téhož fenoménu. Nedostatek identity těch „Druhých“ je založen na stereotypech, které jsou zjednodušující a značně stigmatizující. Pouze dominantní má moc vnucovat svou identitu jako normu a současně devalvovat identitu těch „Druhých“, čímž ospravedlňuje diskriminační opatření vůči nim.⁶²

Todorovův vztah k „Druhému“ se neutváří na jedné rovině. Podle něj musíme pro popsání těchto reálně existujících rozdílů „rozlišit nejméně tři různé osy, do nichž se problematika alterity promítá.“⁶³ Rozlišuje rovinu axiologickou, praxeologickou a epistemickou:

Za prvé je to hodnotový soud (rovina axiologická): druhý je dobrý, nebo špatný, mám, nebo nemám ho rád, nebo spíše, jak se tehdy říkalo, může, nebo nemůže se mi rovnat (neboť to se zpravidla rozumí, že já jsem ten dobrý a sám sebe mám v úctě...). Za druhé je zde snaha sblížit se s druhým, nebo naopak se mu vzdálit (rovina praxeologická): přejímám hodnoty druhého, ztotožňuji se s ním nebo připodobňuji druhého sobě, nutím ho přijmout svůj vlastní obraz; mezi podřízením se druhému a podřízením druhého sobě existuje ještě třetí možnost, totiž neutralita nebo lhostejnost. Za třetí, identitu druhého znám, nebo neznám (to byla rovina epistemická): tady přirozeně neplatí žádné absolutní hodnoty, nýbrž nekonečná škála různých stupňů poznání.⁶⁴

Tato *jinakost* se potom projevuje v reprezentaci těch „Druhých“. Následuje několik odstavců, ve kterých se věnuji termínu reprezentace, který je silně navázán na předchozí podkapitolu o antropologii a etnologii.

Termín reprezentace je v antropologii často používán v množném čísle, což zdůrazňuje různé entity a produkty poznání nebo kultury. Odráží se tak komplexita a diverzita těchto entit. Profesor kulturní antropologie Johannes Fabian uvádí, že „z filozofického hlediska implikuje myšlenka reprezentace předchozí domněnku rozdílu mezi realitou a jejími ‚dvojníky‘. Věci jsou

---

⁶¹ Todorov, op. cit., str.54.

⁶² Staszak, op. cit.

⁶³ Todorov, op. cit., str. 217.

⁶⁴ Todorov, op. cit.

párované s obrazy, pojmy nebo symboly, činy s pravidly a normami, událostmi se strukturami“.⁶⁵ Důležitou otázkou byla *přesnost* reprezentací, a to, jak přesně dokáže odrážet realitu. Filozofové se nakonec uspokojili s tím, že reprezentace je dobrá, pokud funguje a umožňuje nám společně jednat na tomto světě. Na základě tohoto pojetí reprezentací se ve vědě ustanovily některé zastřešující koncepty, jako je *kultura* v antropologii.⁶⁶

Od 70. let 20. století se problematika reprezentací stává více zřetelnou. Souvisí to již s výše zmíněným antropologickým obratem. Kritika se zaměřuje na etnografické praktiky, které vytváří za pomoci reprezentací toho „Druhého“, kterého tím zároveň vymezují od sebe samých.

V analyzovaných pramenech představuje *já* Vladimír Kozák, jehož reprezentace těch „Druhých“, Indiánů Xetá je vyhodnocena na základě historické a diskurzivní analýzy textů. Pomocí těchto metod se v analyzovaných textech soustřeďují na zkoumání jazykových a symbolických prostředků, které konstruují *jinakost*. Zkoumám způsoby, jakými jsou reprezentováni Xetá, Kozákovy výpravy za nimi a jejich kultura. Zaměřuji se především na stereotypy a tropy, které jsou použity k reprezentaci *jinakosti*. A zároveň věnuji pozornost mocenským vztahům, které tyto reprezentace reflektují. Nakonec prameny vyhodnocuji také podle výše zmíněného Todorova tříosého rozlišení.

2.2.2 Terénní zápisníky

Důležitým termínem, který ve své práci využívám, je terénní zápisník, jež se systematicky začal využívat v antropologii na začátku 20. století. V tomto století se také stal hlavním nástrojem pro záznamy zúčastněného pozorování. Jeho kořeny sahají již do 19. století, kdy byly průzkumníky, misionáři a administrátory psány cestopisy a záznamy. Úplné počátky se však pojí s prvními poznámkami, které postupně přešly z přepisování a parafrázování četby k poznámkám pořizovaným na základě pozorování nebo vlastní reflexe ve formě diářů a zápisníků.⁶⁷ Od začátku minulého století je terénní zápisník klíčovým nástrojem pro zaznamenávání a pozorování během terénního výzkumu, které jsou určeny pro vlastní potřebu etnografů. V této podkapitole se věnuji, jak často Clifford ve svých textech uvádí „jednou z hlavních věcí, kterou etnografové dělají – to je psaní.“⁶⁸

---

⁶⁵ Fabian, op. cit., str. 753. Vlastní překlad.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Belton, op. cit.

⁶⁸ Např. Clifford, James; Marcus, George. Preface. In. Clifford, op. cit. Vlastní překlad.

Roger Sanjek v kapitole *A Vocabulary for Fieldnotes* zahrnuje do pojmu psané záznamy z terénu „poznámky, samotné terénní zápisy, terénní záznamy, texty, deníky, diáře, dopisy, zprávy a dokumenty psané v terénu.“⁶⁹

Podle Sanjekových definicí jednotlivých typů záznamů se Kozákovy zápisníky nejvíce přibližují „samotným terénním zápisům spojeným s deníkem/diářem.“⁷⁰ Podle Sanjeka zajišťují chronologicky sestavené deníky klíč k informacím, které jsou v terénních zápiscích, kdežto diáře zaznamenávají „etnografovu osobní reakci, frustraci a hodnocení života a práce v terénu.“⁷¹ Přičemž oba typy se mohou navzájem kombinovat. V některých případech se Kozákovy zápisníky hodně přibližují *textům*, které Sanjek definuje jako poznámky vytvořené za přítomnosti informátora, který etnografovi odpovídá na položené otázky.⁷² Takové příběhy se občas objevují v Kozákových zápisnicích, ve kterých zaznamenává odpovědi Tuky, který k němu často chodil na návštěvy v Curitibě.

Pro Kozákovy zápisníky tak volím termín *terénní zápisník*, který se nejvíce přibližuje definici Bronislawa Malinowskeho: „Chaotický zápis, v němž je vše zapsáno tak, jak je to pozorováno nebo vyprávěno.“⁷³ Přestože Kozák nebyl vystudovaný antropolog, jeho zápisníky vykazují charakteristické rysy terénních zápisníků 20. století, a proto je do této kategorie také i já ve své práci řadím.

Po Kozákovi se také dochovaly dopisy z terénu, ty však neužívám jako prameny mé analýzy. Některé z těchto dopisů jsou dochované v online archivu MUPA, byly psány pro jeho sestru Karlu Kozákovou, se kterou sdílel domácnost, a proto se dochovaly v jeho pozůstalosti. Další dopisy posílal především svým přátelům, jako byli antropologové Robert Carneiro a Gertude Dole, nebo architekt František Faulhammer.

---

⁶⁹ Sanjek, Roger. *A vocabulary for Fieldnotes*. In. Sanjek, op.cit. Vlastní překlad.

⁷⁰ Sanjek, op.cit.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

3. Kozákův život

Touto kapitolou odpovídám na svou první otázku: Kdo byl Vladimír Kozák? Kromě toho, že se v této kapitole snažím rekonstruovat Kozákův život a tím jeho postavu přiblížit čtenáři, má kapitola také za úkol zmapovat kontext doby, ve které Kozák žil, a prostředí, ve kterém tvořil své dílo. Nastiňuji zde jeho myšlenky, které ho vedly k zaznamenávání indiánské kultury. Kontext je také důležitý pro zpracování analytické části této práce. Pro rekonstrukci Kozákova života používám dochovanou korespondenci a svědectví, která o něm byla sepsána nebo nahrána. Text je seřazen do menších podkapitol, které jsou více méně řazené chronologicky a vytváří tak zdání linearity Kozákova života. Existují však faktory, které Kozáka dlouhodobě ovlivňovaly v průběhu jeho života (např. jeho vztah se sestrou Karlou). Tyto faktory jsou pak zpracovány v samostatných podkapitolách, které chronologii této práce narušují.

3.1 Život v Rakousku-Uhersku a v Československu

V této podkapitole vycházím především z knihy *Dopisy z Brazílie*, ve které na Kozáka vzpomíná jeho přítel z dětství František Faulhammer a zároveň se zde vyskytuje řada dopisů, které napsal sám Kozák a ve kterých je několik zmínek o jeho životě v Rakousku-Uhersku a v Československu. Kromě tohoto zdroje informací využívám také monografie *Vladimír Kozák (1897–1979)*, „*O Braide Pemegare*” dos Borôro od Kozákova přítele z Curitiby Edilberta Trevisana, který stať začal sepsovat ještě za Kozákova života a snažil se, aby zde zmíněná faktografie byla jeho přítelem kontrolována. Můžeme zde ovšem již v první části najít řadu faktických chyb, které se týkají především geografie a historie Československa. Vybrané informace jsem ověřovala v online archivu matrik města Bystřice pod Hostýnem a v online archivu MUPA, ve kterém se nachází některé oficiální dokumenty osobní povahy. Cílem této podkapitoly je nastínit Kozákovo dětství a dospívání, které formovalo jeho osobnost, a poukázat na základní charakteristické rysy, které mu zůstaly až do dospělosti.

Vladimír Kozák se narodil 19. dubna 1897 v moravském městě Bystřice pod Hostýnem. Pocházel z chudé rodiny a již od raných let pomáhal svým rodičům na poli. V Bystřici bydlel s rodinou hned vedle zámku, kde si otec, František Kozák, založil v garáži zámečnickou dílnu, v které spravoval malé stroje a ruční nářadí všeho druhu. Matka, Adolfína, za svobodna Stiborová, manželovi pomáhala do společného rozpočtu praním prádla pro ostatní a zároveň na objednávku velmi pěkně vyšívala. Kozák měl starší sestru Karlu, která později plnila důležitou roli jeho životní společnice v Curitibě. V matrice je uvedena pod jménem Karolina

Anna s datem narození 5. března 1896.⁷⁴ Ve svých dopisech ji Kozák oslovuje jako Karlu a sama se i takto podepisuje, a proto také já zachovávám toto oslovení. Ve všech pramenech se zároveň neustále opakuje motto jejich matky, které Kozák slýchal již od mala a které jej pravděpodobně ovlivňovalo v jeho pracovitosti až do konce života: „Nekrad' Pánubohu čas a něco dělej.“⁷⁵

Již v měšťanské škole Kozák rád maloval a několikrát byly jeho obrázky vystavovány ve škole na výstavce. Podle Trevisana to bylo právě v měšťanské škole, ve které dostal Kozák svou první lekci v malbě: „Ale, pane učiteli, co mám malovat? – To je jednoduché, chlapče, sundej si botu, vyčisti ji, a udělej z ní svůj první model. Jakýkoliv předmět poslouží. To, co je nejdůležitější, je touha předmět dobře ztvárnit, protože jinak je všechno hezké a dobré.“⁷⁶ Po měšťanské škole zůstal v otcově dílně jako učeň a spolu s ostatními uční z města pokračoval ve studiu na povinné dvouleté pokračovací škole. V dopisech byl několikrát zmiňován učitel odborné kresby, Josef Krumpholtz, díky kterému se Kozák ve svých uměleckých schopnostech ještě zlepšoval.

Kromě vzpomínek jeho přátel je pro rekonstrukci období první světové války důležitá také vojenská knížka, která se dochovala v archivu MUPA. Podle Faulhammera Kozáka během první světové války zprvu vyreklamovala firma, pracující pro vojenské dodávky, ale nakonec přece jenom skončil u letecké posádky blízko Vídně. Trevisan se k tomuto období vyjadřuje tak, že jel Kozák na začátku války pracovat na konstrukce kovových mostů přes řeku Dunaj. Později pak nastoupil do vojenské jednotky jako letecký technik v Bulharsku a v Itálii. Sám Kozák v jednom ze svých dopisů vzpomíná na to, že byl za války v Itálii a v Rumunsku, což podporuje Trevisanovy slova. Jeho přítomnost ve Vídni je také podpořena některými jeho dopisy. Podle vojenské knížky Kozák nastoupil do služby 8. února 1916. Sloužil do 28. října 1918. V roce 1922 je pak v knížce uvedený jako svobodník v záloze u leteckého pluku č. 1. Kromě toho je v knížce zaznamenána jeho znalost jazyků. Kromě češtiny již v roce 1922 ovládal angličtinu, esperanto a němčinu. Na válku občas také vzpomínal ve svých dopisech. Jeho vzpomínky jsou spíše filozofického charakteru, kdy se zamýšlí nad smyslem války a nad tím, že bojují nevinní, kteří jen poslouchají rozkazy pánů, kteří se války sami osobně neúčastní.

---

⁷⁴Olomoucké arcibiskupství. *Matrika narození od 1869 do 1896*. [č. knihy 7455, č. svazku XIV] [online]. Brno: Moravský zemský archiv, 2020 [cit. 2024-04-01]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/8656?image=216000010-000253-003374-000000-007455-000000-00-B06291-03880.jp2>, snímek: 389.

⁷⁵ Nedbálek, op. cit., str. 40.

⁷⁶ Trevisan, op. cit., str. 10, vlastní překlad.

Válka jej také rozdělila s přítelem Františkem Faulhammerem, se kterým se ale znovu setkal při studiích v Brně, na které nastoupil po válce. Byl přijat na Vyšší strojnickou školu, kde se také zapsal ke studiu malířství a sochařství. Podle svědectví z dopisů víme, že v té době Kozák chodil často s prázdným žaludkem. Nezabránilo mu to však ve studiu cizích jazyků a v plánování jeho odjezdu do ciziny. Zlepšoval se zprvu v angličtině a snad když situace s migrací do Spojených států nevypadala příliš nadějně,⁷⁷ rozhodl se změnit svůj plán a začal se učit portugalsky. Podle některých svědectví měl mít v Brazílii některého ze svých příbuzných. V jeho zápisech jsem však o nikom takovém zmínku nenalezla.

Podle autora knihy *Dopisy z Brazílie* Vinka Nedbálka právě v této době Kozák spolu s Faulhammerem vystoupili z církve, což těžce nesla zejména Kozákova matka. V jednom dopise Kozák píše:

Kdy jsem to vlastně vystoupil z církve? Mým kostelem se stala příroda a oltář jsem vybudoval na těch místech, kde jsem se setkal s tím, čím mně příroda okouzlovala a dojímala. [...] Moje oltáře jsou všude tam, kde jsem cestoval za Indiány, poznával jejich zvyky a žasl, co dokázali tito primitivní lidé vytvořit.⁷⁸

Sám Kozák si tak později ani nevzpomněl na přesné datum odstoupení, důležité pro něj bylo, že svou víru našel v přírodě. Potvrzení o datu jeho vystoupení z církve nalézám v matrice, kde se u jeho jména píše v poznámce, že z církve vystoupil 20. srpna 1919 a dále zůstává bez vyznání.⁷⁹ Ač bez vyznání, podle jeho slov můžeme usuzovat, že svou víru neztratil, jen se projevila v jiných podobách, než na jaké byla jeho matka zvyklá.

Důležitými momenty v Kozákově životě byly také knížky Karla Maye. Čtení o tropických krajinách a neznámých kulturách ho uchvacovaly již v raném dětství. Jak svědčí úryvek z jednoho z jeho dopisů:

Koho nelákaly, jako chlapce, dobrodružné knihy. Vzpomínám, že jsem jednou nešel do školy, maminka vařila čaj a já si hověl pod duchnou, po ruce jakousi knížku o cestách pralesem. Bylo to i při chřipce krásné. Venku pršelo, čaj byl horký, v knížce tropické deště, malárie, hlad a nemoci cestovatelů, smrtelná nebezpečí na každém kroku. Jedovatí hadi, Indiáni s luky a šípy

---

⁷⁷ V roce 1924 byl ve Spojených Státech Amerických vydán Imigrační zákon, přezdívaný zákon Johnson-Reed, který zahrnoval nastavení kvót přistěhovalců z jižní a východní Evropy.

⁷⁸ Nedbálek, op. cit., str. 79.

⁷⁹ Olomoucké arcibiskupství. *Matrika narození od 1897 do 1907*. [č. knihy 7456, č. svazku XV] [online]. Brno: Moravský zemský archiv, 2020 [cit. 2024-04-01]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/9929?image=216000010-000253-003374-000000-007456-000000-00-B02586-00090.jp2>, snímek: 9.

napuštěnými jedem, tíseň uprostřed neproniknutelného pralesa, noční zvuky nahánějící strach. Ani ten nejdůležitější sen kluka pod peřinou se nemohl přiblížit dnešní skutečnosti.⁸⁰

Jeho touha poznat vzdálené kraje a neznámé kultury inspirovaná dětskými knížkami se projevila hned vzápětí po dostudování Vyšší odborné školy. V roce 1923 zakončil svá studia a již následující rok 11. dubna se rozloučil na nádraží v Praze se svou sestrou a přáteli. Cílem cesty bylo město Victoria v Brazílii ve státě Espirito Santo.

3.2 První roky v Brazílii

Prameny, se kterými v této podkapitole pracuji, jsou deník Vladimíra Kozáka z let 1924–1928 uchovaný v MUPA, svědectví přítele Trevisana, úvod k výstavě Kozákových obrazů v Glenbow sepsaný přítelem Davidem Baxterem a krátká biografie psaná Oldemarem Blasim v úvodu portugalského překladu článku *Ritual of a Bororo Funeral*. K úvodu k výstavě v Glenbow je nutno ještě dodat, že se jedná o potvrzenou verzi samotným Kozákem, kterého se Baxter doptával na informace o jeho životě.⁸¹ Období prvních let v Brazílii chápu jako období od Kozákova příjezdu v roce 1924 do roku 1938, ve kterém se přestěhoval do Curitiba do státu Paraná. Během tohoto období se Kozák poprvé setkal s brazilskou kulturou a prostředím a začal si budovat kariéru v cizině. Kromě toho prohluboval také své dovednosti a znalosti malby, fotografie a filmu, které později byli základním prostředkem jeho antropologické práce.

Část pramenů uvádí rok 1923 jako příjezd Kozáka do Brazílie. Podle Kozákova zápisníku však odjíždí z Prahy 11. dubna 1924. Kozákova motivace vycestovat ze země se jeví spíše apolitickou. V dostupných zdrojích nacházím pouze informace o vnitřní motivaci Kozáka poznat tropické kraje. Kozáka řadím do skupiny sociálně-ekonomických emigrantů. Je známo, že ve 20. a 30. letech měla Československá republika zájem o organizovanou emigraci do Brazílie a o vytvoření Československé agrární kolonie Nová vlast ve státě Paraná.⁸² Kozák však měl vystudovanou vyšší odbornou technickou školu a řadí se do skupiny vystěhovalců, které ve svém článku pro Český lid Josef Polišenský definuje takto:

Státy i soukromí podnikatelé, většinou latifundisté, měli zájem o získání nenáročných zemědělských pracovních sil, naproti tomu většina přistěhovalců ze střední Evropy byli lidé, kteří byli vyučenými řemeslníky nebo průmyslovými dělníky. Na málo rozvinutý průmysl Latinské

---

⁸⁰ Nedbálek, op. cit., str. 30–31.

⁸¹ Baxter, David. *Biografia de Vladimir Kozák* [MP.KO.2254] [online]. 13.2.1977 [cit. 2024-04-02]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

⁸² Barteček, Ivo. Československá kolonizace v Brazílii [online]. In: *Češi v cizině*. V Praze: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1988(3), str. 237-245 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cadcec50-1581-11e7-981b-005056825209>.

Ameriky jich přicházelo příliš mnoho. Někteří z nich se sice uchytili na venkově, ale většina přistěhovalců stejně skončila v rychle rostoucích městech. Protože se však země Latinské Ameriky (v době masového přistěhovalectví se jednalo převážně o ABC státy – Argentina, Brazílie, Chile a Uruguay) nikdy nestaly rájem řemeslníků a drobných podnikatelů, obraceli své kroky do nich evropští vystěhovalci, kterým Spojené státy americké v letech 1923–1925 tzv. kvótovými zákony zabránily v přístupu.⁸³

Ani snaha o vytvoření kolonie nebyla úspěšná a podle dat z výroční zprávy Komise pro vystěhovalectví a kolonizaci MSP, které ve svém článku Polišínský uvádí, emigrovalo do Brazílie mezi lety 1922–1925 pouze 640 Čechoslováků. Pro srovnání v té době do USA emigrovalo 30 393 a do Argentiny 8 289.⁸⁴ Ani v dalších letech se vlna emigrace do Brazílie nezvedala, naopak silně klesala. Proč si Kozák vybral právě tuto zemi, a ne třeba Argentinu, která byla z Latinskoamerických zemí populárnější, není známo. Pouze se lze domnívat, že tak učinil, protože byl ovlivněn zkušeností neznámého příbuzného anebo byl ovlivněn svou dětskou touhou po tropickém dobrodružství.

Kozák ve svém zápisníku popisuje velmi barvitým jazykem a poměrně detailně své zážitky z cesty do Brazílie. Popisuje každé navštívené město po cestě. Z Prahy odjel vlakem do Paříže. Tam během svého pobytu zapsal zážitek vstupu na burzu a zmínil odlišnosti Paříže od Vídně, Čech a Berlína. Z Paříže jel vlakem do Cherbourgu odkud pokračoval ve své cestě na palubě parníku Almanzora. Parník po cestě kotvil ve španělských a portugalských přístavech La Coruna, Vigo, Lisabon, a nakonec na Madeiře, kde se Kozák dostal až k hrobu císaře a krále Karla I. Odtud se parník vydal na osmidenní zaoceánskou plavbu do státu Pernambuco v Brazílii. Na lodi Kozák popisoval své spolucestující spíše nelichotivě a zároveň zdobným jazykem popisoval příchod tropické noci. Z Pernambuca přes stát Bahia pak parník zakončil svou cestu v tehdy hlavním městě Brazílie v Rio de Janeiru.⁸⁵

Na Kozáka tam již čekal známý Čech Alois Hrnka, se kterým byl již předem domluven, že jej v Riu vyzvedne a doprovodí jej po sedmi dnech v Riu na cestě do Vitorie. Právě Hrnka dělal Kozákovi společníka během prvních let v Brazílii. O samotném Hrnkovi toho příliš není známo. Do Brazílie přijel tři roky před Kozákem a ví se, že pocházel z Československa.

Jak svědčí jeden z Kozákových zápisů z deníku, byl hlavním městem okouzlen:

---

⁸³ Polišínský, Josef. Prameny a problémy českého a slovenského vystěhovalectví do Latinské Ameriky [online]. In. *Český lid: sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách*, na Moravě. Praha: V. Šimáček, 1981, LXVIII(1), str. 4 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://cdk.lib.cas.cz/uuid/uuid:8f129c8d-e9e6-458c-987b-3fe5568f1642>.

⁸⁴ Ibid., str. 6.

⁸⁵ Rio de Janeiro bylo hlavním městem Brazílie v letech 1763 až 1960. V roce 1960 bylo jako hlavní město inaugurováno nově postavené město Brasília, které je hlavním městem až dodnes.

Nebylo snad úchvatnějšího obrázku nad pohled na probouzející se město (s Homole cukru kamž jsme jeli lanovou dráhou). Za večera tisíce a tisíce modrých a zelených světél se rozžihá a jako perly na šňůře, svítí a jiskří – tvoří nádherné linie po nábřežích a klikaté nebo přímé čáry na avenidách a ulicích – tramwaye jiskří a blýskají v temnu, na obloze se rýsují obrysy mohutných hor, jako strážcové, těch droboulíkových hvězdiček dole pod námi daleko kol nás na vše strany se rojících, jako by rozsypaných z ruky tvůrcovy. [...] Je těžko, velmi těžko popsati náladu, jež se diváka zmocňuje při pohledu na to nádherné divadlo, to se musí vidět, prožít, pero je příliš slabé, aby mohutný dojem správně vystihlo.⁸⁶

Kromě okouzlení městem zmiňuje první dojmy také z brazilské společnosti. Již během prvního týdne v Riu hodnotí především podvody, které se řeší od začátku jeho příjezdu. Také věnuje svou pozornost vlastnictví železniční dráhy a dalších firem anglickými společnostmi, což bylo v té době, jak uvádí Skidmore a Smith ve své knize *The Modern Latin America*,⁸⁷ charakteristickým rysem zemí mimo severoatlantický prostor. Díky zahraničnímu kapitálu se v Bazílii začaly stavět železnice, instalovat telegrafní systém a zavádět moderní technologie té doby. Kozák přijel do Brazílie v době, kdy jí vládla republikánská oligarchie. Prozatím podepřena výdělkem z hlavního vývozního artiklu, kávy. To se však brzy mělo změnit v důsledku Velké ekonomické krize 30. let.

Během prvních měsíců ve Vitorii se Kozák snaží najít práci. Z diáře vyplývá, že měl mít předem domluvenou pracovní pozici, ale po příjezdu se vše protahovalo, a tak nakonec začal podnikat spolu s Hrňkou. Koupili si domek na dluh od jednoho Němce ve městě Vila Velha, které je přes řeku od Vitorie, a založili si malou dílnu s názvem Hrňka & Kozák. Z jeho zápisů jde vidět, že sice ze začátku neměli žádné peníze a žili na dluh, ale postupem času začali být výděleční a najímali si i pomocníky. Svou práci Kozák v diáři popisuje takto: „Práce je přitom úžasná. Dělam zámečníka, strojníka, konstruktéra, stolaře, instalátéra, elektrikáře, stavitele, kreslím, počítám, běhám po stavbách a kdo ví, co ze mne zde ještě bude.“⁸⁸

Dne 5. října se Kozák a Hrňka dohodli s firmou Lijandro Nicoletti & Cia na odkoupení své firmy a následném podílu 20 % čistého zisku závodu strojírén a sléváren pro každého z nich. Z jeho zápisů vyplývá, že on sám je o něco opatrnější a uvážlivější, co se týče obchodu, než Hrňka. Několikrát zmiňuje Hrňkovu neuváženost ohledně financí a jeho důvěřivost v nesprávné lidi. Je to právě Kozák, kdo v podniku drží kasu.

---

⁸⁶ Kozák, Vladimír. *Documento: diário* [MP.KO.1425] [online]. [cit. 2024-04-02] Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

⁸⁷ Skidmore, Thomas E.; Smith, Peter H. *The Modern Latin America*. New York: Oxford University Press, 2005, 6. ed., str. 166.

⁸⁸ Kozák, *Documento: diário.*, op.cit., str. 22.

Ve svém diáři věnuje pozornost také fotografování a malování. Ze zápisů vyplývá, že fotografování se věnoval již v Československu. Také je patrná jeho fascinace brazilskou faunou a flórou. Popisuje hned několik výletů, během kterých fotografoval, a po příchodu domů poté maloval. Mezi motivy byla kromě přírody a zvířat také například sousedící míšenecká rodina. V diáři nalézám také časté zápisy, které se věnují lidem, kteří neplatí za jejich vykonanou práci, anebo neshodám s úředníky. V domě měli také zbraně, dvě pušky, které využívali především na vraždění švábů velikosti myši, ale také pro pocit bezpečí. V MUPA se potom dochoval Kozákův zbrojní průkaz na revolver z roku 1937.⁸⁹ Jednoho večera byli také okradeni a Kozák se při té příležitosti zmiňuje o vitorijské policii dosti nelichotivě. Pachatel nebyl nikdy dopaden.

Deník se odmlčuje v únoru roku 1925. V zápisu se zamýšlí nad životem, především nad přílišnou jednotvárností a okolnostmi, které mu brání, aby dělal, co by chtěl. Po tomto zápise následuje poslední, napsaný o tři a půl let později. Velmi zběžně v tomto zápise shrnuje uplynulou dobu od posledního zápisu. Zápis je spíše negativní. Zdá se, že Kozák hodně cestoval, ale obchodně se mu příliš nedařilo. Přišel o podíl na domě pana Panna a jeho společník Alois Hříka odjel zpátky do Československa. Seznámil se s Američankou Niňou a jejím bratrem Hijem. S Niňou si pak v budoucnu ještě dopisovali, v posledním zápise ji označil za svou Ramonu, z čehož nelze mnoho usuzovat. Dochovaná korespondence Niňy Kozákovi svědčí o blízkém přátelském vztahu, zároveň se znovu potkali při jeho návštěvě v New Yorku v roce 1937. Jejich korespondence byla nepravidelná a s velkými odmlkami, o jejich pevném poutě však svědčí dopis ještě z roku 1962. Spolu s ní a s jejím bratrem odjíždí Kozák do Ria de Janeira, kde je doprovází k parníku do USA a kde se chystá začít v kariéře od začátku v Companhia Mercantil Brasileira. Po posledním zápisu diář utichá a zmínky nacházíme už pouze ve svědectví Kozákových známých.

Ostatní zdroje uvádí, že v období krátce po příjezdu navštívil Kozák indiánské vesnice. Jedna byla kmene Kaingang na jihu země a druhá ve státě Espirito Santo. V jeho deníku o těchto návštěvách však nenacházím žádné zmínky. Snad se tyto události staly pro Kozáka důležitými až v pozdějším věku, a proto o nich v době jeho mládí nic nenapsal. Většina jeho přátel se však shoduje, že na něj tyto návštěvy zanechaly spíše negativní dojem. Navštívené vesnice byly již z velké části přizpůsobené civilizaci a vzdali se svých indiánských tradic. Navíc zde všichni obyvatelé žili v chudobě a bídě. To všechno zanechalo v Kozákovi představu, že z Indiánů,

---

⁸⁹ Secretaria da segurança pública. *Carteira de Licença para Porte de Arma* [MP. KO. 2362] [online] 26.2.1937 [cit.2024-04-02] Dostupné z: <https://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

kteří citují z Kozákova dopisu z roku 1968 adresovanému řediteli Glenbow Alberta Institut Museum v Kanadě, změnil tento názor, když se seznámil s architektem a malířem mexické krajiny a Indiánů Abrahamem Sariem. S tím se setkal v Rio de Janeiru v roce 1927. Dle citace z úvodníku výstavy v Glenbow Kozák přiznává opětovné uchvácení indiánským způsobem života, probuzené nádhernými malbami Saria, jehož techniku přirovnal k Winoldu Reissovi.⁹¹

O něco více informací je k dispozici od roku 1930. V tomto roce Kozák nastoupil ve firmě Linha Circular e Energia Elétrica ve státě Bahia, v Salvadoru, na pozici vedoucího inženýra. O jeho pobytu v Bahii svědčí také dva z jeho prvních filmů, které jsou dochovány v MUPA. Ty se věnují tématice především Salvadoru, jeho kostelům a oslavám. Podle Trevisana získal Kozák první kameru v roce 1926, z této doby se však žádné filmy nedochovaly. Po třech letech v Bahii se pak znovu přestěhoval, tentokrát do státu Minas-Gerais do města Belo Horizonte, kde zastával pozici ředitele technického sektoru společnosti Força e Luz.⁹² Právě v Belo Horizonte se také uskutečnil jeho první výstava obrazů. Na 8. Mineirské expozici výtvarného umění bylo vystaveno celkem dvacet jedna obrazů.⁹³ Na dva roky se poté zase vrací do Bahie v roce 1936.

V roce 1935 zároveň odjíždí na návštěvu do Československa za svou sestrou a otcem. Matka je již v této době po smrti. Kromě Československa navštívil při své cestě také Itálii a Severní Afriku, což zaznamenal na jednom ze svých prvních dochovaných filmů. V roce 1937 potom navštívil USA, kde se také věnoval natáčení, a z pobytu poté vznikl další film.

I když toho o prvních letech Kozákova pobytu v Brazílii příliš není známo, z výše řečeného usuzují, že se Kozák po příjezdu do Brazílie snažil hlavně zajistit si své živobytí a své dětské sny prozatím odsunul do pozadí. Soudím, že to byl praktický člověk, který si uvědomoval hodnotu peněz a dokázal se uskromnit, a to především z poznámek o jeho společníkovi Hrňkovi, které vždy naznačovaly, že Hrňka má problémy s šetřením a že Kozák u nich drží kasu. Z četných zmínek o nepoctivosti a o planých slibech osob, které během cestování potkal také věřím, že měl Kozák smysl pro poctivost. Často zmiňuje především svého krajana Čecha Fr. Pitlíka, který jim podle svých slov v zahraničí dělá jen ostudu a dluží spoustu peněz.

---

⁹⁰ Např. Blasi, Oldemar. Vladimír Kozák. In: *Arquivos do Museu Paranaense*. Curitiba: Museu Paranaense/Biblioteca pública do Paraná, 1983, Nova série, Etnologia 3, str. 11–14.

⁹¹ Baxter, David. *Portraits of Brazilian Indians by Vladimír Kozák* [MP.KO.12942] [online] 2.7.1968 [cit. 2024-04-02], str. III–IV. Dostupné z: <https://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

⁹² Rosato, op.cit., str. 38.

⁹³ Ibid., str. 301. Jedná se o obrazy krajiny a měst.

A i když po schůzce v Riu se Sariem Kozák znovu objevil svou vášní pro indiánský život, trvalo mu ještě téměř více než dvacet let, než svou vášní mohl plně projevit.

Nakonec se v roce 1938 přestěhoval do Curitiba, ve které již zůstal do konce svého života. V Curitiba našel svou základnu, odkud mohl podnikat své výpravy za Indiány a brzy po jeho příjezdu se k němu připojila také jeho sestra Karla Kozáková.

3.3 Role Muzea Paranaense v Kozákově životě

Tato podkapitola Kozákova života sleduje jeho životní cestu, ale současně se již více soustředí na jednu z institucí, která výrazně ovlivnila Kozákovo směřování a jeho postoj k Indiánům. Abych lépe dokázala zasadit Kozáka do prostředí MUPA, ze začátku podkapitoly nastiňuji historii a vývoj této instituce, kterou následně propojuji s Kozákovým životem.

V Brazílii bylo první muzeum otevřeno v roce 1818 v Rio de Janeiru. Později, v roce 1866, bylo otevřeno Muzeum Paraense Emílio Goeldi ve městě Belém ve státě Pará. MUPA získalo pozici třetího brazilského muzea, když ho v Curitiba 25. září 1876 založili Agostinho Ermelino de Leão a José Cândido da Silva Murici. Od té doby se tato instituce, původně soukromá, transformovala na veřejnou a několikrát změnila své sídlo. Přesto však zůstal cíl muzea nezměněn – zprostředkovat návštěvníkům rozmanitost a bohatství lidí, fauny a flóry, stejně jako historii státu Paraná, Brazílie a Latinské Ameriky.⁹⁴

Oficiální státní institucí se muzeum stalo v roce 1882, což mu umožnilo stát se prostorem pro přijímání a financování různých vědeckých misí ve státě Paraná a podnítit tím také rozvoj terénních výzkumů. Díky MUPA se stát Paraná stal na začátku 20. století centrem vědeckého výzkumu. Mezi nejznámější vědce spojené s MUPA z různých oborů patřili v té době například entomolog Jesus Santiago Moure, umělec a malakolog Frederico Lange de Morretes, historici Arthur Martins Franco, Romário Martins a Júlio Moreira, botanik Karl Dusén, geolog a přírodovědec Reinhard Mack, antropolog José Loureiro Fernandes, který byl zároveň i důležitou osobou v životě Kozáka, archeolog a přítel Kozáka Oldemar Blasi a samozřejmě samotný Vladimír Kozák, dokumentarista a fotograf.⁹⁵

Mezi lety 1950 a 1970, kdy došlo k restrukturalizaci univerzit a úbytku vědců související s politickým režimem, byla část přírodovědných sbírek přesunuta k založení jiných institucí. Od té chvíle se MUPA začalo specializovat zejména na antropologii, archeologii a historii.

---

⁹⁴ Conheça a história do MUPA, um dos museus mais antigos e importantes no Brasil. *Museu Paranaense* [online]. Curitiba: Museu Paranaense, 20. 10. 2021 [cit. 2024-04-02]. Dostupné z: <https://www.museuparanaense.pr.gov.br/Noticia/Conheca-historia-do-MUPA-um-dos-museus-mais-antigos-e-importantes-do-Brasil>.

⁹⁵ Ibid.

Právě to byla doba, ve které byl Kozák nejaktivnější ve sběru antropologického materiálu a spolu s Loureirem Fernandesem a dalšími vědci z muzea se účastnil hned několika terénních výzkumů. Loureiro byl v letech 1930 až 1950 ředitelem Muzea a jeho cílem bylo především se více otevřít veřejnosti a pomáhat budovat paraenskou identitu. Zároveň se za jeho vedení rozrostla etnografická sekce Muzea a vznikla také katedra antropologie a etnografie na Filozofické fakultě Univerzity v Paraná.

Kozák oficiálně vstoupil do prostředí MUPA v roce 1947, kdy bylo schváleno jeho jmenování na dobrovolnickou pozici ředitele Sekce vzdělávacího kina. S muzeem však začal spolupracovat již v roce 1940, ve kterém se zúčastnil svých prvních geologických výprav, které pro něj zaznamenával. Právě z tohoto roku se v MUPA dochovaly filmové záznamy z vápencových jeskyní, především objevení Gruta das Fadas o velikosti zhruba 200 metrů, která se později v šedesátých letech stala součástí Parque Estadual de Campinhos asi 70 kilometrů severně od Curitiba.

Ve své disertační práci Rosato sepsala do tabulky filmový materiál, který Kozák natočil mezi lety 1940–1950. Jak sama autorka uvádí, a jak vyplývá z uvedeného materiálu, v té době se Kozák věnoval především regionálním tématům. Upřednostňoval geomorfologické a přírodní útvary, ale zároveň se věnoval každodennímu životu na pobřeží, ve městě a na venkově státu Paraná. Jeho vizuální tvorba se zaměřovala na témata, která zajímala místní kulturní sféru a která byla propojena s vědeckou oblastí:

Tabulka č.1 - Kozákův filmový materiál natočený mezi lety 1940-1950.⁹⁶

Rok	Předmět/Téma	Místo	Barevnost
1940	*Vápencové jeskyně – Fadas, Campinhos (sestoupení v květnu 1940 J. Peonem, N. Rowem a V. Kozákem) * Rio Branco – Překrásná Vílí jeskyně objevena 26/05/1940	PR	Č/B
1940	*Správní území Palmeira “A Sinfonia dos Campos” – návštěva guvernéra Manoela Ribase na statku Cancela de Roberto Glasser	PR	Č/B
1941	*Vlaky Serra do Mar* Paranaguá – karneval – pobřeží	PR	Barev.
1941	*Curitiba: Velká vojenská přehlídka 7. září; Manoel Ribas; Biskupská mše *Praça de Ordem; koloniální vozík a konec Druhé Světové války *Vila Velha	PR	Barev.

⁹⁶ Rosato, op. cit., str. 56

1946	*Správní území Palmeira – statek Cancela e Colônia Witwarsun	PR	Č/B
1946	*Neznámý hrdina – Serafim Machado – Lovec – Obyvatel vnitrozemí, který dělal průvodce při stavbě Elektrárny de Castelhana	PR	Barev.
1945/1946	*Správní území Bela Vista do Paraíso – z pozemku Basília Araújy – značkování dobytka	PR	Č/B
1948	*Ilha dos Currais *Antonina *Salto do Meio *Karneval v Paranaguá	PR	Barev.
1948	*Foz do Iguaçu – letadlo – 1. část	PR	Barev.
1948	*Cataratas do Rio Iguaçu – 2. část	PR	Barev.
1948	*Foz do Iguaçu – 3. část *Arary – 1. část	PR	Barev.
1948	*Arary – 2. část	PR	Barev.
1949	*Acorizal – Pantanal Mato-grossense	MT	Barev.
1949	*Pantanal Matogrossense – Ptáci, zvířata, 1. část	MT	Barev.
1949	*Rio Paraguai *Santa Catarina *Padre Jesus Moure	MT/P R/SC	Barev.
1949	*Santa Catarina: duny, laguna, Sambaquis, Indián v Santa Casa de Misericórdia, pohřbená lebka Sambaqui	SC	Č/B

Jak již bylo dříve řečeno Kozák se začal věnovat naplno indiánské tematice až zhruba od padesátých let. Jeho pohled na Indiány se přitom v průběhu let značně proměňoval. Ze začátku vidíme představu malého chlapce o Indiánech Severní Ameriky, kteří se oblékají do kůží a peří a kouří dýmku míru podle předlohy z knih Karla Maye. Ta se proměnila v touhu mladého muže poznat tyto Indiány a jejich svět osobně. Tato touha se následně střetává s určitým zklamáním způsobeným realitou chudoby a bídy velké části brazilských Indiánů, stejně jako odklonem od jejich tradičních hodnot a zvyků. Kozák nakonec zjistil, že stále ještě existují Indiáni, kteří si svou kulturu alespoň částečně zachovali, ale jsou předurčeni k zániku moderní společností, která na úkor půdy a bohatství likviduje i poslední zbytky jejich kultury. Někdy v tuto chvíli si pravděpodobně Kozák stanovil cíl zaznamenat co nejvíce z indiánské kultury ještě před tím, než navždy zmizí. To se odrazilo v jeho dalším směřování při MUPA, ale také v soukromých výpravách. V následující tabulce jsou uvedeny všechny indiánské kmeny, které Kozák kdy zaznamenal:

Tabulka č.2 - Indiánské kmeny zaznamenané Kozákem.⁹⁷

STÁT	KMEN	ROK
Paraná	Kaingang Xetá	1952 1955–1966
Santa Catarina	Xokleng	duben – květen 1967
Espírito Santo	Aimorés (Krenák)	?
Mato Grosso do Sul	Terena Guarani (Kaiowá)	? ?
Mato Grosso	Aweti Bororo Oriental Nahukuá Kamaiurá Kalapalo Kuikuro Mehinako Trumai Xavante Waurá Yawalapiti Kaiabi	1952 1956/1957 1952 1953 1952 1952 1952 1952 ? 1952 1952 ?
Tocantins	Karajá Xerente Tapirapé	1954 1954 ?
Pará	Gavião (Gravião Parkatêgê) Kayapó (Kayapó Kuben-Kran-Krên) Kayapó (Kayapó Xikrin)	listopad – prosinec 1962 září 1955 ?
Maranhão	Ka'apor	1958

Důležitou osobou byl pro Kozáka antropolog a ředitel MUPA José Loureiro Fernandes. Byl to právě on, kdo jmenoval Kozáka na pozici ředitele kinematografické sekce MUPA a také později v roce 1952 se Kozák stal díky němu technickým pracovníkem Filozofické fakulty Univerzity Paraná, kde založil a řídil fotografickou laboratoř. Obě tyto pozice se poměrně stíraly a od určité chvíle se laboratoř stala také sídlem kinematografické sekce MUPA. Vztah mezi Kozákem a Fernandesem se jeví spíše jako profesionální a podle zmínek o Fernandesovi v Kozákových zápisnicích a dopisech je zjevné, že nikdy nebyli příliš velkými přáteli.

⁹⁷ Tato tabulka vychází z https://www.vladimirkozak.com.br/pi_visitados a je doplněna o roky dohledané v online archivu MUPA dostupném na <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>. Nejčastější záznamy kmenů jsou fotografie a filmy, ale často se jedná také o kresby a malby a v neposlední řadě o terénní zápisníky.

V jednom ze zápisníků například Kozák označuje Fernandese pojmem *tlustý pán*.⁹⁸ Následně ho v zápisníku popisuje takto:

Tento pán si namyslel, že je velikým výzkumcem a cestovatelem. Velice samolibý a ješitný, hladký a úlisný sobec. Když mluvil s velkýma tedy lísal se, s lidmi nižšího postavení, zacházel s povýšenosti lokaje, jeho panovačnost neměla mezí a často jeho hrubost také ne. On měl všechny ctnosti chytráka a darebáka.⁹⁹

Také ve vydané práci Benetti¹⁰⁰ autorka popisuje jejich vztah skrze svědectví známých a pomocí dopisů jako poměrně komplikovaný, ale zároveň jako vztah vzájemné závislosti. Zdá se, že ač byl pro Fernandese sběr kinematografického a fotografického materiálu při výzkumu klíčový, bral vždy Kozáka pouze jako technika, a ne jako vědce, který by mu byl na stejné úrovni. I přesto spolupracovali více než třicet let a ještě v roce 1974 žádal Fernandes Kozáka o natočení dokumentu o loděnicích a Kozák jeho žádosti vyhověl.

Kromě Loureira se Kozák stýkal v rámci výprav i s ostatními vědci, kteří se pohybovali v prostředí MUPA a Univerzity Paraná. Asi největším přítelem se mu stal archeolog a profesor Oldemar Blasi, který spolu s advokátem a dalším přítelem Kozáka Edilbertem Trevisanem zajistil, aby po Kozákově smrti spadlo Kozákovo dědictví do rukou MUPA. Užší vztahy nacházím také mezi Kozákem a žákem Blasiho Igorem Chmyzem, geografem a geologem José Bigarellou, naturalistou Carlosem Gofferjou, Jesusem Mourem, Carlosem Stellfeldem anebo Ralphem Herthelem, s kterými se účastnil svých prvních výprav pod záštitou MUPA. Kromě toho se výprav účastnili i některé brazilské významné vědecké osobnosti té doby. Mezi ně patřil například Emilio Willems, který se zasloužil o založení antropologického oddělení na Filozofické fakultě Univerzity v São Paulu.

I když se Kozák dlouhodobě věnoval jak regionálním, tak indiánským tématům, zůstával po většinu svého života vnímán jako kinematografický technik. Jeho pozice v MUPA a také na univerzitě, které vykonával až do roku 1963, byly dobrovolnické a Kozákovi tak nevznikal nárok na plat. I když mu byly poskytovány určité příspěvky, často si velkou část svých výprav platil individuálně. To nezapomínal často zmiňovat ve svých dopisech, jak těch oficiálních při žádosti o příspěvky, tak v těch pro přátele. Jako zaměstnanec v Companhia Força e Luz měl stálý plat zajištěný až do roku 1954, kdy nastoupil do důchodu.

---

⁹⁸ Výrazy *tlustý velevážený pán*, *Fat man* odkazující na Fernandese jsou např. v: Kozák, Vladimír. *Caderneta de Campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1455] [online]. 1959 [cit. 2024-04-11]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>

⁹⁹ Ibid., str. 39.

¹⁰⁰ Benetti, Vladimír..., op. cit., str. 103–104.

Nebyl vnímán jako antropolog nebo etnograf, což přisuzují zejména tomu, že za svůj život téměř nikde nepublikoval své poznámky z výprav, ač si vždy na svých výpravách zápisníky vedl, a tomu, že neměl příslušné vzdělání. Jeho pozice byla o to horší, že byl v Brazílii imigrantem. Jeho výrazné zaměření na fotografie a film lze přisuzovat přesvědčení, které zmiňuje v jedné z prvních verzí monografie o Xetá: „Jeden dobrý fotograf váží tisíc slov a jedna dobrá filmová sekvence vydá za deset tisíc slov.“¹⁰¹ Zároveň komentuje, že vysoká cena produkce dokumentů zapříčiňuje jejich nedostupnost pro veřejnost, zatímco literatura je mnohem přístupnější. Považuje za velkou škodu, že právě dokumentaristický výzkum v terénu dosud nebyl zcela pochopen a doceněn.

Kozák byl zejména v pozdější době vnímán jako významný fotograf a dokumentarista a jeho práce byla uznávána jak na domácím poli, tak ze začátku především na tom mezinárodním. S pomocí svého známého Davida Baxtera se uskutečnila výstava Kozákových obrazů v Kanadě v Glenbow Art Gallery v roce 1968. Velkou oporou mu v zahraničí byl také americký pár antropologů Robert Carneiro a Gertude Dole. Seznámili se v roce 1953 při letu Brazilských vzdušných sil k Indiánům Kuikuro v Alto Xingu. Let měl zastávku na ostrově Bananal, kde Kozák využil jejich zájmu a zavedl je k Indiánům Karajá, které již znal z předchozí výpravy.¹⁰² Jejich vztah se rozvinul do bohaté profesionální korespondence. Carneiro i Dole byli navázáni na časopis *Natural History*,¹⁰³ ve kterém se objevily jediné dva články, které Kozák publikoval. Z dopisů je zřejmé, že ho v tom oba podporovali a motivovali ho k jejich sepsání:

Ukázali jsme ty fotografie Johnu Purcellovi, novému editorovi *Natural History*, a líbily se mu. Rád by udělal fotografický příběh pohřebního rituálu Indiánů Bororo [...] Navrhli jsme Pucellovi, že by si mohl sepsat příběh, který by fotografie doprovázel a že bychom ti pomohli ho před tiskem dát do správné formy. Ale vypadá, že má předsudky k tomu, že by měl fotograf psát příběh. [...] Velmi nás těší, že to vypadá, že se nakonec tenhle projekt uskuteční. Těšíme se, že se lidi z Antropologického oddělení Muzea dozví o tvé fotografické práci s Indiány.¹⁰⁴

O sepsání jeho monografie o Xetá se kromě Amerického přírodovědného muzea, které ji nakonec vydalo, zajímalo také Musée de l'Homme v Paříži, se kterým dříve uzavřel několik obchodů antropologického materiálu. Po smrti jedné z kurátorek, která s Kozákem

¹⁰¹Kozák, Vladimír. *The Hëta Story* [MP.KO.2365] [online]. 1976 [cit. 2024-04-02], str. 3. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>. Vlastní překlad.

¹⁰² Benetti, Vladimír..., op. cit., str. 109.

¹⁰³ Časopis *Natural history*, American Museum of Natural History.

¹⁰⁴ Carneiro, Robert L.; Dole, Gertrude. *Correspondência de Robert Carneiro e de Gertrude E. Dole, mulher de Robert Carneiro para Vladimír Kozák* [online]. New York: 19. června 1958 [cit. 2024-03-30]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>. Vlastní překlad.

komunikovala, však zájem z Paříže utichl. I když toho vydal málo, jeho články a poznámky byly využity v dílech některých známých antropologů. Výše zmiňovaný článek „Ritual of a Bororo Funeral“¹⁰⁵ se objevil ve zdrojích uvedených v knize Clauda Lévi-Strausse *Od medu k popelu*.¹⁰⁶ Z jeho fotografií i zápisů o jazyku Xetá čerpal československý lingvista a etnolog Čestmír Loukotka ve své knize *Do Brazílie za Indiány*,¹⁰⁷ ve které sice Kozáka hned několikrát zmiňuje, ale byl nedbalý při označování všech Kozákových fotografií a informací od něj získaných. Kozák s Loukotkou sdílí prostřednictvím jejich korespondence také informace o kulturách a jazycích dalších Indiánů.

V dopise¹⁰⁸ sekretáři Vzdělávání a kultury Jucundinu da Silvy Furtadovi ze dne 11. února 1963 nalézám, že po výpovědi tehdejšího ředitele MUPA Julia Moreiry a zároveň výpovědi Josého Loureiry Fernandese ze všech funkcí, které v muzeu zastával, byl Kozák jmenován, jako nejstarší člen Administrativní rady muzea, do čela ředitelství muzea. Tuto funkci však Kozák vzápětí z osobních důvodů odmítl. Co za těmito osobními důvody stálo, není z dopisu jasné. Podle svědectví Blasiho se po odchodu do důchodu Kozák vzdálil jak prostředí Muzea Paranaense, tak také Univerzity.¹⁰⁹ Informace naznačují, že když se mu na akademické půdě nedostávalo uznání, rozhodl se, že bude ve výpravách dále pokračovat na vlastní pěst. Oldemar Blasi to viděl jako ztrátu a snažil se ho po nastoupení do funkce ředitele muzea přesvědčit, aby se znovu k Muzeu připojil.¹¹⁰ Bohužel neúspěšně.

3.4 Výpravy za Indiány

V této podkapitole vycházím především z online archivu MUPA a informací, které Kozák uvádí ve svých dopisech. V rámci předchozí podkapitoly jsem uvedla tabulku, ve které je přehled Kozákem zaznamenaných indiánských kmenů, a v této podkapitole rozebírám vybrané výpravy hlouběji a zároveň ze začátku nastiňuji jejich společné rysy. Zaměřuji se především na období mezi lety 1950–1970, ve kterém Kozák podnikl většinu ze svých výprav za Indiány.

Jak je výše v mé práci uvedeno, historie Kozákovy motivace k objevování indiánských kultur sahá až do jeho dětství, plně se však jeho zájem projevil až v 50. letech. Tehdy

---

¹⁰⁵ Kozák, Ritual ..., op. cit.

¹⁰⁶ Lévi-Strauss, op. cit.

¹⁰⁷ Loukotka, Čestmír. *Do Brazílie za Indiány* [online]. Praha: Lidová demokracie, 1962 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:19bc2900-5bc7-11e6-8e4e-005056827e51>.

¹⁰⁸ Vladimír, Kozák. *Correspondência da Secretaria e Educação do Museu Paranaense de Vladimír Kozák para Jucundino da Silva Furtado* [MP.KO.4009]. Curitiba: 11. února 1963 [online] [cit. 03-31-2024]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁰⁹ Blasi, Oldemar. *Rozhovor o Vladimíru Kozákoví*. Curitiba, 5. května 2013. Rozhovor poskytnutý Rosalici Carriel Benetti a antropoložce Marii Fernandě Campelo Maranhão.

¹¹⁰ Ibid.

bylo Kozákovi 53 let a ještě v 76 letech pracoval na natáčení výroby indiánské deky z kopřiv a choval doma hady, aby mohl natočit jejich pojídání Indiány. Až teprve v roce 1977 v dopise Františku Faulhammerovi nacházím potvrzení samotným Kozákem, že již nemůže dále vykonávat cesty za Indiány.¹¹¹ V posledních letech svého života však ještě za asistence pomocníka vyjížděl do lesa, aby natáčel motýly, což byla jedna z jeho dalších vášní, ke které se vrátil ve stáří.

Jeho vztah k Indiánům snad vyjadřuje několik slov, které v roce 1961, rok po smrti jeho sestry, posílá svému příteli Faulhammerovi:

Vždy nás to táhlo do neznámých míst, poznávali jsme svět, jaký byl před tisíci lety a uvědomili se, že naří lidé v divokém pralese žijí mnohem přirozeněji, než my v tomto přetechnizovaném světě. A nejen to. Ale ve světě nepokojů, zloby a zášti, rozbojů a válek. S Indinány mám soustrast proto, že jsou odsouzeni bílou rasou k vyhlazení.¹¹²

Kozák zažil v Evropě jedny z nejkrušnějších let plných změn. Byl účastníkem první světové války a svědkem rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku Československa. Dotkla se ho velká hospodářská krize 30. let. Druhou světovou válku pozoroval z opačné strany oceánu a stejně tak i komunistickou vládu v Československu. Zprávy z domova se mu dostávaly často cenzurované, ale skrz brazilská periodika se občas nějaké cenné informace dostaly do jeho rukou. Jeho zájem o vlast nikdy neutichl. Často situaci v Československu komentoval se svým přítelem Faulhammerem v dopisech, kupodivu málo cenzurovaných.

Kozák byl zároveň vynikajícím technikem, což dokazují jak jeho vysoké pozice v elektrárnách, tak také svědectví Blasiho: „Byl považován za jednoho z nejlepších techniků společnosti Força e Luz, protože dokázal fantastické věci.“¹¹³ Ač považoval náš svět za přetechnizovaný, některých technologií plně využíval a dokázal je vyvíjet i spravovat. Dokonce je začal využívat k uchování alespoň odrazu vymírajících indiánských kultur, což nezapomínal častokrát ve svých dopisech zmiňovat:

Teprve teď po několika letech, se mně podařilo získat představu, kdo tito indiáni, mezi kterými jsem se ocitnul, vlastně jsou. Představitelé mizející přírodní kultury, kterou spatříš už jen na filmovém plátně či na fotografiích.¹¹⁴

---

¹¹¹ Nedbálek, op. cit., str. 88.

¹¹² Ibid., str. 13–14.

¹¹³ Blasi, *Rozhovor*, op. cit.

¹¹⁴ Nedbálek, op. cit., str. 29.

A tak napnul veškeré své síly a vyjížděl za Indiány zaznamenat alespoň poslední zbytky kultur, které čekala záhuba. A protože nebyl schopen zachytit jejich komplexnost vlastními slovy, využíval k tomu fotografie a filmy, které považoval za adekvátnější prostředky pro zaznamenání celistvosti indiánských kultur. Přesto, že zaznamenal spoustu filmových záběrů indiánské tematiky, pouze o Indiánech Xetá, byly tyto záběry zpracovány do ucelených filmů určených k veřejnému promítání.

I když byl Kozák zastánce fotografování a filmování, nachází se v archivu MUPA několik zápisníků z terénu, ve kterých své výpravy popisuje slovy. Zápisy jsou vedené ve čtyřech jazycích: portugalštině, češtině, angličtině a výjimečně i v němčině. Některé ze zápisů mají spíše deníkový charakter a některé se naopak zaměřují na jeden určitý prvek indiánské kultury. Často se v zápisnicích nachází také slovníkový zápis, kterým Kozák popisuje indiánské jazyky. Součástí deníků jsou také náčrty indiánských předmětů nebo jejich tváří a maleb na tělo. Zápisy jsou občas útržkovité a narušované prázdnými listy nebo náčrty.

Pod heslem *caderneta de campo*¹¹⁵ se v online archivu MUPA nachází 35 dokumentů. Je to však poněkud nepřesné číslo, jelikož se pod heslem nachází také asi čtyři zápisy Karly, Kozákův deník z cesty do Brazílie anebo také cesty, které sice byly výpravné, ale ne za Indiány. Po protřídění mi zbylo dvacet zápisníků s celkovým rozsahem kolem 1500 stran, které zmiňují Indiány: Karajá, Kuben-Kran-Krên, Bororo, Kamaiurá, Waurá, Kuikuro, Gavião, Urubu-Kaapor, Xockleng, Kaingang, Xavante a Xetá. Jen ohledně Xetá se pod udaným heslem dochovalo devět zápisníků. Stejně tak se pod dalšími hesly dá dohledat o Xetá více než patnáct zápisníků. Četnost jednotlivých zápisníků je tedy čistě orientační a je potřeba se online archivem probírat delší dobu a zkoušet různá hesla.

Ve svém dopise z roku 1977 popisuje, s jakým přivítáním se u Indiánů setkávali:

Chceš vědět, jak nás přijali Indiáni mezi sebe? Takový příklad: přišli jsme k nim s Karlou, kmen se jmenoval WAURÁ. Náčelník bez fraku, úplně nahý, vzpomínám si i na jeho jméno, byl to APUKATUÁ. Vzal moji síť na spaní, uvázal ji ve své chatrči a řekl, že tady budu spát. Jeho žena přinesla placky z mandioky. Takový byl divoký ráj.¹¹⁶

Tak jako je Indiáni vítali přátelsky i Kozák se snažil poznat je blíže. U jeho portrétů Indiánů jsou většinou připojena jména modelů a rok. Některé z indiánských tradic si chrání svá jména před cizinci a udávají jména falešná. Kozák často zaznamenal několik jmen jedné osoby. Pravděpodobně si postupně získával jejich důvěru a zároveň často zápasil s jednotným

---

¹¹⁵ Česky: terénní zápisník.

¹¹⁶ Nedbálek, op. cit., str. 88.

pravopisem pro jedno jméno. To, jak se choval k Indiánům, je často zmiňováno i v jeho textech a ve svědectví jeho známých. Kozák byl k Indiánům přátelský a snažil se pamatovat si jejich jména a zaznamenávat a učit se jejich jazyky. Když vyjížděl na nějakou výpravu, počítal s tím, že u sebe bude muset mít spoustu drobností, které bude v indiánských vesnicích buď darovat, nebo vyměňovat. Především ve velkém nakupoval perličky, ale ceněné byly také žiletky.

Kozák neustále bědoval nad tím, že mu nikdo nepřispíval na výpravy a že si je často musel sponzorovat sám. Ve skutečnosti nějaké finance od státu dostával, ale většinou se jednalo o zpětnou transakci a pouze u těch výprav, které byly vázané na MUPA. V jeho zápisnicích často nacházím odstavce, které řeší výdaje na jednotlivé cesty. Poznává si detailně jednotlivé položky, které pak nárokuje přes vyšší entitu. Právě jeho závislost na někom, kdo byl v jeho vedení a měl pravomoc přerozdělovat finance, byla pro něj nepříjemná.

Kvůli malým financím se tak snažil každou cestu vykonat nízkonákladově. V deníku z roku 1948¹¹⁷ popisuje svou cestu s Karlou do Pantanal. Příprava na tuto výpravu jim trvala skoro rok a většinu věcí si vyrobili sami. Mezi tyto doma vyrobené věci patřily například spací pytle, stativ pro kameru nebo spodní prádlo. Kromě oblečení, jídla a věcí pro kameru s sebou vezli také skládací loď. Dohromady se jednalo zhruba o dvacet zavazadel o váze přibližně 80 kilogramů. Ty postupně překládali do různých dopravních prostředků, kterými do Pantanal jeli. K dopravě využívali vlaky a autobusy a překládání jejich nákladu jim trvalo až 45 minut. Kozák měl také jeep, který si upravil na obytný vůz a se kterým se vydával na cesty do okolí Curitiba. Dokonce ještě i ve stáří vyjížděl s jeepem do přírody:

Spal jsem ve voze a ráno si připadal jako v ráji. Chyběla tu jen Eva, ale moje stáří její neúčast omluvilo. Doma se mně málokdy stane, abych prospal celou noc, tady to bylo úplně jiné. Čistý vzduch nezamořený výfukovými plyny. Vždyť v současné době je Curitiba obrovským městem a dovedeš si představit, jak civilizace na čtyřech kolech dovede zaneřadit ovzduší. Za tři dny, co se zde potuluji, neviděl jsem živáčka a věř, člověk od člověka si potřebuje také někdy odpočinout. Nedovedu popsat slovy krásu tohoto prostředí. Mojí řečí je fotografie a filmový pás.¹¹⁸

To, že mu nikdo pořádně na jeho výpravy nepřispíval, mu bylo trnem v oku. O to víc, když se setkal na jedné výpravě s českým lingvistou a etnologem Čestmírem Loukotkou. Ten přijel do Brazílie v roce 1957. Ale během své cesty onemocněl. Stačil dojet do Curitiba,

---

¹¹⁷ Kozák, Vladimír. *Caderneta com folhas amareladas. Conteúdo: descrição de viagem ao Pantanal, desenhos de Foz do Iguacu, Guaira, Mato Grosso e Maceio e objetos karaja...* [MP.KO.4157] [online] 1950 [cit. 2024-04-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹¹⁸ Nedbálek, op. cit., str. 76.

kde se zúčastnil výpravy spolu s Kozákem za Xetá. Většinu času však proležel s nemocí. Kozák s ním po jeho odjezdu udržoval poměrně bohatou korespondenci, ve které mu posílal doplňující informace ohledně Xetá a jejich řeči a následně i dalších Indiánů. Loukotka mu zpátky také posílal oficiální dostupné informace o jiných kmenech. Tato korespondence přetrvala až do roku 1964 a byla vedena poměrně v přátelském tónu. O to víc je zarážející, že ve svých dopisech Faulhammerovi Kozák o Loukotkovi nemluví příliš hezky. Je možné, že měl vůči němu zášť, protože se Loukotka chlubil cizím peřím a přivlastňoval si některé cizí zásluhy, ale nikdy mu tuto zášť v dopisech neprojevil. Pro Kozáka, který si vše musel pracně vydřít, to bylo nespravedlivé, což i sám potvrzuje svými slovy v dopisech Faulhammerovi:

Nedávno tu byl jeden cestovatel, kterému místní úřady všechno platily a vozily ho nahoru i dolů. Přijel z Československa a ještě se chlubil cizím peřím. Psali mě o tom známí z Moravy a sami se pozastavovali nad takovým jednáním. A přitom tento cestovatel byl v pralesi 4 dny, viděl pár oblečených indiánů a dokázal o tom napsat knihu.¹¹⁹

Abys mně dobře rozuměl. Já se na něj nezlobím, pouze jsem ztratil důvěru. On, také představitel strany, kde by každý měl být vzorem ctnosti a poctivosti, mně toto nedokázal. [...] Možná, že všechno, co jsem o této zkušenosti napsal je pohled člověka z příliš velké dálky a třeba Loukotkovi v něčem křivdím. Možná je v tom také jakýsi pocit trpkosti, že já často za nepřekonatelných obtíží, sám, za vlastní peníze, jsem musel podstoupit cesty do hloubky pralesa a moje stará vlast o mně nic neví ...¹²⁰

Často během výprav hladověl. Nějaké jídlo si s sebou vždy vezl, ale často se o něj děлил s hladovými Indiány a stejně tak i Indiáni, pokud něco ulovili, tak se dělili s ním. Na cesty si vyráběl vlastní konzervovanou směs z mouky a vajec sušených na slunci. Během každé výpravy vždycky shodil několik kil.¹²¹

V roce 1952 Vladimír poprvé cestoval za Indiány do oblasti Alto Xingu s přírodovědci z Národního muzea v Riu de Janeiru. Oblast Alto Xingu se nachází ve státě Mato Grosso a v současnosti je oblast uznávaná jako Indiánské teritorium Parque Indígena do Xingu, jehož první demarkační linie byla ratifikována v roce 1961. Toto indiánské teritorium je tvořeno několika kmeny: Aweti, Kalapalo, Kamaiurá, Kuikuro, Matipu, Mehunako, Nahukuá, Naruvotu, Trumai, Wauja e Yawalapiti; které spojuje velká podobnost ve stylu jejich života

---

¹¹⁹ Nedbálek, op. cit., str. 20.

¹²⁰ Ibid., str. 22.

¹²¹ Benetti, *Vladimír...*, op. cit., str. 76–77.

a pohledu na svět, ač je mezi jejich jazyky značná variabilita.¹²² Zároveň se jedná o území s velkou biodiverzitou a je cenné také z přírodovědného hlediska.

O rok později vykonal do oblasti Alto Xingu druhou cestu, tentokrát ovšem již se svou sestrou Karlou bez zaštitění institucí. Jejich cílem bylo zaznamenat rituál Jawary ve vesnici Indiánů Kamaiurá, která se nacházela v blízkosti jezera Ipawú. Z této cesty se v archivu dochoval zápis Kozákovy sestry, která popisovala průběh výpravy a zároveň v něm zobrazila tělové malování Indiánů. Kozák měl na starost kameru. Ze společných poznatků nakonec vznikly i barevné kresby tohoto malování na tělo při rituálu.¹²³ O filmování rituálu Jawary Kozák později v roce 1964 napsal obsáhlý zápis v němčině.¹²⁴

Další výprava směřovala znovu na sever. Tentokrát se se svou sestrou Karlou vydali do států Tocantins a Pará. V dubnu roku 1954 navštívili Indiány Karajá v oblasti ostrova Bananal. Tady se věnovali především natáčení mužského přechodového rituálu Hetohokã [Hetohoky] nebo také nazývaného Casa Grande.¹²⁵ Chlapci se během tohoto rituálu stávají muži provrtáním spodního rtu, do kterého se vkládá kmenová ozdoba. Kromě tohoto rituálu Kozák zaznamenal také proces výroby keramiky a typických postavček Karajá. Zároveň při této cestě navštívili Indiány Kayapó Kuben-Kran-Krên ve státě Pará.

Ke Kayapó se vrátili o rok později a Kozák zde natáčel slavnost přechodu chlapců do dospělosti nazývanou Bém-p-Kororoti [Bep Kororoti]. Také o této cestě existuje zápisník.¹²⁶ Jeho velká část je věnovaná samotné cestě do státu Pará, která Kozákovi s Karlou zabrala tři měsíce. K dopravě využívali vojenská letadla, ale kvůli absenci politických známostí museli často buď někoho podplatit, nebo si počkat. Po slavnosti se většina Indiánů Kuben-Kran-Krên odebrala pryč z vesnice, a ta zůstala téměř opuštěná. Kozáková s bratrem již neměli žádné jídlo, ale nebylo jim umožněno z vesnice odletět. Kozáková, která už od začátku cesty trpěla nevolnostmi, na tom byla hodně špatně. Nakonec se sourozenci rozhodli, že se rozdělí a jako první odletěla Kozáková, aby se dostala někde k nějakému jídlu. Při Kozákově zpáteční cestě se mu ještě naskytla příležitost návštěvy Indiánů Xavante ve státě Mato Grosso.

---

¹²² Villas-Bôas, André. Xingu. *Povos Indígenas no Brasil* [online]. 20. října 2023 [cit. 2024-04-12]. Dostupné z: <https://pib.socioambiental.org/pt/Povo:Xingu>.

¹²³ Kozák, Vladimír; Kozáková, Karla. *Desenhos de Vladimir Kozák e Karla Kozák documentando pinturas do ritual Jawari* [MP.KO.6697] [online]. [cit. 2024-04-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹²⁴ Kozák, Vladimír. *Texto de kozák sobre o ritual Jawari dos índios do Xingu* [MP.KO.2368] [online]. [cit. 2024-04-26] a Kozák, Vladimír. *Texto de Kozák sobre o ritual Jawari dos índios do Xingu* [MP.KO.2367] [online]. 1954 [cit. 2024-04-26]. Oba dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹²⁵ Kozák, Vladimír. *Ritual Hetohokã – Povo Indígena Karajá* [MP.KO.2379] [online]. 16/03/1959 [cit. 2024-04-26]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹²⁶ Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Kayapó Kuben-Kran-Krên* [MP.KO.2370] [online]. 1955 [cit. 2024-04-15]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Další rok se oba sourozenci znovu vydali na výpravu za Indiány a vyrazili opět na sever do státu Mato Grosso tentokrát za Indiány Bororo. Kozáková onemocněla brzy po příjezdu a příliš bratrovi s ničím nepomohla. Sám se za těmito Indiány Kozák vydal také v srpnu 1957. Při obou návštěvách shromáždil mnoho záznamů a poznámek o pohřebním rituálu Bororo, které se mu pak podařilo publikovat v časopise *Natural History*.¹²⁷

Pro MUPA, a především pro Fernandese v této době zaznamenával především paranaenskou kulturu a tradice. Zájem o Indiány regionu na jihu Brazílie ve státě Paraná poprvé vzrostl v roce 1949, kdy se objevily první zmínky o dosud neznámých Indiánech v oblasti Serra dos Dourados, dnes známých pod jménem Xetá. Kozák se o tyto Indiány začal více zajímat až v roce 1955, kdy se uskutečnila první výprava ve spolupráci SPI¹²⁸ a Výzkumného institutu UFPR. Ta měla za úkol prozkoumat přítomnost neznámých Indiánů na území Serra dos Dourados. Výpravy se však Kozák ještě nezúčastnil. Povolali jej až k druhé výpravě v listopadu téhož roku. Tehdy se setkal s prvními zástupci Xetá. Jeho kontakt s těmito a dalšími zástupci potom přetrval až do roku 1966. Jak již bylo výše řečeno, o Xetá sepsal Kozák nejen krátký článek do časopisu *Natural History*,¹²⁹ ale také monografii *The Hetá: Fish in a Dry Pond*.

V listopadu 1958 se pro změnu vydal do státu Maranhão, kde trávil svůj čas mezi Indiány Ka'apor a odkud se vrátil až v dubnu 1959. Také z této výpravy existuje poměrně rozsáhlý zápis o 201 stranách. Mimo jiné zmiňuje slavnost Mohére (nebo Monohére), legendu o Aňanga nebo ceremonii Aká(ng)-pitanga-apyk, kterou Ka'apor vykonávali při příležitosti jmenování nového vůdce kmene.¹³⁰

Kozákova sestra zemřela v roce 1960. Tato ztráta pro něj byla velmi bolestivá a na nějakou dobu se uzavřel do sebe. Znovu se vydal na výpravu za Indiány až na konci roku 1962 do státu Pará mezi Indiány Gavião Parkatêjê. Ve svém zápisníku z listopadu a prosince 1962¹³¹ hned na začátku píše, že ani neví, kam se tentokrát vydá. Cíl své cesty si dopředu neurčil. Nejdříve se dostal do nově postaveného hlavního města Brasílie.¹³² Až později, na základě různých tipů a doporučení svých známých, se rozhodl odjet k Indiánům Gavião Parkatêjê.

---

¹²⁷ Kozák, *Ritual ...*, op. cit.

¹²⁸ Serviço de Proteção aos Índios. Více viz text níže.

¹²⁹ Kozák, Vladimír. Stone age revisited [online]. In. *Natural history*. New York: The American Museum of Natural History, 1972, vol. LXXI, October č. 8, str. 14–27 [cit. 2024-04-20]. Dostupné z: <https://digitallibrary.amnh.org/items/f87331f3-fdb9-47a2-9118-7bf65dd3bf59>.

¹³⁰ Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Pesquisa com Povo Indígena Ka'apor* [MP.KO.1433] [online]. Listopad 1958–duben 1959 [cit. 2024-04-26]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹³¹ Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Gavião Parkatêjê* [MP.KO.1419] [online]. Listopad–prosinec 1962 [cit. 2024-04-16]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹³² Město Brasília bylo inaugurováno a otevřeno roku 1960.

Důležitou roli v ochraně Indiánů v době Kozákových výprav měla instituce zvaná *Serviço de Proteção aos Índios* (SPI). Ta vznikla v roce 1910 a fungovala až do roku 1967, kdy byla nahrazená institucí *Fundação Nacional do Índio* (FUNAI). Instituce SPI vznikla během jednoho z velmi kritických období pro Indiány. Na začátku 20. století byli Indiáni pronásledováni a považováni za někoho, kdo brání pokroku civilizace. Jejich půda byla zabírána a jejich násilné vyhlazování bylo podporováno dokonce i některými předními vůdci inteligence, jako byl například ředitel Museu Paulista Hermann von Ihering.¹³³ Hlavní cíl SPI byla ochrana a integrace Indiánů ve smyslu začlenění se do civilizace jako zemědělský nebo městský pracovník. Pod její správou tak vznikaly zemědělské kolonie, na kterých měli Indiáni pracovat. Začaly vznikat také Indiánské stanoviště (*Postos Indígenas*), které spravovala jednotlivá indiánská území (*Terras Indígenas/TI*) a měly za úkol ochraňovat a integrovat Indiány pod jejich správou. Bohužel se na některé pozice úředníků SPI dostali nesprávní lidé a nakonec byla SPI v 60. letech vyšetřována za podezření z genocidy, korupce a neefektivity. Proces vedl k propuštění anebo pozastavení činnosti více než stovek úředníků na všech úrovních, což vedlo spolu s nástupem diktatury k zániku instituce a jejímu nahrazení FUNAI.¹³⁴

Kozák od začátku svých výprav komunikoval s hlavními představiteli SPI a k Indiánům podnikal výpravy s jejich svolením. V online archivu se dochovaly povolení od tří ředitelů SPI. Jako první v archivu nalézám žádost z roku 1951 na všechny úředníky SPI, aby poskytli veškerou možnou pomoc Vladimíru Kozákovi z Filozofické fakulty a MUPA. Ředitelem SPI, podepsaným na žádosti, byl v té době José Maria da Gama Malcher.¹³⁵ O čtyři roky později uděluje již nový ředitel Lourival da Motta Cabral Kozákovi právo na sběr etnografického a filmového materiálu v Indiánských stanicích Nilo Peçanha a Pimentel Barbosa.¹³⁶ Poslední dochované povolení podepsal Cel. José Luiz Guedes v roce 1958, ve kterém uvádí, že má Kozák právo navštívit Indiány Kaiapó, Kraô a Urubu.¹³⁷ Později před jeho poslední

---

¹³³ Více o vlivu vědeckých osobností a institucí na tvorbu SPI například v článku: Souza Lima, Antonio Carlos de. Os museus de história natural e a construção do indigenismo: Notas para uma sociologia das relações entre campo intelectual e campo político no Brasil [online]. In. *Revista de Antropologia*. Vol. 30/32, 1987, str. 277–329 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41825758>.

¹³⁴ Serviço de Proteção aos Índios (SPI). In. *Povos Indígenas no Brasil* [online]. 31.8.2018 [cit. 2024-05-16]. Dostupné z: [https://pib.socioambiental.org/pt/Servi%C3%A7o_de_Prote%C3%A7%C3%A3o_aos_%C3%8Dndios_\(SPI\)](https://pib.socioambiental.org/pt/Servi%C3%A7o_de_Prote%C3%A7%C3%A3o_aos_%C3%8Dndios_(SPI)).

¹³⁵ Malcher, José Maria da Gama. *Cartão de solicitação de ajuda a Vladimir Kozák do Ministério da Agricultura, do Serviço de Proteção aos Índios do Diretor da SPI, José Maria da Gama Malcher* [MP.KO.5400] [online]. 30/8/1951 [cit. 2024-05-16]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹³⁶ Cabral, Lourival Motta. *Correspondência de Ministério da Agricultura do Diretor da SPI, Lourival Motta Cabral para Vladimir Kozák* [MP.KO.5401] [online]. 10/08/1955 [cit. 2024-05-16]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹³⁷ Guedes, Cel. José Luiz. *Correspondência do Ministério da Agricultura do Serviço de Proteção aos Índios do Diretor do SPI, José Luiz Guedes para Vladimir Kozák* [MP.KO.5408] [online]. 10/05/1958 [cit. 2024-05-16]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

výpravou, jak se zmiňuje v jednom ze svých zápisníků, dostal v Brazílii povolení od plukovníka Moaçyra Ribeiry Coelho, to se ale v online archivu nedochovalo.¹³⁸

Po poslední výpravě absolvoval už jen kratší cesty především za posledními přeživšími Indiánů Xetá, jako byl Eirakán¹³⁹ a jeho rodina. Některé rodiny byly na začátku 60. let přesídleny SPI do chráněných indiánských oblastí Marrecas a Pinhalzinho. Kozák postupně sledoval jejich úpadek a snažil se zaznamenat poslední svědectví starších této kultury a zároveň zůstával v kontaktu s Tucou a Kaiuá, kteří byli jako malí chlapci chyceni v lese a převezeni do Curitiba. U Eirakána zaznamenal svou návštěvu ještě v roce 1966.¹⁴⁰

3.5 Soužití s Karlou

Karla neboli Karolina Anna Kozáková byla starší sestrou Vladimíra Kozáka. Kozák se o ní vždy vyjadřoval s respektem a úctou, a právě o jejich poutě a životním soužití je následující podkapitola. V ní pracuji se zápisy a dopisy Kozáka, ale také Kozákové, které se v online archivu MUPA často zaměňují a jsou často špatně označené, což komplikuje vyhledávání takovýchto dokumentů. Zároveň pracuji s údaji z matriky a s dochovanými oficiálními dokumenty v archivu MUPA.

Karla Kozáková se narodila 5. března 1896, o rok dříve než Vladimír Kozák. Oba sourozenci spolu od malička pracovali na poli a pravděpodobně jejich věková blízkost vyústila i v blízkost vztahovou. Kozáková měla stejně jako bratr uměleckého ducha. Od roku 1925 až do roku 1928 studovala na průmyslové škole a vynikala především v kompozici barev a v práci s látkami. Později se stala učitelkou výtvarné výchovy v Kolíně, kde zůstala zhruba pět let. Z Kolína zažádala v roce 1934 o přeložení do Olomouce. O tomto přesunu se zmiňuje Karla v jednom ze svých dopisů, jeho důvod však neuvádí. Dá se však usuzovat, že chtěla být blíže rodičům. Právě v té době totiž začala mít její matka problémy se srdcem. Především v době, kdy byli její rodiče nemocní, navštěvovala Kozáková často Bystřici pod Hostýnem. S bratrem vedla poměrně bohatou korespondenci a po smrti jejich otce v roce 1938 se jej, mimo jiné také kvůli zhoršující se politické situaci, rozhodla navštívit v Brazílii. Původně u něj měla přečkat období nepokojů, nakonec však v Curitiba zůstala až do své smrti roku 1960.

Kozáková vyjela z Prahy 19. července 1939 a na nádraží ji doprovodila věrná přítelkyně Ota Dřívá s otcem. S Dřívou si později během svého pobytu v Brazílii pravidelně vyměňovala korespondenci. Také Kozáková, stejně jako její bratr, si vedla zápisník z cesty

---

¹³⁸ Kozák, Vladimír. *Caderneta ...* [MP.KO.1419], op. cit.

¹³⁹ Kozák pro Eirakána používá ve svých zápiscích více oslovení. Kromě Eirakána používá také jméno Arigán.

¹⁴⁰ Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1453] [online]. Prosinec 1963 až leden 1964, 21/04/1965 a 28/01/1966 [cit. 2024-04-16]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

do Brazílie.¹⁴¹ Zapisník popisuje cestu vlakem s kontrolami přes Khol, Štrasburk, Paříž až do Cherbourgu, kde Kozáková nastoupila na parník a stejně jako její bratr k přesunu do Brazílie využila služby společnosti Royal Mail. Parník sledoval podobnou cestu jako tu Kozákovu o patnáct let dříve. Přes Lisabon se Kozáková dostala na Madeiru, a dokonce zaznamenává některé situace, které se objevily také v zápisníku jejího bratra.

Například oba zaznamenávají chlapce v Madeirském přístavu, kteří skáčou do vody pro mince a loví je jako atrakci pro cestující. Parník pokračoval přes ostrov St. Vicente, Pernambuco až do Bahie, kde měla sice jen krátký čas na prozkoumání města, ale zmiňuje, že aspoň zašla k výtahu, který postavil Kozák a jenž spojoval horní město s dolním přístavem. 7. srpna se nakonec vylodila v Rio de Janeiru, ale hned se nalodila zpátky s novým lístkem do města Santos, kde na ni již čekal bratr. Stejně jako bratr i ona ztrácí slova při popisu Ria: „Ta krása se nedá vyjádřit slovy, musí se vidět.“¹⁴² Její cesta byla hodně omezena finančně, a proto často v přístavech zůstávala na lodi. Několikrát v zápisníku zmínila, že to, co neviděla na cestě do Brazílie, dožene potom na zpáteční cestě. Z toho jasně vyplývá její původní záměr vrátit se zpět do ČSR.

S Kozákem potom ze Santos odjeli na noc do São Paula a následující den se již vydali na cestu do Curitiby. Po cestě vnitrozemím mezi horami Kozáková popisuje krajinu, kterou vidí kolem sebe. Především se zaměřuje na barvitost prostředí. S bratrem sdílela také myšlenky o kráse a nenávisti na světě: „Myslím si, jak je ten svět zvláštní a krásný a přitom tolik nenávisti.“¹⁴³ Hned na úvodu jejího pobytu zmiňuje, že se v Curitibě mluví portugalsky, ale také německy. Tím se usnadňuje její jazyková bariéra. Po čtyřech dnech v Curitibě se s Kozákem již vydali na výlet do hor. Nejdříve vyjeli vlakem, aby později došli do stanice Morumby pěšky podél trati přes rokle a tunely. Kozáková popisuje velmi bohatě všudypřítomnou přírodu, která je obklopovala:

Stoupali jsme výše, kde byly jiné keře a stromy. Staré vysoké stromy, které t[ý]čí do výše jsou velmi porostlé mechy a mnohými rostlinami, může se říci, úplná botanická zahrada na jednom stromě. Hodiny by se mohl takový strom pozorovati, co všechno na jeho kůře našlo domov. Liany které se zachycují na kůře kmenů, vyrostou do určité výše a znovu pustí výhony, které rostou dolů. [...] Nad květy fuksie se třepetal kolibříček, kterého jsem viděla volně v přírodě poprvé.

---

¹⁴¹ Kozák, Vladimír [Kozáková, Karla]. *Documento: Diário em tcheco* [MP.KO.1428] [online]. 19. července 1939 [cit. 2024-04-19]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Kozák [Kozáková], *Documento...*, op. cit.

Ten miniaturní ptáček s dlouhým zobáčkem je velmi milý, jak se třepe nad květem a strká svůj dlouhý zobáček dovnitř.¹⁴⁴

O týden později v sobotu se zase vydali do elektrárny Castiliano ve státě Santa Catarina a v neděli zpátky ke stanici Morumby a do lesa. Stejně jako tyto víkendy, trávili pak sourozenci většinu nadcházejících víkendů. 27. srpna navštívili město Joinville. Kozáková ve svém textu také zachycuje kácení a pálení pralesa anebo popisuje zpracování a přípravu listů maté. Ještě v prosinci 1939 bydlí oba sourozenci stále v hotelu. V lednu 1940 jela Kozáková s bratrem do Ria de Janeiro. Ve svém zápisníku pak v sekcích popisuje tržiště jak ovocné, zeleninové a rybí, tak i květinové, Botanickou zahradu, Národní muzeum, karneval, Pão de Açúcar, Ponta do Leme a hřbitov. Sourozenci se také spolu z Ria vydávají na výlet do Petropolis, ve kterém obdivují nádherné zahrady a zdobení města a které obývají spíše bohatí občané Brazílie. Právě zápisem z Ria de Janeiro diář Kozákové končí. Je z něj patrné, že v Riu pobývala déle než jeden měsíc.

V květnu roku 1941 musela Kozáková opustit kvůli krátkodobému vízu Brazílii. Spolu s bratrem se vydali do Argentiny, aby vycestovala ze země a při cestě zpět zažádala o dlouhodobé vízum. V Argentině navštívili Buenos Aires a Bariloche a vlakem se přes starou Transandskou železnici dostali až do Chile. Také na této cestě fotografovali a natáčeli filmy a zároveň vznikla sbírka kreseb zasněžených vrcholků And, ale také jezer a vulkánů, které se nachází na jihu Chile, například Laguna del Inca, Espinazo del Diablo, Ozorno nebo El Trovador.¹⁴⁵

Kozáková tak prodloužila svůj pobyt v Brazílii na dobu neurčitou. Doma si zažádala o prodloužení dovolené. Všechny technické věci, které se týkaly jejího pobytu v Brazílii a majetku v ČSR řešila korespondencí se svým advokátem Dr. Jaromírem Fialkou. O dům v Bystřici pod Hostýnem po rodičích se starali manželé Anna a Alois Fuksovi. S nimi i s Fialkou vedla Kozáková poměrně bohatou korespondenci, která se částečně dochovala v archivu.¹⁴⁶

Od přidělení dlouhodobého víza se Kozáková začala mnohem více účastnit také výprav pořádaných MUPA jako asistentka Kozáka. Nejprve to byly výpravy po státě Paraná, ale postupně se začala účastnit také delších výprav pouze s Kozákem, až nakonec společně vyjížděli do indiánských vesnic. O tom, kterých výprav se účastnila, již bylo napsáno v předchozí kapitole.

---

¹⁴⁴ Kozák [Kozáková], *Documento...*, op. cit.

¹⁴⁵ Maranhão, Fernanda. *A Companhia de Aventura. Kozák e os Povos Indígenas do Brasil*. [online] 2024, Capítulo XXI [cit. 2024-04-22]. Dostupné z: <https://www.vladimirkozak.com.br/karla>.

¹⁴⁶ Pod heslem Fialka se v online archivu nachází 14 dokumentů informativní povahy a pod heslem Fuksovi 13 dopisů.

Kozáková trpěla často problémy se žaludkem. Už v diáři o cestě do Brazílie se zmiňuje, že první dny trpěla mořskou nemocí a později při víkendových výletech jí nedělaly dobře serpentiny a brazilské silnice. Měla závratě také v letadlech a později při výpravách do indiánských vesnic měla problémy při hladovění. Tato nevolnost ji neustále pronásledovala a často mařila její a Kozákovy plány. Napříč tomu se však dlouho nevzdávala, a pokud to jenom šlo, na výpravu se vydala. Nakonec ji však její zdravotní stav dostihl a v listopadu roku 1960 v 64 letech umírá v Curitibě, aniž by se kdy vrátila do Československa. Podle úmrtního listu bylo příčinou smrti srdeční selhání. Ve svědectvích Kozákových přátel se uvádí, že smrt byla pravděpodobně následkem nemoci, kterou si odvezla z poslední výpravy a nikdy se z ní zcela nezotavila.

Spolu s bratrem vytvořili mnoho kreseb a maleb brazilské fauny, přičemž nejvíce se v archivu dochovaly jejich malby a kresby orchidejí a bromélií. Často nelze poznat, kdo z nich byl autorem. Oba malovali podobné motivy a často si je navzájem obohacovali, například odborným názvem rostliny. Podle Fernandy Maranhão malovali občas společně tak, že si promítali snímky rostlin na plátno a podle toho je pak ztvárnili na papír.¹⁴⁷

Kozák po její smrti ztratil na chvíli také svou touhu vykonávat cesty za Indiány. Jeho ztráta byla bolestivá a až do konce své smrti jí byl poznamenám. V dopise z roku 1975 píše příteli Faulhammerovi: „Když [Karla] zemřela, myslel jsem si, že je to i můj konec. Dostal jsem se z toho jen díky práci, do které jsem se ponořil.“¹⁴⁸ Na sestru vzpomíná ve svých dopisech velmi často a jeho úcta k ní je také odražena v jeho úsilí při plánování a ztvárnění Kozákové na obraze, který namaloval Zdeněk Burian. Tento nápad mu vnukl jeden z jeho přátel z Bystřice, Karel Hradilík, který si s Kozákem v roce 1972 vyměňuje dopis s myšlenkou, zda nevytvořit sestře nějaký památník. Už od té doby začíná mít Kozák myšlenku obrazu, který si nakonec nechal vyhotovit u malíře Zdeňka Buriana, s kterým vedl od roku 1963 poměrně bohatou korespondenci a kterého velmi obdivoval. Několikrát se příteli Faulhammerovi zmínil o tom, jak si myslí, že by měl být Burian mnohem více ve své vlasti oceňován. Práce na obraze však nezačala kvůli Burianově vytížení dříve než v roce 1975, přestože se Kozák obával, aby se dožil finální podoby obrazu, nakonec Burian stihl obraz dokončit včas. Proces tvorby tohoto obrazu je zdokumentován v popisných dopisech a fotografiích, které si navzájem oba umělci vyměňovali. Kozák Burianovi také dodal velké množství materiálů týkajících se Indiánů z oblasti Alto Xingu, mezi kterými je jeho sestra znázorněna. Zároveň přes počáteční nesouhlas vyobrazil Burian na obraze také samotného

---

¹⁴⁷ Maranhão, *A Companhia de Aventura...*, op. cit.

¹⁴⁸ Nedbálek, op. cit., str. 76.

Kozáka, který sedí v ústraní v levém spodním rohu a dívá se před sebe na sestru obklopenou Indiány Kamaiurá. I přes původní nedorozumění radnice v Bystřici pod Hostýnem týkající se platby za obraz, dostal obraz nakonec čestné místo právě tam a visí tam až dodnes.

O tom, že k sestře choval velkou úctu, lze také soudit z jeho dopisů, ve kterých se o ní zmiňuje. V zápisnících vyzdvihuje její odvalu při cestách, kdy často cestovali za velmi nepříznivých podmínek. Sám jí prohlásil za „jedinou českou cestovatelku za jihoamerickými Indiány.“¹⁴⁹ Žili vedle sebe asi dvacet jedna let, během kterých spolu sdíleli své strasti a bolesti, ale především své vášně a talenty. Kozáková bratrovi pomáhala v domácích pracích a obstarávala za něj korespondenci. Na výpravách mu pak stála po boku jako pomocná ruka, anebo se starala o jídlo. Sama často zapisovala informace z cest do terénního zápisníku a často kreslila a malovala brazilskou faunu a flóru, ale také indiánské předměty, tváře anebo tělové malování.

3.6 Poslední roky života

Do této podkapitoly řadím období od roku 1962 až do Kozákovy smrti v roce 1979. Za počátek tohoto období určuji Kozákovu poslední výpravu za Indiány, a i když je konec tohoto období definovaný Kozákovou smrtí, budu se zde také věnovat Kozákově odkazu po jeho smrti, který přesahuje rok 1979 až do dnešních dnů. Mezi hlavní prameny k této části řadím Kozákovu korespondenci jak s přítelem Františkem Faulhammerem, tak také s antropology Gertrudou Doleovou a Robertem Carneirem, anebo s etnologem Davidem Baxterem a dalšími.

V různých pramenech se dozvídám, že se Kozák po smrti své sestry uzavřel před společností. Není to však zcela přesné. Naopak se jeho společenský život začal odehrávat na papíře. Korespondence, do té doby obstarávaná především jeho sestrou, začala hrát v Kozákových posledních letech velkou roli. Pro představu, v online archivu se nachází pod heslem *1963* korespondence s více než dvaceti adresáty. Jedná se o odpovědi Kozákovi, pouze v některých případech je dochován Kozákův text buďto psaný rukou, nebo se jedná o kopii z psacího stroje. Mezi korespondenty převažují ti z Československa, ale nachází se mezi nimi i korespondenti z USA, Nového Zélandu, Brazílie nebo Německa. Někteří psali Kozákovi v roce 1963 pouze jednou, ale například od Oly Swendové, přítelkyně z Brna, se dochovalo více než čtyřicet dopisů. Některé dopisy jsou vedené formálním tónem, ale převažují ty neformálního rázu.

---

¹⁴⁹ Nedbálek, op. cit., str. 12.

V Kozákově korespondenci se dozvídáme, že si z poslední výpravy k Indiánům odvezl také malárii, která jej potom poměrně dlouho trápila. I když už nevykonával delší cesty za Indiány, stále o nich jezdil natáčet kratší snímky, stejně jako o brazilské přírodě, zvycích a slavnostech, a to stále i v rámci svých pozic při filozofické fakultě a MUPA. Zpracovával také své dříve natočené filmy a hledal příležitosti, jak by je mohl nechat zprolatnit. V archivu se nachází korespondence s německým Institutem pro vědecký film (Institut für den Wissenschaftlichen Film), s profesorem Janem Calábkem, který byl předsedou komise pro vědecko-výzkumný film při presidiu Československé akademie věd, anebo s americkou společností Explorers International Films. Žádnému z jeho filmů se však nedostalo větší pozornosti.

Výprav se ještě dlouho nevzdal, v roce 1964 uskutečnil výpravu do Holandské kolonie v Campos Gerais. Také vykonával cesty do lesa za posledními potomky Xetá a zpracovával poznámky, které později v roce 1972 vyšly v článku časopisu *Natural History* pod názvem „Stone age revisited.“¹⁵⁰ Zpracovával také skici, některé své a některé od Indiánů Xetá, kteří mu občas nějaké výjevy sami vyobrazovali do zápisníků především v letech 1965 a 1966. Tyto skici proměňoval na plátnu v obrazy. Podle jeho slov z dopisu z roku 1967 začal znovu malovat, z čehož lze soudit, že toho na chvíli zanechal. V roce 1968 se uskutečnila výstava jeho obrazů v Glenbow Art Gallery. Obsahovala dvacet portrétů brazilských Indiánů z devíti kmenů: Ka'apor, Tembé, Kuben-Kran-Krên, Karajá, Kamaurá, Waurá, Xavante, Bororo a Xetá.¹⁵¹ V katalogu k této výstavě je u několika obrazů uveden také rok. Roky se pohybují v rozmezí let 1955–1960, z čehož lze usuzovat, že se Kozák od malování odchýlil po smrti své sestry.

Jedna z jeho dalších delších cest proběhla v roce 1967, ve kterém znovu odjel k vodopádům Iguazú, které poprvé navštívil v roce 1948. O dva roky později ještě vyrazil doplnit záběry k mušlovým kopcům do Santa Catariny. A ještě o rok později jel k Uruguayské hranici a natáčel rytířské turnaje v São Paulu. V roce 1972 se vydal znovu za Indiány, aby natočil rituál s chřestýši, které v mezidobí choval na zahradě. Jeden z jeho posledních filmů o Indiánech zachycuje výrobu indiánské deky. V roce 1974 ještě prostřednictvím financování fakulty odjel do Paranaguá, aby filmoval tamější zpracování dřeva. V témže roce se vydává se svou dodávkou také do Santa Catariny, aby zde natáčel motýly, kteří se stali častým námětem jeho pozdějších filmů. I když jeho cestování v posledních letech omezovalo zdraví, až do roku 1976 vykonával alespoň krátké cesty především za filmováním motýlů a zároveň za přírodou.

Kozákovo uzavření se vyvolává dojem, že se z něho stal vlk samotář. Stejnoujmenně se také nazývá diplomová práce Benetti z roku 2015, věnující se především epistolární části Kozákova

---

¹⁵⁰ Kozák. *Stone ...*, op. cit.

¹⁵¹ Baxter, op.cit.

archivu.¹⁵² V jeho dopise příteli Faulhammerovi z roku 1976 potom on sám píše: „Jedno dobré portugalské přísloví praví: Lepší je být sám, než mít špatnou společnost.“¹⁵³ A podle tohoto přísloví se i on sám řídil. Přesto se v roce 1973 příteli svěřuje, že mu schází společník a začíná na něj doléhat samota.

V roce 1968 v dopisech příteli Faulhammerovi často komentoval situaci v Československu, podívoval se také, že jejich dopisy málo podléhaly cenzuře a připisuje to tomu, že si asi o nich myslí, že si jen dopisují dva dědečci. Situaci popisuje s odstupem z ciziny a píše výroky jako: „[Rusové] Nedopustí, aby se jim ovečky rozběhly, ačkoli dříve či později se to stane, protože žádná velmoc s diktátorskými ambicemi se neudržela věčně.“¹⁵⁴

Po roce 1968 korespondence se známými z Československa kvůli politické situaci výrazně ochabla. Navíc v roce 1969 zemřela Kozáková věrná přítelkyně a korespondentka, učitelka z Bystřice pod Hostýnem, Emílie Tomášková. Dopisy s Faulhammerem však neutichaly a kromě něj pořád vedl bohatou korespondenci s akademickým malířem Zdeňkem Burianem a malířovým přítelem Stanislavem Zemanem.

Po několika výzvách z různých stran se nakonec Kozák rozhodl v roce 1977 sepsat své poznámky o Xetá do uceleného celku. Před koncem svých dní měl obavy z toho, že se vytisknuté monografie nedočká, což se nakonec splnilo. Monografie vyšla po jeho smrti, zaštitěná Americkým přírodovědným muzeem. O finální úpravy se zasloužili Robert Carneiro, David Baxter a Laila Williamsová.

V březnu roku 1978 přišel jeho přítel Trevisan s nápadem pravidelně promítat Kozákovy filmy veřejnosti. Všichni zájemci se scházeli v sobotu u Trevisana a jeho manželky doma a Kozák tam veřejně promítal své filmy. Promítání mělo úspěch a sám Kozák z toho měl radost. Především se mu konečně tímto dostalo uznání některých uznávaných profesorů nejen z Curitiby, ale také třeba ze São Paula. Trevisan byl také velký nadšenec Alberta Vojtěcha Friče a Kozák se pro něj snažil získat nějaké informace o Fričovi z Československa. Od známých si objednával Fričovy knihy, pokud byly k dostání, a navázal kontakt také s Fričovým synem Ivanem.

Kozák zemřel 3. ledna roku 1979 po několika dnech v bezvědomí. Svůj konec cítil dopředu, když v září roku 1978 píše příteli Faulhammerovi:

Jsem ještě živ, zda zdrav, to říci nemohu. Až se po některém z Tvých dopisů vrátí jen mlčení, poznáš, že už jsem, jak říkali Indiáni v Severní Americe, ve věčných lovištích. Potom mně mohou

---

¹⁵² Benetti, *Vladimír...*, op. cit.

¹⁵³ Nedbálek, op. cit., str. 82.

¹⁵⁴ *Ibid.*, str. 37.

vytesat na náhrobní kámen nápis, který jsem již jednou citoval: “Přišel jsem a nevím odkud, byl jsem zde a nevím proč, odešel jsem a nevím kam.”¹⁵⁵

Často se zmiňoval, že svou práci vykonává jen pro sebe a není určená k tomu, aby sloužila okolí. Zmiňoval i touhu všechno spálit ještě před svou smrtí. Zdá se, že se v něm projevovala určitá česká skromnost, která je v kontrastu s brazilskou výřečností velmi výrazná. Je to trochu paradox, když víme, že naše dílo, myšlenky a projekty mají význam a svou cenu, ale zároveň před okolím tento význam a cenu ponížujeme. Je to poměrně negativní rys, který nám nedovolí prosadit se v nějakém oboru a cílevědomě vystupovat ve prospěch sami sebe. To, že si Kozák svého díla cenil, lze vyčíst z jeho dopisů. Například, když si stěžuje na Loukotku, že mu bylo vše zapláceno, ale nic proto neudělal, zatímco Kozák prožil a protřpěl již mnohá dobrodružství, které si musel zaplatit z vlastní kapsy. Kdyby si nemyslel, že má jeho práce smysl, nikdy by kvůli ní tolik neobětoval.

Kozák zemřel bez známého potomka či příbuzného, a proto jeho pozůstalost přešla do rukou státu. O svěření jeho správy do správy MUPA se zasloužili Trevisan s Blesim. Trvalo však 12 let, než se tak stalo. Po celou dobu byl Kozákův dům i s jeho sbírkami sice zabeďněn a uzavřen, není však vyloučeno, že by se některé věci nerozkradly nebo neztratily. V roce 1991 se Kozákova pozůstalost přesunula na půdu muzea. Kozák se nikdy muzeem necítil doceněný, a tak si kladu otázku, zda by si přál, aby jeho dílo připadlo právě tam. Konečně tím však získal tak žádané uznání. Některé exponáty byly v muzeu vystaveny, a právě tam na ně narazil český etnolog Mnislav Zelený. O Kozákovi se zmiňuje ve své *Indiánské encyklopedii*.¹⁵⁶ Na tuto zmínku v encyklopedii potom v roce 1997 zareagoval student ústavu etnologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy Pavel Vaculík, který věnoval Kozákovi část své diplomové práce a vydal se do Curitiby na výzkumnou cestu. Z výsledné Vaculíkovy zprávy se dozvídáme, že teprve v té době se muzeum začíná pořádně zajímat o Kozákovu sbírku. Začaly práce na restaurování a zakonzervování Kozákových filmů a chystal se katalog jeho obrazů a fotografií.¹⁵⁷ Později pan Vaculík v roce 2016 doprovázel do Curitiby tým dokumentaristů z České televize, kteří o Kozákovi natočili krátký dokument v rámci cyklu *České stopy*.¹⁵⁸

V Česku se občas o Kozákovi objevila nějaká zmínka v tisku nebo se uskutečnila nějaká přednáška, ale nikdy se nezvedla větší vlna zájmu, která by Kozáka dostala do širšího povědomí

---

¹⁵⁵ Nedbálek, op. cit., str. 96.

¹⁵⁶ Zelený, Mnislav et al. *Indiánská encyklopedie: Indiáni tří Amerik: pro čtenáře od 12 let* [online]. Praha: Albatros, 1994. [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cde9d2f0-0206-11e4-97de-5ef3fc9ae867>.

¹⁵⁷ Vaculík, Pavel. Výsledná zpráva z cesty Mgr. Pavla Vaculíka do Brazílie. In. *Krajanské muzeum vystěhovalectví do Brazílie, muzeum Horních Vsí* [online]. 25.4.2007 19:38 [cit. 2024-04-05]. Dostupné z: <https://old.emigrationmuseum.cz/prispevky-uzivatelu/111-vysledna-zprava-z-cesty-mgr-pavla-vaculika-do-brazilie>.

¹⁵⁸ *České stopy*, op. cit.

společnosti. Naproti tomu v Curitiba je jeho odkaz poměrně známý a je také intenzivně studován. Kromě vědeckých prací mu věnovaných a zařazení jeho sbírky do programu Paměť světa pod UNESCO se poslední roky rozjíždí také projekt *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil*, při oslavě 100 let od Kozákova příchodu do Brazílie, který se neustále rozrůstá. S oběma hlavními organizátory, Marcelem Miguelem a Fernandou Maranhão, jsem ve spojení a v plánu je také rozšíření projektu do České republiky.

Kromě Muzea Paranaense se části Kozákovy sbírky nachází také v New Yorku, Kanadě a Paříži. Jeho odkaz zároveň pomáhá některým Indiánům, kteří pomocí jeho sbírky rekonstruují a obnovují svou identitu. Především jsou to potomci Xetá, jejichž předci již v době Kozákova výzkumu byli na úpadku kultury a od roku 2013 se snaží o oficiální vymezení svého území s názvem Terra Herarekã Xetá. Tento proces byl však v roce 2015 přerušen žalobou podanou zemědělci v regionu, kteří napadli vymezení tohoto území.¹⁵⁹

Kozák byl velmi pracovitý člověk a svou práci dělal s vášní. Jeho hlavním cílem bylo zaznamenat indiánskou kulturu ještě před jejím úpadkem a myslím si, že se mu tento cíl podařilo naplnit. Sám pravděpodobně nikdy nevěřil, že by jeho dílo mohlo mít nějaký vliv, jak lze vidět z jeho slov, které napsal příteli Faulhammerovi:

Tak mne napadá, co má v životě největší hodnotu. Jistě, pro každého člověka je hodnotou něco jiného. Některý ji vidí v lásce, jiný ve štěstí, které ho potká. Já si myslím, že základním smyslem života je práce. Uvaž, co po člověku zůstane? To, co vytvořil, co dokázal, nad čím zvítězil. Namítneš, že i na výsledky práce lidé zapomenou, nevděk vládne světem, je to závist, která kolikrát znehodnotí lidský um.¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ Maranhão, Fernanda. O Povo Xetá da Serra dos Dourados. In. *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil* [online]. [cit. 2024-05-16]. Dostupné z: https://www.vladimirkozak.com.br/povo_xeta.

¹⁶⁰ Nedbálek, op. cit., str. 25.

4. Obraz Indiána v Kozákových textech

Cílem této kapitoly je odpovědět na druhou výzkumnou otázku mé diplomové práce: „Jak ve svých textech Kozák zobrazoval Indiány Xetá?“. K zodpovězení této otázky jsem kapitolu rozdělila na tři podkapitoly, ve kterých čtenáře nejprve seznamuji s analyzovanými texty, charakterizuji je a následně v nich analyzuji Kozákův pohled na Xetá. Prameny, které k analýze využívám, dělím na Kozákovu monografii a její první verzi dochovanou v online archivu MUPA a na Kozákovy terénní zápisníky. Tato analytická část se vymezuje výhradně na texty psané o Indiánech Xetá, přestože Kozák zaznamenal ve svých zápisnících také další etnika. V úvodu poslední podkapitoly vykresluji historický a kulturní kontext doby, ve které Kozák napsal analyzované prameny o Xetá, věnuji se jeho vztahu s nimi a také metodologii jeho práce mezi nimi. Dále vymezuji Xetá, nastiňuji jejich historii a dále se věnuji problematice jejich názvu. Nakonec analyzuji Kozákův pohled na Xetá jako na primitivní kulturu.

Vzhledem k množství zápisníků, které se nachází v archivu MUPA, jsem se rozhodla věnovat se pouze Xetá. Tito Indiáni byli zároveň Kozákem nejvíce zdokumentováni a pouze v jejich případě byly Kozákovy poznámky a záznamy využity k zpracování ucelené monografie. Kozák ve svých zápisnících popisuje období od roku 1955 až do roku 1972, ve kterém se účastnil oficiálních výzkumných výprav do Serra dos Dourados za Xetá, ale také je navštěvoval sám za sebe. Kromě těchto výprav a návštěv Kozák zároveň udržoval kontakt se zajatými chlapci Xetá, kteří žili v Curitiba. Sledoval osudy Xetá mnohdy až do jejich smrti.

Celkem se jedná o devět zápisníků, které pojednávají o Kozákových výpravách a návštěvách za Xetá a také o návštěvách jednoho z Xetá u něj v Curitiba. Záměrně pracuji také s vyšlou monografií, která vznikla ve spolupráci s dalšími třemi autory, a nastiňuji úpravy, které proběhly před finální verzí.

4.1 „Jako ryba na suchu“

V této podkapitole představuji jeden z klíčových pramenů, který slouží jako základ pro analýzu pohledu Vladimíra Kozáka na Indiány Xetá. Jedná se o monografii *The Héta Indians: Fish in a Dry Pond*, která vyšla pod záštitou Amerického přírodovědného muzea v edici *Anthropological Papers* v roce 1979.¹⁶¹ Tato monografie je výsledkem dlouholetého výzkumu Vladimíra Kozáka a jeho spolupráce s dalšími třemi spoluautory: zaměstnancem nadace Glenbow Foundation of Calgary v Albertě Davidem Baxterem, antropologem

---

¹⁶¹ Kozák, *The Héta* ..., op.cit.

a kurátorem Amerického přírodovědného muzea Robertem L. Carneirem a jeho odbornou asistentkou Lailou Williamsonovou. Monografie poskytuje detailní popis Xetá a jejich kultury, která byla zachycena Vladimírem Kozákem na jejím úpadku.

Hned v úvodu popisuje Carneiro úlohu každého ze spoluautorů. Základem této monografie byl 44stránkový rukopis sepsaný Davidem Baxterem a Vladimírem Kozákem na základě jeho poznámek a filmů o Xetá. Za Kozákem do Curtiby byl Baxter vyslán v roce 1969 nadací Glenbow Foundation of Calgary v Albertě na čtyři měsíce. Cílem cesty bylo získat informace o Kozákově etnografické a fotografické práci. Kopii tohoto rukopisu si poté v roce 1971 vyžádal Robert Carneiro, který byl v té době již dlouholetým přítelem a podporovatelem Kozáka. Carneiro hned navrhnul, aby se rukopis zpracoval k tisku. Baxter mu svěřil edici rukopisu k vydání, protože sám byl časově velmi vytížený. Ani Carneiro však nestíhal rukopis editovat a vyzval proto ke spolupráci svou odbornou asistentku Lailu Williamsonovou. Ta zjistila, že pro plné využití potenciálu materiálu bude zapotřebí víc než jen pouhá úprava kopie rukopisu. Začala vyhledávat data ke komparaci a procházet fotografie a staré dopisy, které Kozák během 20 let poslal Carneirovi a které se věnovaly Xetá. Nakonec začala komunikovat také s Kozákem, aby osvětlila vyvstálé nesrovnalosti. V online archivu MUPA se nachází několik jejich dopisů na toto téma. Carneiro sám na práci dohlížel a také komunikoval s Kozákem a doplňoval některé informace. Úlohou Kozáka při vytváření monografie bylo poskytnutí cenného fotografického a filmového materiálu spolu s detailními poznámkami o Xetá a revize vznikajícího textu.¹⁶²

Originál monografie je v angličtině, existuje však také přeložená verze do portugalštiny s názvem *Os Índios Héta: Peixe em Lagoa Seca*, která vyšla pod záštitou *Instituto Histórico, Geográfico e Etnográfico Paranaense* v roce 1981.¹⁶³ Text do portugalštiny přeložil Kozákův přítel, novinář Edilberto Trevisan, který k portugalské verzi dodal také několikastránkový úvod, ve kterém představuje osobnost Vladimíra Kozáka. Obě verze monografie zachovávají v názvu Kozákovu označení Indiánů, jejichž kulturu monografie popisuje: *Héta*, a to i přes to, že již v té době byl jejich všeobecně uznávaný název *Xetá*.

Rozsah originální monografie je 85 stran a kromě textu obsahuje také bohatou fotografickou a obrazovou přílohu. Všechny fotografie jsou černobílé, jsou vloženy do textu a obohacují tak témata, kterým se jednotlivé části věnují. Monografie je rozdělena do třinácti hlavních kapitol, které detailně popisují kulturu Xetá. Postupně tak autoři v kapitolách prezentují

---

¹⁶² Carneiro, Robert L. Introduction. In. Kozák, *The Héta...*, op.cit., str. 353–355.

¹⁶³ Kozák, Vladimír; kol. autorů. *Os Índios Héta: Peixe em Lagoa Seca*. In. *Boletim do instituto histórico, geográfico e etnográfico paranaense*. Přel. Edilberto Trevisan. Curitiba: 1981, vol. 38.

jednotlivé aspekty života Xetá včetně jejich společenské organizace, způsobu obživy, náboženských představ, rituálů a dalších kulturních praktik. Názvy kapitol sledují jednotlivé kulturní prvky včetně prvních kontaktů Xetá s civilizací: Raný kontakt; Kontakt v 50. letech 20. století; Lokace a historie Héta; Prostředí; Tábořiště a příbytky; Populace, vzhled a osobnost; Společenská organizace; Způsob obživy; Vybavení domácnosti; Nástroje a zbraně; Oblečení a osobní ozdoby; Životní cyklus; Spiritualita. Čtyři z těchto kapitol se dále dělí do několika dalších podkapitol.

Tato monografie je neocenitelným zdrojem pro analýzu pohledu Vladimíra Kozáka na Xetá. Díky jeho detailním popisům a fotografiím poskytuje komplexní obraz o životě a kultuře Xetá před jejich zánikem. Kozákovy výzkumy jsou nejen historicky významné, ale také přispívají k lepšímu porozumění dynamiky kontaktu mezi původními obyvateli a moderní civilizací.

Kozákova monografie je obzvláště důležitá vzhledem k tomu, že Xetá již jako kmen neexistují. Jejich kultura byla postupně asimilována a ztracena. Dokument tak představuje jediný ucelený soubor informací o tomto kmeni, který kdy byl publikován. Kromě této monografie však vyšly i kratší publikace zaměřené na Xetá. Především se jedná o publikace Josého Loureiry Fernandese jako je například článek *The Xeta, a dying people in Brazil* v časopise *Bulletin of the International Committee on Urgent Anthropological and Ethnological Research*¹⁶⁴ nebo příspěvek *Os indios da Serra dos Dourados* v sborníku *Anais da III Reuniao Brasileira de Antropologia*.¹⁶⁵ Tyto publikace poskytují další úhly pohledu a mohou být cenné pro srovnání a doplnění informací.

Při analýze významu dokumentu je však nezbytné přistupovat kriticky. Ačkoliv je Kozák spoluautorem monografie a jeho poznámky tvoří jádro práce, dokument byl editován a upraven ostatními autory. Tato editorská intervence může znamenat, že některé aspekty Kozákova původního pohledu byly pozměněny či interpretovány způsobem, který nemusí plně odrážet jeho osobní názory a zkušenosti s Xetá.

Z tohoto důvodu je nutné brát v úvahu možnost, že dokument nemusí plně a přesně reprezentovat Kozákovy původní poznatky a názory. Analýza zahrnuje také srovnání Kozákových původních poznámek s konečným textem monografie, a tím umožňuje identifikovat některé rozdíly a pomáhá tak lépe porozumět, jaký vliv měli ostatní autoři

---

¹⁶⁴ Fernandes, José Loureiro. The Xetá: A dying people in Brazil. In. *Bulletin of the International Committee on Urgent Anthropological and Ethnological Research*. Vídeň: 1959, č. 2, str. 21–26.

¹⁶⁵ Fernandes, José Loureiro. Os indios da Serra dos Dourados. In. *Anais da III Reuniao Brasileira de Antropologia*. Recife: 1959, str. 27–46.

na konečnou podobu dokumentu. Tento kritický přístup je zásadní pro zajištění vědecké objektivitě a přesnosti v interpretaci Kozákova pohledu na Xetá.

Důležitým pramenem k tomuto porovnání by mohl být dochovaný tiskopis z roku 1976, který nese název *The Hëta Story*.¹⁶⁶ Jeho kopie je naskenovaná v online archivu MUPA. S největší pravděpodobností se jedná o první verzi sepsanou Kozákem a Baxterem. Text je psaný v první osobě jednotného čísla a prohlášen jako: „Mé osobní výsledky v dokumentaci, po kontaktování skupiny“¹⁶⁷ a „já sám jsem již stár 80 let“¹⁶⁸, potvrzují Kozákovo autorství. Kopie tiskopisu obsahuje 160 snímků, které jsou označeny až do strany 148 červenými číslicemi v pravém horním rohu. Kozák se v rukopisu věnuje nejen popisu kultury Xetá, ale také popisu svého postupu získávání informací o Xetá.

Rukopis obsahuje kapitoly, které nejsou příliš systematicky řazené. Začíná úvodem, na který navazuje kapitola, jež popisuje osud dvou unesených chlapců Xetá, Kaiuáy a Tuky. Pokračuje několik kapitol o kontaktech Xetá s civilizací a se samotným Kozákem, včetně popisu jeho výprav. Dále se věnuje svým problémům při výzkumu a filmování a popisuje, s čím se během zaznamenávání potýkal. Následně popisuje tábořiště a příbytky Xetá a nastiňuje i to, jak vypadala historicky jejich vesnice. Pokračuje v popisu kultury Xetá, přičemž se zaměřuje na jejich nástroje, zbraně, vybavení domácnosti, oblečení a osobní ozdoby, způsob obživy, společenskou organizaci, vzhled a osobnosti některých jemu známých příslušníků Xetá, spiritualitu a cyklus života.

Definitivní potvrzení, že se jedná o autorství Vladimíra Kozáka, nacházím v dopise uchovaném v online archivu MUPA, který píše David Baxter odborné asistentce Laile Williamsonové. Baxter v dopise píše, že nesouhlasí s tím, aby byla Williamsonová uvedena v autorství hned na druhém místě za Kozákem, a argumentuje, že výsledný text se příliš neliší od předložených informací v původním rukopisu, na kterém se podílel. O tomto píše: „Jsem samozřejmě zcela pro to, aby se panu Kozákovi přiznala pozice hlavního autora v tom smyslu, že je obsah rukopisu Kozák–Baxter téměř zcela jeho, ačkoli jsem ho sestavil já.“¹⁶⁹ Baxter nám tedy potvrzuje, že do monografie bylo přidáno zanedbatelné množství nových informací, které nevycházely z Kozákových poznatků. Největší zásah Kozákových spoluautorů byl v seřazení jednotlivých témat a v úpravě původního rukopisu na akademičtější jazyk.

---

¹⁶⁶ [Kozák, Vladimír; Baxter, David]. *The Hëta ...*, op.cit.

¹⁶⁷ Ibid., str. 153

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Baxter, David. *Correspondência de David Baxter para Laila Williamson do Museu Americano de História Natural* [MP.KO.1844] [online].25.05.1977 [cit. 2024-06-13]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Již v roce 1972 vydal Kozák o Xetá článek v časopise *Natural History* s názvem *Stone age revisited*.¹⁷⁰ Článek napsal za asistence páru antropologů Roberta Carneira a Gertrudy Doleové. Tématem článku je výroba kamenné sekery, kterou Xetá používali před kontaktem s civilizací stejně jako i další indiánské kmeny. Při kontaktu s civilizací však všichni velmi rychle přešli k železné sekeře. Kozák přesvědčil příslušníka Xetá, Eirakána, aby navzdory tomu, že tyto sekery již nepoužívali, jednu vyrobil. Mohl tak zaznamenat celý proces její výroby, který pak v článku popisuje.

Článek, který je originálně v angličtině je dostupný také v češtině, a to v edici Kozákových dopisů *Dopisy z Brazílie* z roku 1997.¹⁷¹ Výroba kamenné sekery je znovu popsána také v monografii *The Héta Indians*, a proto jsem se rozhodla tento článek nezařadit do analyzovaných pramenů.

4.2 Terénní zápisníky Vladimíra Kozáka

Další podkapitola si klade za cíl představit druhý typ pramenů, které využívám při analýze Kozákova pohledu na Xetá. Jedná se o Kozákovy terénní zápisníky. V této kapitole se zaměřuji na jednotlivé zápisníky, které popisují, a také upozorňuji na nepřesnosti v popisech MUPA v online archivu. Uvádím také důvody mého výběru jednotlivých zápisníků.

Vzhledem k množství Kozákových zápisníků, které se Xetá věnují a jsou nahrány v online archivu MUPA, jsem mezi nimi vybrala ty, které se k následné analýze nejvíce hodí a obsahují všechny potřebné informace. Po bádání v online archivu MUPA, při kterém jsem pod různými hesly hledala Kozákovy zápisníky týkající se Xetá, jsem našla více než 15 takovýchto zápisníků. Vyřadila jsem zápisníky, které obsahují pouze krátké poznámky vztahující se k Xetá, poznámky k natáčení nebo uměleckou tvorbu. Nakonec jsem po jejich rozřídění vybrala pro následnou textovou analýzu devět z nich. Jedná se o zápisníky MP.KO.1452¹⁷², MP.KO.1422,¹⁷³ MP.KO.1438,¹⁷⁴ MP.KO.1430,¹⁷⁵ MP.KO.1447,¹⁷⁶ MP.KO.1455,¹⁷⁷

---

¹⁷⁰ Kozák. Stone ..., op. cit.

¹⁷¹ Nedbálek. Op. cit., str. 56-62.

¹⁷² Kozák.Vladimír. *Caderneta de Campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1452] [online]. Červen 1972. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁷³ Kozák.Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1422] [online]. Červenec 1966. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁷⁴ Kozák.Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1438] [online]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁷⁵ Kozák.Vladimír. *First Trip to Setá in november 1955 with Dival de Souza* [MP.KO.1430] [online]. Listopad 1955. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁷⁶ Kozák.Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1447] [online]. 20.01.1961 až 20.02.1961 a 09.02.1963. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁷⁷ Kozák.Vladimír. *Caderneta ...* [MP.KO.1455], op. cit.

MP.KO.1454,¹⁷⁸ MP.KO.1453,¹⁷⁹ MP.KO.1456,¹⁸⁰ seřazené vzestupně podle počtu snímků naskenovaných zápisníků, přičemž první z nich obsahuje devět snímků a poslední devadesát osm snímků.

4.2.1 Popis zápisníků

Zápisníky jsou psané ve třech jazycích: v češtině, v portugalské a v angličtině. Velká část z nich byla psaná přímo na výpravách, některé ale obsahují také pozdější poznámky a úpravy. S jistotou víme, že se jedná o autorství Vladimíra Kozáka. To je potvrzené jak jeho rukopisem, tak také lokalitou a časem, které indikuje obsah zápisníků. Zápisníky obsahují jak poznámky, tak také slovníkové zápisy a různé náčrty indiánské tematiky. Indiánské předměty a jména jsou pak často zapisovány několika variantami, což je pravděpodobně zapříčiněno tím, že se Kozák snažil co nejvíce přiblížit výslovnost daných slov. V analýze se zaměřuji výhradně na text. V následující části kombinuji informace, které jsou uvedené v popisu jednotlivých zápisníků v online archivu MUPA, a vlastní poznámky. Nejdříve uvádím popis MUPA, který obohacuji vlastním komentářem k obsahu. Tím také přibližuji čtenáři Kozákovu práci a povahu jeho zápisníků.

V popisu jednotlivých zápisníků zachovávám své původní rozsahové řazení a upozaduji řazení podle data. Je to z důvodu, že se jednotlivé zápisníky často vztahují k několika výpravám z různých let a tím se také datově překrývají a mnohdy je velmi komplikované se orientovat v datových údajích. Přesto na konci uvádím také tabulku, ve které řadím zápisníky vzestupně také podle data, přičemž se řídím nejstarším datem, které je v zápisníku uvedeno a za ním uvádím další data, která se v něm objevují.

Zápisník MP.KO.1452 – Terénní zápisník týkající se Kozákova výzkumu u Indiánů Xetá, který byl uskutečněn v červnu 1972 na TI Pinhalzinho v regionu Joaquim Távora – Paraná. Na obálce je poznámka: *1972/ junho 10/ Pinhalzinho / Joaquim Távora*. Text je v češtině.¹⁸¹ Dokument PDF obsahuje 9 snímků.

Obsah: Popis MUPA odpovídá obsahu zápisníku. Kozák se po 17 letech vydává znovu vyhledat Indiány Haikumbavai/Haikumbawai a Ňango, se kterými se poprvé setkal v Serra dos Dourados v listopadu 1955. Indiány vyhledává, aby mohl dotočit některé scény, které mu v jeho

¹⁷⁸ Kozák, Vladimír. *Caderneta de Campo : Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1454] [online]. Obsahuje tři data: červen až září 1960, 2.–15. 9. 1960 a 20. 1. 1961. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁷⁹ Kozák, Vladimír. *Caderneta ...* [MP.KO.1453], op.cit.

¹⁸⁰ Kozák, Vladimír. *Caderneta de Campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1456] [online]. Červenec 1966. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁸¹ Maranhão, Maria Fernanda. Documentos textual – Detalhes. In. Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO.1452], op. cit. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

záznamech chyběly. Indiáni mu při natáčení vyhověli, pravděpodobně také proto, že je nakrmil. Natačeli záběry některých jejich léčitelských metod, požívání hadů, vysekávání nádoby na výrobu Herba Maté a výroby voskových figurek. U posledního se Kozák zmiňuje o své sbírce asi 150 kusů těchto figurek.

Zápisník MP.KO.1422 – Terénní zápisník z Kozákovy cesty do Serra dos Dourados za původními obyvateli Xetá v červenci 1966. Poznámky v portugalštině a angličtině. Obsah: etnografické údaje a kresby náhrdelníku *sypál* a *borduna*. Dále jsou zde informace a mapa s vyznačením polohy vesnice Kraó v dnešním státě Tocantins. Dále také poznámky o ptácích typu arara v řece Paraná, vykopávkách v Ciudad Real Guayra (region Terra Roxa – Paraná) a tipy na cestování podél řeky São Francisco.¹⁸² Dokument PDF obsahuje 23 snímků.

Obsah: Popis MUPA odpovídá obsahu zápisníku. Kozák se postupně věnuje především popisu výroby a využití různých zbraní a ozdob. Zmiňuje ale také stravovací návyk požívání světlušek a červů goró anebo léčení bolesti zubů pastou vyrobenou z želvy. Zbraně a ozdoby uvádí v názvech, které jim dali Xetá. Popisuje tak výrobu luku *uarápa*, náušnic z ptačích per, výrobu náhrdelníku *ypál/sipál*, zbraně *aúra-hiambé* a *uahatimai/wiahatimai*. Kromě těchto popisů zmiňuje také Eirakána/Arigana, výrobce některých těchto předmětů, které od něj Kozák získal. V zápisníku se objevují také jména dalších Xetá: Geraldo/Čiquén a Kaiuá. Zápisník obsahuje také dva překlady: jazyk xetá – portugalština – čeština.

MP.KO.1438 – Terénní zápisník z Kozákovy cesty k Indiánům Xetá v Serra dos Dourados v říjnu 1956. Poznámky v angličtině a v portugalštině. Slovní zásoba a etnografie skupiny Xetá.¹⁸³ Dokument PDF obsahuje 52 snímků.

Obsah: Popis MUPA je nepřesný. Zápisník obsahuje kromě výpravy v roce 1956 také informace o dalších výpravách za Xetá. Především jejich výčet i s roky, ve kterých byly vykonány. Uvádí celkem šest výprav mezi lety 1955–1959. Zároveň jsou v něm i informace získané od indiánského chlapce Tuky z roku 1958, kdy přišel za Kozákem na návštěvu do Curtiby. Blíže popsána je právě výprava z roku 1956, při které navázala výpravná skupina kontakt se dvěma rodinami Xetá na farmě Fazenda Santa Rosa a prozkoumala jedno z jejich tábořišť, které se nacházelo v blízkosti farmy. Kozák se však věnuje v tomto zápisníku také jeho šesté výpravě za Xetá, která byla uskutečněna 26. 10. 1959 – 19. 11. 1959. Opět se setkal s některými Indiány na farmě Fazenda Santa Rosa, kde s nimi zůstal celou dobu, zatímco výpravy z SPI se snažili lokalizovat další Indiány v oblasti. V zápisníku se objevují Indiáni

---

¹⁸²Maranhão, Maria Fernanda. Documentos textual – Detalhes. In. Kozák, *Caderneta* ... [MP.KO.1422], op. cit. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁸³Maranhão, Maria Fernanda. Documentos textual – Detalhes. In. Kozák, *Caderneta* ... [MP.KO.1438], op. cit. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Haikumai, Čiquén, Arigan, Ha'atukan, Quén/Tuka, Ňango a Tiguá. Celý text je pravděpodobně napsaný až po roce 1959.

Při popisu výpravy v roce 1956 se věnuje především každodennímu životu Xetá a jejich přesunu do starého tábořiště spolu s výpravou a popisu tábořiště. Delší odstavec věnuje například pojídání opice. V této části zmiňuje Kozák také pohled osadníka farmy Fazenda Santa Rosa Antonia Lustosy na situaci Xetá. Následně popisuje cestu do indiánského tábořiště a samotné tábořiště. Od Tuky se snažil získat bližší informace o pohřbu a porodu Xetá. A poslední část věnovaná šesté výpravě zobrazuje život v tábořišti, kde Kozák vyčkával na ostatní výzkumníky, kteří se snažili objevit další Indiány v pralese. Kromě popisu každodenních činností Indiánů popisuje také výrobu voskových figurek a stravovací návyky.

MP.KO.1430 – Terénní zápisník z Kozákovy cesty do Serra dos Dourados, kde v listopadu 1955 zaznamenával původní obyvatele Xetá. Na první straně s textem je název v angličtině: „*First trip to the Xetá in november 1955 with Dival de Souza.*“ Obsah: poznámky v angličtině, portugalštině a češtině.¹⁸⁴ Dokument PDF obsahuje 53 snímků.

Obsah: Popis MUPA je nepřesný. Také v tomto zápisníku se Kozák věnuje více výpravám, kromě té v roce 1955 se věnuje také výpravě v únoru 1956, při které se poprvé setkal s Indiány Xetá v jejich přirozeném prostředí, a toto setkání v zápisníku popisuje. Na první výpravě se setkává na farmě Fazenda Santa Rosa se 14 Indiány, kteří pocházeli ze tří rodin. Z první výpravy detailně popisuje nalezené prázdné a upadající tábořiště. Věnuje se také záznamu pánské zástěrky a způsobu využívání ohně Indiány při chladných nocích. Z druhé výpravy se věnuje šoku, který zažili jak Indiáni, tak také on sám při jejich prvním setkání s výzkumníky v jejich vlastním tábořišti. Zaznamenává zde odděleně přechodový rituál chlapců, při kterém se jim propichuje spodní ret. Také zapisuje informace, které získal od Indiánů Haikumai a Quena o prvních kontaktech Xetá s civilizací.

MP.KO.1447 – Česky psaný terénní zápisník o Kozákově cestě do Serra dos Dourados (Paraná) ve dnech 20. 1. – 20. 2. 1961. Kromě textu jsou zde tři kresby: malba na obličej, sekera Xetá a mapa oblasti Serra dos Dourados. Jsou zde také poznámky snad z jiné výpravy do této oblasti, datované 09/02/1963.¹⁸⁵ Dokument PDF obsahuje 65 snímků.

Obsah: Popis MUPA zčásti odpovídá obsahu zápisníku. Jak tento popis uvádí, zápisník se věnuje především výpravě za Xetá do Serra dos Dourados vykonané mezi 20. 1. 1961 a 20. 2. 1961. Výprava se vrátila do Ha'atukanova tábora, ve kterém se kromě něj nacházela také jeho

---

¹⁸⁴ Maranhão, Maria Fernanda. Documentos textual – Detalhes. In. Kozák, *First ...* [MP.KO.1430], op. cit. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁸⁵ Maranhão, Maria Fernanda. Documentos textual – Detalhes. In. Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO.1447], op. cit. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

žena Nat'jé, jejich rodina a rodina Arigana. Nejvíce během této výpravy spolupracoval s Ariganem, který pro něj vykonával několik činností, aby je Kozák mohl zaznamenat. Mezi tyto činnosti patří pokračování ve výrobě kamenné sekery a pojidání larev včel. Během výpravy se několikrát zhoršuje zdravotní stav Indiánů a prochází různými nemocemi, jejichž léčbu Kozák detailně zaznamenává. Popisuje také vztah mezi Ariganem a Ha'atukanem a také mezi dalšími Indiány. Většina zápisů je deníkového záznamu a popisují každodenní dění v táboře. Kozák zaznamenává stravovací návyky Xetá, jejich léčebné metody, chlapecký přechodový rituál, lezení na vysoké stromy, lov a lovecké rituály. Část výpravy se pokouší lokalizovat další rodiny, avšak neúspěšně.

Na konci zápisníku se věnuje jednotlivým tématům o něco detailněji. Pravděpodobně se jedná o zápisy, které jsou doplněny až po návratu z výpravy, k čemuž přispívá i to, že se před nimi objevují poznámky s datem 9. 2. 1963, ve kterých zaznamenává Tukovu návštěvu u něj doma v Curitibě. Mezi témata, která jsou na konci uvedena patří: lovecké trofeje, vnímání letadel Indiány, stravovací návyky, pohřbívání a smrt.

MP.KO.1455 – Terénní zápisník z Kozákovy cesty k Indiánům Xetá v Serra dos Dourados v roce 1959. Kresby zobrazující původní obyvatele Xetá: Haikumai, Nango a Tiguá. Slovní zásoba Xetá a texty v angličtině, češtině a portugalštině.¹⁸⁶ Dokument PDF obsahuje 87 snímků.

Obsah: Popis MUPA je nepřesný. Po bližším prozkoumání zápisníku jsem zjistila, že velká část zápisníku se věnuje výpravě v únoru roku 1956 a o pozdější výpravě v roce 1959 je v zápisníku pouze několik zmínek¹⁸⁷. Zápisník navazuje na blok č. II,¹⁸⁸ jehož papír se začal rozpíjet, a proto Kozák pokračuje do nového zápisníku. Jde vidět, že Kozák postupně zápisník revidoval a přidával během let další zápisy. Během únorové výpravy se Kozák setkal s 30 dosud nekontaktovanými Indiány.

Kromě obvyklých zápisů o kultuře a zvycích Xetá se v zápisníku také často objevuje údiv nad existencí primitivních lidí tak blízko civilizace. Kozák znovu zaznamenává také navázání prvních kontaktů s novými jedinci Xetá a jejich reakce, stejně jako reakce jeho skupiny. Velkou část věnuje vyjádření nesouhlasu brzkého odjezdu a obavy, že již znovu s těmito skupinami nenavážou kontakt. Zápisník obsahuje také informace, které získal Kozák od Tuky při dvou z jeho návštěv v roce 1960. Z kultury a zvyků Xetá zaznamenává Kozák například popis rolí mužů a žen při rozdělávání ohně a při tkání, popis léčebných metod, výroby nástrojů a zbraní, dětských hraček, náhrdelníku ze semen, stravovacích návyků, přičemž se často věnuje výrobě

---

¹⁸⁶ Maranhão, Maria Fernanda. Documentos textual – Detalhes. In. Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO.1455], op. cit. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁸⁷ Tato výprava z roku 1959 je detailněji popsána v zápisníku MP.KO.1938.

¹⁸⁸ Pravděpodobně navazuje na zápisník MP.KO.1430.

a pití nápoje *kukvai*, který již v té době civilizace znala pod názvem tereré. Popisuje také chování a řeč Xetá a dostává se i k historii Xetá před příchodem civilizace skrz vyprávění Eirakána. Uvádí i další neúspěšné výpravy.

MP.KO.1454 – Terénní zápisníky z Kozákovy cesty do Xetá v Serra dos Dourados v červenci až srpnu 1960. Text v češtině. Kresby: chřestýš, náhrdelník s kostmi, příbytky, portrét Hađ'atukana, brouci. Případně seznam fotografií nebo natočených scén. Dále jsou zde informace pravděpodobně z dalších cest uskutečněných mezi 2. a 15. 9. 1960 a 20. 01. 1961.¹⁸⁹ Dokument PDF obsahuje 95 snímků.

Obsah: Popis MUPA odpovídá obsahu zápisníku. Začátek zápisníku začíná zpovídáním Tuky při další výpravě do Serra dos Dourados. Tuka vypráví příběh vraždy jeho strýce, kterého zabil Hađ'atukan, a proto se kontaktu s ním vyhýbá. Tato historie má v průběhu zápisníku několik verzí. Zápisník obsahuje nejvíce záznamů o jednotlivých členech skupin, které Kozák na výpravách potkal. Tuka Kozákovi upřesňuje rodinné vztahy. Na výpravě v červenci a srpnu roku 1960 se jim podařilo lokalizovat tábor Hađ'atukana, ve kterém pobýval také Arigán a jejich rodiny.

Kozák se znovu věnuje popisu kultury Xetá a jejich každodennímu životu. Mezi popisované věci patří lovecký rituál s masem, výroba pásů na nošení dětí, léčebné rituály, kácení kamennou sekerou, hry a hračky dětí, ozdoby, chlapecký přechodový rituál a sběr medu. Novinkou je nahrávací zvuková páska, na kterou se po večerech nahrává indiánský zpěv a historiky. Večer Kozák občas hovoří s Tukou, který mu předává informace o minulosti – domy *oka* ve větších vesnicích, kontakt s civilizací, lov na jaguáry. Zápis obsahuje také slovníkové části. Krátce jsou uvedeny další výpravy, které byly vykonány v září téhož roku a v lednu roku 1961.

MP.KO.1453 – Terénní zápisník týkající se Kozákovy cesty do Indiánského stanoviště José Maria de Paula, TI Marrecas – Guarapuava za účelem záznamu původních obyvatel Xetá. Psáno česky, portugalsky a anglicky. Informace o různých cestách 12/1963 až 01/1964, 21. 4. 1965 a 28. 1. 1966.¹⁹⁰ Dokument PDF obsahuje 97 snímků.

Obsah: Popis MUPA z velké části odpovídá obsahu zápisníku. Kozák opravdu vykonal cesty do Indiánského stanoviště José Maria de Paula. Ty byly podniknuty v červenci 1964 a lednu 1966. Zbytek dat se odkazuje k záznamům svědectví. Například, kdy byly zahájeny první výpravy SPI za Xetá. Nebo zmínky o tom, kde se pravděpodobně Xetá nacházeli, také vyprávění Tuky, nebo kdy a jak byli zajati chlapani Kaiuá a Tuka.

---

¹⁸⁹ Maranhão, Maria Fernanda. Documentos textual – Detalhes. In. Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO.1454], op. cit. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

¹⁹⁰ Maranhão, Maria Fernanda. Documentos textual – Detalhes. In. Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO.1453], op. cit. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>

Výpravy byly podniknuty za Indiánem Arigánem a jeho rodinou, kteří se přesunuli ze Serra dos Dourados do oblasti kolem Indiánského stanoviště José Maria de Paula. Kromě Arigána skupinu tvořila jeho žena Natjé, jejich dva synové a Arigánův brat Kwen. Při první výpravě Kozák popisuje především to, jak se tato skupina přizpůsobila novému prostředí. Změny v jídelníčku nebo v materiálu, který použili na stavbu svého přístřeší. Věnuje se také historii Xetá na základě Arigánova vyprávění. Objevuje se zde i popis vaření a pečení anebo lovení netopýrů.

Na další výpravě v roce 1966 se Kozák opět setkal se stejnou skupinou. Po asi deseti letech se mu podařilo přesvědčit Indiány, aby mu předvedli výrobu tkalcovského stavu a výrobu jejich jediného kusu oblečení, mužské zástěrky *Hamiá*, kterou i s celým procesem tkaní v zápisníku bohatě popisuje. Věnuje se však také charakteru Xetá, významu rodinných vazeb v jejich společnosti a výchově jejich dětí.

MP.KO.1456 – Terénní zápisník z Kozákovy cesty do Serra dos Dourados za původními obyvateli Xetá v červenci 1966. Text v češtině. Etnografie a slovní zásoba kmene Xetá. Jsou zde kresby: hmyz, larvy, náhrdelník *sypál*, píšťalka a portréty tří mužů a jedné ženy z kmene Xetá s ornamenty a malbou na obličej. V témže sešitě jsou zaznamenány informace od Indiána Xetá Tuky v portugalštině při jeho návštěvě Kozákova domu dne 14. 1. 1962.¹⁹¹ Dokument PDF obsahuje 98 snímků.

Obsah: Popis MUPA z části odpovídá obsahu zápisníku. Zápisník je jakýmsi souhrnem dosavadních poznatků o Xetá. Kromě informací získaných v červenci 1966 při návštěvě Eirakánovy rodiny uvádí také informace získané od Mana a jeho syna Čiquéna, které navštívil několikrát během let 1967–1969. V té době se již nenacházeli v oblasti Serra dos Dourados. Kromě popisů předmětů Xetské kultury se Kozák věnuje také jejich vztahům a prvním kontaktům s civilizací. Detailně popisuje vyprávění Antonia Lustozy, který se s nimi poprvé setkal na své farmě Santa Rosa 8.12. 1954. Vypráví také druhou stranu příběhu, kterou mu sdělují samotní Indiáni. Nejnovější zápisy jsou z roku 1969, ve kterém již žije pouze hrstka přeživších Xetá. Kozák uvádí také data úmrtí jednotlivých Indiánů, se kterými udržoval během let kontakt. Několik záznamů je kritických a pojednávajících o zániku těchto primitivních lidí na úkor rozpínající se civilizace a nezájmu vlády a SPI. Věnuje se často tématům pohřbu, jejich jménům, jídelníčku, hlasitosti jejich řeči, ozdobám, zbraním, obličejovým kresbám a léčením nemocí. Kromě výprav obsahuje zápisník poznámky získané z návštěv Kozáka Tukou v Kozákově domě v Curitibě v letech 1962–1963.

---

¹⁹¹ Maranhão, Maria Fernanda. Documentos textual – Detalhes. In. Kozák, *Caderneta* [MP.KO.1456], op. cit. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>

4.2.2 Chronologické rozřazení zápisníků

V tabulce č. 3 jsou pro časovou orientaci zápisníky seřazeny vzestupně podle roku, ve kterém byly informace zapsané. Na prvním místě je vždy nejstarší rok v zápisníku a dále následují další roky uvedené v jednotlivých zápisnících:

Tabulka č. 3 – Chronologické rozřazení zápisníků.

Terénní zápisník	Rok
MP.KO.1430	1955/1956
MP.KO.1438	1956/1959
MP.KO.1455	1956/1959
MP.KO.1454	1960/1961
MP.KO.1447	1961/1963
MP.KO.1456	1962/1963/1966–1969
MP.KO.1453	1963–1966
MP.KO.1422	1966
MP.KO.1452	1972

4.3 Obraz Xetá

Následující podkapitola analyzuje výše představené prameny. K dokreslení pohledu Vladimíra Kozáka na Indiány Xetá zmiňuji v úvodu historicko-kulturní kontext doby, ve které Kozák publikoval. Protože jsem se již v předchozí kapitole věnovala historii a prostředí MUPA, které bylo významnou vědeckou institucí své doby a silně ovlivnilo Kozákovo vnímání Indiánů, zaměřím se tentokrát na indiánskou otázku v brazilské politice a na ekologické změny oblasti Serra dos Dourados. Oba faktory měly významný podíl na zániku Xetá a rovněž ovlivnily Kozákův pohled na Xetá.

V podkapitole dále rozebírám Kozákův vztah k Xetá a jeho metodiku sběru dat během výprav. Potom následuje část, ve které čtenářům představuji Indiány Xetá a jejich historii, a tím identifikuji ty „Druhé“, jež Kozák v uvedených pramenech zobrazuje. Věnuji se také tomu, proč Kozák ve své monografii a některých pramenech používá označení Héta namísto Xetá, čímž se vymezuje Fernandesovu přístupu k jejich studiu a zároveň demonstruje svou pečlivost při zaznamenávání informací, které mu Xetá poskytli.

Dále se soustředím na Kozákovo vnímání Xetá jako kultury z doby kamenné a na způsoby, jakými tuto kulturu dokumentoval. Závěrem potom představuji rodokmen Xetá popisovaný v Kozákových zápisnících, čímž nastiňuji Kozákův zájem o pochopení sociálních struktur Xetá

a jejich historie. Kozák se tím pravděpodobně snažil identifikovat pozůstatky vyspělejší kultury, než jakou při svém bádání našel.

4.3.1 Historický a kulturní kontext

Začátkem každé historické analýzy by měl být historický a kulturní kontext, který dává čtenáři možnost seznámit se s dominantními ideologiemi, politickými systémy a sociálními strukturami doby, ve které byly vybrané prameny napsány, a tím také lépe pochopit jejich obsah a význam. Jak lze vidět na tabulce č. 3 v předchozí kapitole, Kozákovy zápisníky jsou datovány v období od roku 1955, kdy podnikl svou první výpravu za Indiány Xetá do Serra dos Dourados, do roku 1972, kdy navštívil jedny z posledních přeživších Xetá v TI Pinhalzinho. A teprve v roce 1979 vychází monografie *The Héta: Fish in a Dry Pond*. Toto období zahrnuje 24 let, během nichž se Kozák věnoval výzkumu Xetá. Během výzkumu vznikly záznamy, které dokumentují jejich první kontakty s civilizací až po zánik jejich existence.

V průběhu tohoto období došlo k významným sociálním a ekologickým změnám v regionu. Redukce počtu Xetá byla způsobena především ničením jejich přirozeného prostředí a následným úbytkem zvěře, která byla jejich hlavním zdrojem potravy. V článku *O desflorestamento do Paraná em um século* uvádí zemědělský inženýr Francisco Gubert Filho, že mezi lety 1890 až 1990 se zalesněná plocha státu Paraná snížila o 78,21 %.¹⁹² Původně zalesněná plocha tvořila 83,41 % celkové plochy Paraná. Tento drastický úbytek zalesněné plochy byl způsoben cíleným zakládáním požárů a odlesňováním území pro kávové plantáže. Přestože po roce 1960 začala brazilská hospodářská politika upouštět od monokultury kávy, situace odlesňování se nezlepšila. Kávovníkové plantáže naopak vystřídaly pastviny, pole s kukuřicí, rýží, sójou, pšenicí a fazolemi a cílené odlesňování pokračovalo dál.¹⁹³

Politický kontext této doby zahrnuje brazilskou politiku vůči původním obyvatelům. Po vyhlášení Brazilské federativní republiky v roce 1889 se zvedla vlna konfliktů mezi původními obyvateli a osadníky, kteří prudce rozšiřovali své kolonizační hranice. Důležitým bodem bylo odsouzení těchto konfliktů na XVI. Mezinárodním kongresu amerikanistů

---

¹⁹² Gubert Filho, Francisco A. O desflorestamento do Paraná em um século [online]. In: Sonda, Claudia; Trauczynski, Silvia Cristina (Org.). *Reforma agrária e meio ambiente – teoria e prática no Estado do Paraná*. Curitiba: ITCG, 2010, str. 15-25 [cit. 2024-06-28]. Dostupné z: https://www.iat.pr.gov.br/sites/agua-terra/arquivos_restritos/files/documento/2020-07/parte_1_1_francisco_gubert.pdf.

¹⁹³ Paixão, Leticia Aparecida; Priori, Angelo Aparecido. As transformações socioambientais da paisagem rural a partir de um desastre ambiental (Paraná, 1963) [online]. In: *Estudos Históricos*. Rio de Janeiro: Centro de Pesquisa e Documentação de História Contemporânea do Brasil da Fundação Getúlio Vargas, Jul-Dec 2015, 28 (56), str. 323-342 [cit. 2024-06-28]. Dostupné z: <https://www.scielo.br/j/eh/a/RTW7qyRwkvsvzcTrD9dfpGy/#>.

konaném ve Vídni v roce 1908, které posílilo debatu v Brazílii mezi zastánci mírového řešení v jednání s původními obyvateli a těmi, kteří otevřeně hlásali jejich vyhlazení.¹⁹⁴

Historici Éder da Silva Novak a Lúcio Tadeu Mota ve svém článku *A Política Indigenista e os Territórios Indígenas na Paraná* charakterizují v indiánské otázce na začátku 20. století tři politické postoje:

První z nich obhajoval vyhlazení Indiánů s tím, že hospodářský pokrok se nemůže zastavit tváří v tvář šípu divocha, který je vážnou překážkou civilizačního pokroku; druhý, spojený s katolickou církví, hájil výlučné právo civilizovat Indiány prostřednictvím katechizace a tvrdil, že pouze křesťanští apoštolové mají kvality k provádění této činnosti; a třetí, věřící v začlenění Indiánů do brazilské společnosti, obhajovali okamžité vymezení území původních obyvatel a vládní ochranu, aby se zabránilo masakrům.¹⁹⁵

Ve vládě převládl třetí postoj a v roce 1906 bylo vytvořeno ministerstvo zemědělství, pod jehož správu spadala také otázka původních obyvatel. V roce 1910 byla založena instituce SPI, jejíž politika usilovala o asimilaci a integraci původních obyvatel do širší národní společnosti. Tento přístup vycházel z myšlenky, že integrace původních obyvatel do národní ekonomiky a kultury by přispěla k rozvoji země. V praxi to však vedlo k systematickému vyvlastňování tradičních území původních obyvatel a k pokusům o jejich kulturní potlačení.¹⁹⁶

V roce 1949 byla uzavřena dohoda mezi vládou státu Paraná a federální vládou, která měla za cíl regulaci pozemků určených pro Indiány a poskytnutí větší pomoci. Tento akt formálně zpečetil osud mnoha domorodých komunit, protože legalizoval vyvlastnění jejich tradičních území a uvolnil je pro kolonizaci a komerční využití. Vládní představitelé často ignorovali tradiční formy využívání půdy domorodými obyvateli a označovali je za nevyužívané pozemky.¹⁹⁷

4.3.2 Vztah Kozáka k Xetá

V předchozích kapitolách této diplomové práce představuji životopis Kozáka na základě dochovaných dokumentů, především osobní povahy. V této části se zaměřuji na analýzu vztahu Kozáka k Xetá a jeho metodologie při sběru dat, přičemž využívám informace z jeho zápisníků.

---

¹⁹⁴ Silva Novak, Éder da; Mota, Lúcio Tadeu. *A Política Indigenista e os Territórios Indígenas no Paraná* [online]. In: *Fronteira: Revista de História*. Dourados, MS: Jul. – Dez. 2016, v.18, n. 32, str. 76–97 [cit. 2024-06-28]. Dostupné z: <https://ojs.ufgd.edu.br/index.php/FRONTEIRAS/article/view/5824/2968>.

¹⁹⁵ Ibid., str. 78. Vlastní překlad.

¹⁹⁶ Silva Novak, op. cit.

¹⁹⁷ Ibid.

Kozákovo odhodlání pokračovat ve výzkumu, i když výpravy později financoval z vlastních prostředků a bez podpory institucí, ukazuje na silnou vnitřní motivaci. Ta pravděpodobně pramenila z jeho přesvědčení, že je potřeba zaznamenat a uchovat pozůstatky kultury Xetá před jejím vymizením. Jeho vytrvalost ve výzkumu Xetá od jejich prvního seznámení prakticky až do jeho smrti je udivující. Kozák své poznámky pravidelně aktualizoval a ověřoval si pravdivost informací u různých zdrojů. Tento systematický přístup a snaha o přesnost jsou klíčovými aspekty jeho práce.

Dlouhodobý kontakt s Xetá vedl k tomu, že si Kozák vybudoval s některými členy kmenu blízké až přátelské vztahy. V zápisníku MP.KO.1454 píše: „Indiáni byli doma všichni. Měli radost, že jsme zase přišli do tohoto tábořiště. Hađatukan se smál – Arigán také – ženské též a děcka taky.“¹⁹⁸ V tábořištích byl vždy vítaný což potvrzuje i další záznam z roku 1972 v zápisníku MP.KO.1452, který znovu popisuje indiánskou radost: „Indiáni měli z mé návštěvy radost, i když já jim tentokrát mnoho dárků nedovezl [...]“¹⁹⁹ Kozák se s Indiány naučil vyjednávat a získávat od nich cenné informace a artefakty, které doplňovaly jeho pohled na jejich kulturu. Výměnou za jídlo a drobnosti, které Xetá žádali, získával důležité poznatky. Tento vzájemný vztah svědčí o Kozákově trpělivosti a schopnosti vytrvat ve své práci.

Nelze s jistotou určit, z čeho Kozákova motivace přesně vycházela. Je možné, že jeho soucit s Xetá pramenil z jeho vlastní zkušeností jako příslušníka národa, který byl často ohrožován většími sousedy. Jako Čechoslovák mohl mít hluboké porozumění pro malá etnika ohrožená cizinci ve vlastní zemi. Navíc, jako cizinec v Brazílii, mohl cítit určitou solidaritu s Xetá.

Kozákovy terénní zápisníky byly původně určeny výhradně pro jeho vlastní potřebu. Dlouhou dobu ani neplánoval jejich publikaci, což lze přičítat nedostatku sebevědomí a podpory akademického prostředí kolem MUPA. Až díky podpoře amerických přátel nakonec získal potřebné sebevědomí a začal pracovat na monografii, která již byla zamýšlená pro antropologickou společnost.

4.3.3 Identifikace těch „Druhých“ v pramenech

Prameny pojednávají o Indiánech Xetá, jak ostatně vyplývá z předchozího textu. V této podkapitole identifikují Xetá a nastiňují jejich historii. Brazílský antropolog, historik, sociolog a politik Darcy Ribeiro, jehož dílo Kozák znal, ve své knize *Culturas e línguas indígenas do Brasil* z roku 1957 uvádí, že „Indián je každý jedinec uznaný jako příslušník komunity předkolumbovského původu, který se etnicky odlišuje od národního společenství

---

¹⁹⁸ Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO.1454], op. cit.

¹⁹⁹ Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO.1452], op. cit.

a je považován za původního obyvatele brazilským obyvatelstvem, s nímž je v kontaktu.²⁰⁰ Takto byla identifikovaná skupina, která v roce 1954 přišla do kontaktu s farmářem Antôniem Lustosou de Freitas. Od tohoto okamžiku vypravila SPI několik výprav do oblasti Serra dos Dourados, kde se nacházela Freitasova farma Fazenda da Santa Rosa.

Některé výzkumy se snažily spojit Xetá s neznámými Indiány ze 70. let 19. století. Z té doby existují záznamy britského průzkumníka Thomase Big-Withera o „divokých Botocudos“,²⁰¹ kteří měli podobné zbraně a ozdoby jako Xetá. Existují domněnky, že to byli předci nebo příbuzní těchto novějších Xetá. Později jsou také objeveny záznamy o podobných jedincích, kteří přebývali jako zajatci u Indiánů Kaingáng. Zmínky o nich se objevují u Brazilského plukovníka Telêmaca Borby na konci 19. století. Podle jeho záznamu se zajatci identifikovali jako kmen Aré. Na začátku 20. století se pak objevují u českého vědce a cestovatele Alberta Vojtěcha Friče zmínky o Šetá, kteří sdíleli některé kulturní prvky s Xetá. Podle pozdějších jazykových studií, které zpracoval český lingvista Čestmír Loukotka, byl však jazyk zajatců označených Fričem za Šetá odlišný od jazyka, kterým mluvili Xetá. Posledním, kdo studoval tyto neznámé zajatce u Kaingáng, byl brazilský etnograf Curt Nimendajú v roce 1912, který je nazval Botocudos a jejich jazyk identifikoval do jazykové skupiny Guaraní, což by odpovídalo Fričověmu slovníku z roku 1907, a tudíž se pravděpodobně jednalo o tytéž zajatce. Po roce 1912 již o těchto neznámých zajatcích nikdo neslyšel.²⁰²

Historie Xetá je velmi nejasná a opředená tajemstvím. Kozák ve svých zápisnicích zmiňuje vyprávění Xetá o útoku na jejich vesnici a následné zajetí některých jejich členů. Objevují se verze s bílými osadníky, ale také s Indiány Kaingáng. Z Kozákových zápisníků tak vyplývá, že je možné, že neznámí zajatci mohli být Xetá. Tato teorie je však vyvrácená především lingvisticky v pozdější monografii. Po útoku na jejich vesnici přešli Xetá z usedlého života k nomádskému životnímu stylu. Oficiální záznamy o Xetá se objevují až v 40. letech minulého století, kdy SPI pořádá první výpravy do oblasti Serra dos Dourados s cílem najít Indiány, o kterých se v regionu objevují zvěsti mezi novými osadníky. Výpravy však našly pouze opuštěná tábořiště. V letech 1952 a 1953 byli v této oblasti osadníky zajati dva indiánští chlapci, kteří byli předáni správě SPI v Curitiba. Jednalo se asi o 7 až 8leté chlapce, kterým byla dána jména Kaiuá a Tuka.²⁰³

---

²⁰⁰ Ribeiro, Darcy. *Culturas e línguas indígenas do Brasil* [online]. Rio de Janeiro: Centro brasileiro de pesquisas educacionais, 1957 [cit. 2024-07-01]. Dostupné z: https://etnolingustica.wdfiles.com/local--files/biblio%3Aribeiro-1957-culturas/Ribeiro_1957_CulturasELinguasIndigenasBr.pdf.

²⁰¹ Slovo Botocudos bylo obecně používané portugalskými kolonizátory pro indiánské skupiny, jazykové skupiny Macro-jê, jejichž členové obvykle používali kruhové ozdoby do rtů a uší.

²⁰² Kozák, *The Héta...*, op. cit.

²⁰³ Ibid.

Po setkání Xetá s Antôniem Lustosou vyslala SPI další výpravy, které začaly s etnografickými pracemi. Spolu s SPI se výprav účastnili také zástupci UFPR a nechyběl ani tisk. Výpravy se uskutečnily v letech 1955–1961. Po roce 1961 navštěvoval Xetá Kozák již sám za sebe. Navštívil je ještě dvacetkrát.²⁰⁴ Způsob obživy Xetá začal být od 50. let velmi ohrožován rozsáhlým odlesňováním regionu a následným úbytkem lovné zvěře. Někteří jedinci se postupně asimilovali s civilizací a začali žít ve městech, jednalo se především o zajaté děti, které byly umístěny pod opatrovnictví ředitele SPI v Curitibě. Poslední přeživší v regionu pak byli postupně přesídleni do oficiálních TI, kde pokračovali ve svém způsobu života asimilováni novými podmínkami, dokud neumřeli. Příčinou většiny úmrtí byly nemoci nebo podvýživa.

Xetá však nevyumřeli úplně. Jejich děti přežili asimilované v brazilské společnosti a v roce 1997 se uskutečnilo jejich setkání v Curitibě, kam se sjeli z různých částí státu Paraná. Přítomno bylo osm přeživších. Výsledkem tohoto setkání byl dokument, který požadoval jejich uznání a také uznání jejich potomků za přeživší etnickou skupinu Xetá a zároveň pozornost ze strany FUNAI. Požadovali finanční a pozemkové odškodnění za tragédii, která jejich lid postihla. V roce 2020 se podle konsensu Siasi hlásilo k Xetá 69 lidí. Uznání TI Herarekã Xetá se však zastavilo kvůli protestům místních osadníků v roce 2014 a proces stále není ukončen.²⁰⁵

4.3.4 Název Xetá v pramenech

Jak vyplývá z předchozí kapitoly, etnonymum Xetá prošlo v průběhu let několika proměnami, mezi něž patří názvy jako Botocudos, Aré, Šetá, Chetá, Héta, Hëta a nakonec Xetá. Názvy Aré a Botocudos jsou pravděpodobně nepřesné. Ostatních pět variant představuje různé výslovnostní podoby autonyma, které členové Xetá sdělili výzkumníkům v průběhu jejich výzkumu.

V současnosti je ustálený název Xetá, který využívám ve své diplomové práci. Jedná se o název zavedený antropologem Josém Loureirem Fernandesem, který jej představil na Brazilské antropologické sešlosti v Recife v roce 1939. Následně jej převzali další badatelé. Nicméně Kozák nesouhlasil s Fernandesovým použitím počáteční hlásky – x, která se v portugalštině vyslovuje jako [š], a tvrdil, že tato hláska neodpovídá výslovnosti v jazyce Xetá. Podle něj zní počáteční hláska jako [h] nebo [kh] se silným přídechem.²⁰⁶ Přičemž

---

²⁰⁴ Kozák, *The Héta...*, op. cit.

²⁰⁵ Silva, Carmen Lucia da. Xetá [online]. In. *Povos Indígenas no Brasil*. 20.1.2021 [cit. 2024-07-01]. Dostupné z: <https://pib.socioambiental.org/pt/Povo:Xet%C3%A1>.

²⁰⁶ Kozák, *The Héta ...*, op. cit., str. 357.

výslovnost – e je blízko německé samohlásce [ö].²⁰⁷ Podle Kozáka má slovo *héta* význam „my všichni“.

Na příkladu etnonyma Xetá se odráží složitost etnografického výzkumu, kdy různí badatelé mohou interpretovat fonetické znaky odlišně. V Kozákově zápisnicích se odráží změna jeho vnímání tohoto autonyma. Zatímco v prvních několika letech používá výhradně variantu Šetá, na začátku 60. let již využívá varianty Héta a Hëta, výjimečně také Xetá. Během svého výzkumu tak pravděpodobně došel k názoru, že Fričovi Šetá, kteří inspirovali varianty X/Šetá, byli odlišné etnikum a vytvořil proto vlastní variantu autonyma na základě skutečné výslovnosti jeho informantů. Kozákova kritika se následně odráží i v jeho monografii nazvané *The Héta Indians*, kdy oficiálně vystupuje proti variantě Xetá.

4.3.5 Lidé z doby kamenné

Na Kozákových zápisnicích vidíme začátek přerodu antropologického názoru, který říkal, že Indiáni jsou primitivní lidé a na vývojovém žebříčku níže než vyspělá civilizace, na soudobý názor, který uznává, že pojem primitivní je již zastaralý a jednotlivé civilizace se mají zkoumat nezávisle na evolučních teoriích. Přesto nelze vyvrátit, že by takové přesvědčení o primitivnosti Xetá nebylo Kozákovi vlastní, ba naopak. Ve svých zápisech se často odkazuje na Xetá jako na *primitivní lidi, obyvatelé džungle s primitivní a zvířecí inteligencí*. Na první pohled je tak jasné, že v Kozákovi tento pohled převládal. V poznámkách se však objevují také věty jako: „Tento zážitek mě přesvědčil, že tito obyvatelé džungle jsou v tomto směru skuteční umělci – získal jsem z toho silný dojem, že to nejsou tak primitivní lidé, jak bylo konstatováno po prvním kontaktu s nimi.“²⁰⁸, které zpochybňují míru primitivnosti Xetá, která byla určena při prvních výzkumech, a reflektují hlubší pochopení jejich kultury.

Přestože Kozák chápe Indiány jako primitivní existenci, vidíme také, že je velmi kritický k civilizaci, a to především od konce 50. let. Již v roce 1959 píše: „Ubozí lidé, kteří neznají špinavou politiku tak zvaných civilizovaných lidí.“²⁰⁹ A v roce 1961 uvádí: „[...] později se rozpoutá ‚zvířecí boj‘ o pouhou existenci člověka primitivní proti loupeživé civilizaci ‚chytráků‘.“²¹⁰ Tato kritika civilizace nejenže přetrvávala, ale zdá se, že se v průběhu let stupňovala.

Zatímco v zápisnicích se slova odkazující na primitivní společnost a kritika civilizace objevují velmi často, v monografii tyto výrazy téměř chybí. Místo toho je dodržována vědecká

---

²⁰⁷ Kozák, *The Héta...*, op. cit.

²⁰⁸ Kozák.Vladimír. *Caderneta ...* [MP.KO.1455], op. cit., str. 18. Vlastní překlad.

²⁰⁹ Kozák.Vladimír. *Caderneta ...* [MP.KO.1438], op. cit., str. 42. Vlastní překlad.

²¹⁰ Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO.1447], op.cit., str. 20.

objektivita a monografie neobsahuje pejorativní označení. Kozákova kritika v monografii vyznívá pouze v jedné z jeho citací: „Po generace žili tito Indiáni z produktů pralesu, který je zároveň ochraňoval před cizinci. Nicméně jakmile les zmizel, zůstali Indiáni jako ryba na suchu. Již neměli další prostředky k přežití, a protože k nim civilizovaný svět nebyl milý, zemřeli.“²¹¹

4.3.6 Kultura Xetá v pramenech

Kozák pro zaznamenání kultury Xetá volí několik druhů záznamů. Používá k tomu fotografie, filmy, obrazy, předměty a texty. A právě z textů analyzuje témata, na které se Kozák zaměřuje nejčastěji. Jeho poznámky obsahují vlastní poznatky z tábořišť, zaznamenané přímo na místě nebo později doplněné v Curitibě. Často jsou zahrnuty také informace získané od Tuky nebo jiných členů Xetá, stejně jako svědectví dalších osob, například farmáře Antônia Lustosy.

Kozákovy zápisníky obsahují širokou škálu témat, avšak často jsou neuspořádané a Kozák přeskakuje z jednoho tématu na druhé. Naopak jeho monografie je strukturovaný a logicky rozčleněný text, který poskytuje ucelený pohled na kulturu Xetá. Hlavní témata, která se v Kozákových zápisnících vyskytují, zahrnují tato odvětví:

a) Materiální kultura a způsob obživy

- Detailní popisy výrobních procesů a finálních produktů
- Role mužů a žen ve výrobních procesech a v přípravě jídla

... jeho žena donesla 2 polena žhnoucího dřeva, a práce na hrotech šípů pokračovala – mezi 2 velkými žhnoucími oharky nahříval hroty šípů a vyrovnával je a plival a ochlazoval dle potřeby a stále nahříval a ochlazoval až byly pevné. Toto byla zdlouhavá práce, a stále se opakovalo rovnání. Pak začalo leštění listem – ale ač zdlouhavé, přece šlo kupředu. Potom žena odnesla hotové hroty schovat někam do houští.²¹²

- Diety, lovecké rituály, příprava a uchování potravy

Arigán našel zase „paka“ v padací pasti a donesl ji pouze na pěšinu a přišel ohlásit, že tam je maso. Je to rituální zvyk, že jméno mrtvého zvířete se nesmí vyslovit, a také mrtvé zvíře se nesní donést ihned do volného prostranství.²¹³

²¹¹ Kozák, *The Héta...*, op. cit., str. 364–365. Vlastní překlad.

²¹² Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO. 1454], op. cit., str. 24–25.

²¹³ Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO. 1454], op. cit., 1454, str. 28.

b) Léčebné rituály

- Popisy specifických rituálů a jejich význam

Pak si lehnul, třásl se po celém těle a nechal se potírat matem a Tuka mu šlapal na záda jednou nohou, zatímco Man ho potíral. Jeho tělo bylo v horečném stavu, musil mít více než 40 °C. Kluk jeho mu tlačil nohou na záda a Tuka mu šlapal na hlavu a pak mu začal šlapat na játra. Indián stále se třásl a nařikal a skoro přestával mluvit. Tuka pak mu šlapal znovu na slabiny a Had'atukan se silně třásl ležíc u ohně.²¹⁴

c) Sociální struktury a vztahy

- Přestože méně časté, jsou zde obsáhlé popisy rodinných vztahů a některé prvky sociální struktury Xetá

Arigán byl „sluha“ svého pána, ne-li otrok. Obsluhoval ho ve všem a pracoval pro něj bez přestání. Každý pokyn byl ihned anebo později poslechnut a rozkaz proveden.²¹⁵

Neznají náčelníka. [...] Héta neznají a prý neznali čarodějníka nebo zaklínače. Nikdo z nynějších živoucích členů o tom nikdy neslyšel. Ale v případě potřeby, každý z nich léčí sám. Čarodějník schází v jejich společenském útvaru.²¹⁶

d) Výchova dětí

- Okrajově zmíněná, avšak důležitá součást kultury

Dnes jsem viděl Eirakána, jak trestá svého staršího chlapce – Čiquéna. Protože Čiquén neposlechl, když se potuloval kolem práce, kterou Eirakán dělal, shodil u tkalcovského stavu několik kusů dřeva. Eirakán vstal, utrhl stonek kopřivy s květy a dvakrát chlapce švihnul na jeho holý „zadek“.²¹⁷

e) Jazyk a zpěv

- Kromě slovní zásoby Kozák zaznamenává také hlasitost řeči a popis zpěvu

Je zajímavé poslouchat indiány, jak tiše mezi sebou, ať v táboře nebo v lese nebo na cestách, hovoří, i když jejich řeči člověk nerozumí. Jsou klidní, hovoří velice nízkým, tlumeným hlasem,

---

²¹⁴ Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO. 1447], op. cit., str. 19.

²¹⁵ *Ibid.*, str. 38.

²¹⁶ Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO. 1453], op. cit., str. 73.

²¹⁷ Kozák, *Caderneta ...* [MP.KO. 1453], op. cit., str. 66. Vlastní překlad.

pro nás někdy až neslyšitelně. Jsou k tomuto způsobu mluvení vedení od dětství, aby hlasitě nemluvili, a tak se naučí poslouchat a také přesně slyšet a rozumět i nízkým zvukům.²¹⁸

f) Rituály a životní události

- Dokumentace specifických rituálů a událostí v životě Xetá

Pohřeb: Mrtvého složili, svázali mu nohy a ruce za hrudník, jeden z Indiánů ho odnesl na zádech do lesa a tam mu vykopal hrob. Mrtvý byl pomalu liánami spuštěn dolů na dno a položen na bok a hrob byl zasypán hlínou a nahoře byl rozdělán oheň, aby nepřilétli supi a mrtvého nesežrali.²¹⁹

Kozák věnoval zvláštní pozornost některým specifickým výrobním technikám, například:

- **Výroba kamenné sekery** – Kozák musel přesvědčit členy Xetá, aby se vrátili k tradičnímu způsobu výroby, aby mohl celý proces zdokumentovat. Xetá již totiž přešli ke kovové sekeře.

Po delší době přítel Arigán se chopil práce a pokračoval vyklepávat kamennou sekeru, která bere svůj tvar. Zdá se, že už mnoho na vyklepávání nezbyvá, pouze začat brousit ostří. [...]

Broušení kamenné sekery je dosti pomalá práce. Nango ji vybrousil za půl dne a něco. Potřeb k tomu nebylo mnoho třeba. Trochu písku z potoka do palistu, do druhého palistu trochu vody a hrubý kámen, který sevřel chodidlama jeho noh. Vhodil trochu mokrého písku na větší kámen a dřel sekery silně, uhlazujíc nerovnosti, které zůstaly po vyklepávání.²²⁰

- **Tkaní na tkalcovském stavu** – Detailní popis procesu tkaní, který byl nakonec zahrnut v doslovu monografie, sepsaném archeologem Juniusem Birdem.

Stávek Tamjaita je udělán z dřevěných kolků, na něž jsou správně nataženy hotové niti. Příčná nit je protahována kolkem, k němuž je přivázána, a pak nit k niti je srážena plochým dřevem.²²¹

Kozák řadil kulturu Xetá k tzv. kultuře z doby kamenné. Jeho přístup k zaznamenání kultury Xetá reflektuje snahu o komplexní a detailní dokumentaci, čímž se snažil vytvořit komplexní obraz jejich kultury. Tento obraz vrcholí v jeho monografii, která poskytuje revidovaný, strukturovaný a vědecky objektivní pohled na život a kulturu Xetá bez osobního zbarvení. Monografie tak poskytuje cenný příspěvek k antropologickému výzkumu tohoto etnika.

---

²¹⁸ Kozák, *Caderneta* ... [MP.KO. 1456], op. cit., str. 14.

²¹⁹ Ibid., str. 66. Vlastní překlad.

²²⁰ Kozák, *Caderneta* ... [MP.KO. 1447], op. cit., str. 36, 43.

²²¹ Kozák, *Caderneta* ... [MP.KO. 1453], op. cit., str. 29.

4.3.7 Rodiny Xetá

Po přechodu k nomádkému stylu života žili Xetá odděleně v nukleárních rodinách obvykle do maximálního počtu šesti členů. V rámci rodiny působil jeden muž jako vůdce s omezenou autoritou. Xetá praktikovali polygamie, ale v době Kozákova výzkumu měli muži zpravidla už pouze jednu až dvě ženy. Ženy mohly být také darovány jinému muži, pokud ten žádnou neměl. Všechny ženy byly oslovovány Nat'jé, což byla pravděpodobně jejich přezdívka používaná při jejich oslovování nebo referování o nich. Skutečná jména žen i mužů nebyla běžně používána. Tato byla dána dětem ještě před narozením a byla inspirována faunou a flórou. Pro oslovování a referování se však používaly jejich přezdívky. Kozák se některé ze skutečných jmen později dozvěděl od Tuky a zaznamenal je. Tuka mu je sdělil až po šesti letech jejich známosti a upozornil ho, že je nemá s nikým dalším sdílet, protože by to mohlo ublížit. To také naznačuje, že k němu měl Tuka důvěru.

Zatímco z Kozákových zápisníků vyplývá, že se při svých výpravách mohl setkat přibližně s 30–50 jedinci Xetá, v monografii se uvádí, že viděl zhruba 150 dospělých jedinců.²²² Tento rozpor naznačuje, že číslo uvedené v monografii mohlo být nadsazené pro zvýšení důvěryhodnosti Kozákova výzkumu. K podpoření této domněnky jsem na základě Kozákových zápisníků sestavila rodokmen Xetá, který zahrnuje 27 jedinců včetně dětí. Nezahrnuje však rodiny, které potkal v únoru 1956, neboť nebyly podrobně popsány. V té době se setkal přibližně s 30 jedinci ze tří různých rodin.

---

²²² Kozák, *The Héta ...*, op. cit., str. 374.

5. Závěr

Cílem této práce bylo představit osobnost Vladimíra Kozáka a jeho dílo a zároveň iniciovat výzkum jeho díla v České republice. Na závěr práce shrnuji poznatky získané v průběhu jejího psaní a odpovídám na dvě vytyčené výzkumné otázky: „Kdo byl Vladimír Kozák?“ a „Jak ve svých textech zobrazoval Indiány Xetá?“

S Vladimírem Kozákem jsme se přesunuli od jeho dětství a dospívání v Rakousko-Uhersku a Československu do Brazílie, kde se postupem času vypracoval na pozici ředitele kinematografické sekce MUPA. Tam se plně začal projevovat jeho umělecký duch spojený s pracovitou povahou. Nad rámec své pracovní doby a svých povinností ředitele technického sektoru společnosti Força e Luz se účastnil vědeckých výprav zprvu především po státě Paraná a pomocí své práce přispíval k utváření paranaenské identity. Později jej zaujaly nativní kultury celé Brazílie, jejichž záznamy v jeho filmové a fotografické tvorbě začaly převažovat nad přírodními motivy.

O tom, že Kozákova práce přesahovala jeho záměry, svědčí jak výstavy v MUPA, tak také zájem z řad studentů vysokých škol a projekt *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil*. Sám Kozák ve svých textech a dopisech vyznává, že by jej tento zájem překvapil. Svě práce si cenil, ale nepovažoval ji za něco, čemu by se mohlo dostat většího uznání. K publikaci jeho několika článků přispěl především vliv jeho přátel, zejména amerických antropologů Gertrudy Doleové a Roberta Carneira. Avšak také mnozí další přátelé pobízeli Kozáka k publikaci a propagaci jeho díla. V Česku se mu však prozatím většího uznání nedostalo a málokdo zná příběh sourozenců vyobrazený na Burianově obraze, který visí na radnici v Bystřici pod Hostýnem.

Přestože Kozák neměl etnografické vzdělání, etnografickou linii sledovala jeho kinematografická kariéra v MUPA. Nejenže zaznamenával indiánskou kulturu na kameru, sbíral zároveň etnografické předměty, jako jsou například zbraně, ozdoby nebo hračky. Etnografii propojoval s uměním, maloval obrazy indiánské a brazilské tematiky a několikrát vytvořil také sochy hlav Indiánů. Pro mou práci však byly nejdůležitější jeho psané terénní zápisníky, které psal při svých výpravách a které později po návratu do Curitiby upravoval.

V těchto zápisnicích vidíme Kozákův pohled na Indiány, ale sledujeme také jeho pohled na tehdejší práci oficiálního orgánu pro ochranu Indiánů a jeho spolupracovníků, stejně jako postup civilizace hlouběji do Brazílie a související vylesňování velkých ploch. Jako bonus z nich také vyčteme úskalí a limity Kozákovy práce v terénu, která byla často komplikovaná ať už finančně, či z jiných důvodů.

V mé práci jsem se zaměřila pouze na Kozákův pohled na Indiány Xetá. Jedná se o prvotní výzkum Kozákovy práce, který má za úkol uvést jeho dílo do českého akademického prostředí a otevřít tak cestu dalším výzkumům a případné spolupráci mezi Brazílií a Českou republikou. Tato spolupráce má již teď zárodky v projektu *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil*, na kterém se také podílí Generální konzulát České republiky v São Paulu.

Kozák viděl Xetá optikou poloviny 20. století stále ještě založenou na evolučních teoriích. Xetá jsou pro něj *lidé z pralesa, primitivní kultura*, která se nedokáže bránit postupu civilizace a proto vymírá. Přestože je civilizace v jeho textech často znázorňována negativně, stále se nachází na evolučním žebříčku výše než nativní kmeny. Navazuje s Xetá přátelství, která jsou však založena na výměně informací za potraviny a nejrůznější drobné předměty. Je to Kozákova iniciativa zaznamenat kulturu Xetá. Často je musí dlouho přemlouvat, aby mohl natočit nějakou scénu, kterou by doplnil již vzniklé scény. On určuje, co je v jejich kultuře důležité a co ne. Zdá se, že se zaměřuje na všechny prvky kultury Xetá se stejnou vervou, ovšem na některá témata klade zvláštní důraz. Jedná se především o výrobu kamenné sekery a tkalcovského stavu a následného popisu tkaní. Jsou to technologie Xetá, které ho nejvíce přitahují. Podle toho je potom zařazuje do doby kamenné a tím znovu na nižší pozici na pomyslném vývojovém žebříčku.

Při aplikaci Todorova tříosého rozlišení vztahu k těm „Druhým“ na Kozákův vztah ke Xetá zjišťuji, že jeho axiologická rovina se lehce odchyluje od Todorova rozlišení. Kozákův hodnotový soud je vůči Xetá pozitivní; považuje je za dobré, má je rád. Tento pozitivní soud však není založený na tom, že by se Kozák považoval za toho dobrého, kterému se Xetá mohou nebo nemohou rovnat. Naopak, Kozák začíná pochybovat o dobru civilizace a tím také o sobě samém. Na praxeologické rovině vidíme u Kozáka snahu sblížit se s druhým. Nepřipodobňuje se však těm „Druhým“ ani nenutí Xetá, aby se připodobnili jemu, což naznačuje neutrální vztah. Na epistemické rovině Kozák demonstruje vysokou úroveň znalosti a porozumění Xetá, čímž vykazuje hluboké epistemické zapojení.

Ač byl Kozák v kontaktu pouze s několika desítkami Xetá, jejichž kultura již v té době byla na úpadku, je jeho monografie *The Héta Indians* jediným uceleným dílem o jejich kultuře. A také díky této monografii mohou potomci Xetá navazovat na některé tradice svých předků, které již zanikly.

Kozák byl všestranná osobnost, která toho za svůj život viděla a zažila mnoho. Rozsah jeho dochované pozůstalosti daleko přesahuje téma jedné diplomové práce. Kromě technického ředitele, fotografa a kameramana byl Kozák také imigrant nacházející se na pomezí dvou

neznámých kultur – té brazilské a té indiánské. Jeho sympatie s *přírodními* lidmi je často v jeho textech patrná. Považuje je až za *čisté lidi z ráje*, které klade do kontrastu se zkaženou civilizací.

Digitalizace archivu otevírá dveře zahraničním badatelům a mně velmi posloužila k doplnění informací, ke kterým jsem se nestihla dostat v archivu MUPA v Curitibě, jenž jsem navštívila v rámci meziuniverzitního pobytu na Univerzitě v São Paulu. Během bádání jsem neustále narážela na odbočky z hlavního tématu práce, které jsem však pro udržení hlavní myšlenky práce musela opouštět. „Do jaké míry znal Kozák práci ostatních etnografů té doby?“ „Jak moc se lišila jeho metodologie s jinými etnografy?“ „Byla jeho práce s etnografickým filmem průkopová?“ „Jak ovlivnil pohled na Xetá ve své době?“ Právě tyto a další otázky se mohou stát tématy dalších akademických prací věnovaných Kozákovi a jeho dílu. K dispozici je mnoho Kozákových terénních zápisníků z jeho výprav za ostatními kmeny a také velké množství korespondence se zajímavými přáteli a se známými osobnostmi jeho doby. Samotný výzkum by si zasloužila také osobnost Kozákovy sestry Karly Kozákové, která se v posledních letech dostává do oblasti vědeckého zájmu také v Curitibě.

Seznam pramenů, zdroje a literatura

Prameny

Baxter, David. *Biografia de Vladimir Kozák* [MP.KO.2254] [online]. 13. 2. 1977 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Baxter, David. *Correspondência de David Baxter para Laila Williamson do Museu Americano de História Natural* [MP.KO.1844] [online]. 25. 5. 1977 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Baxter, David. *Portraits of Brazilian Indians by Vladimír Kozák* [MP.KO.12942] [online] 2. 7. 1968, str. III–IV [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Blasi, Oldemar. Vladimír Kozák. In: *Arquivos do Museu Paranaense*. Curitiba: Museu Paranaense/Biblioteca pública do Paraná, 1983, Nova série, Etnologia 3, str. 11–14.

Cabral, Lourival Motta. *Correspondência de Ministério da Agricultura do Diretor da SPI, Lourival Motta Cabral para Vladimir Kozák* [MP.KO.5401] [online]. 10. 8. 1955 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Carneiro, Robert L.; Dole, Gertrude. *Correspondência de Robert Carneiro e de Gertrude E. Dole, mulher de Robert Carneiro para Vladimír Kozák* [online]. New York: 19. června 1958 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Guedes, Cel. José Luiz. *Correspondência do Ministério da Agricultura do Serviço de Proteção aos Índios do Diretor do SPI, José Luiz Guedes para Vladimir Kozák* [MP.KO.5408] [online]. 10/05/1958 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta com folhas amareladas. Conteúdo: descrição de viagem ao Pantanal, desenhos de Foz do Iguaçu, Guaira, Mato Grosso e Maceió e objetos karajá...* [MP.KO.4157] [online] 1950 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>

Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Pesquisa com Povo Indígena Ka'apor* [MP.KO.1433] [online]. Listopad 1958 – duben 1959 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de Campo: Povo Indígena Gavião Parkatêjê* [MP.KO.1419] [online]. Listopad–prosinec 1962 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Kayapó Kuben-Kran-Krên* [MP.KO.2370] [online]. 1955 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1422] [online]. Červenec 1966. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1438] [online]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1447] [online]. 20. 1. 1961 až 20. 2. 1961 a 9. 2. 1963. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de Campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1452] [online]. Červen 1972. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1453] [online]. Prosinec 1963 až leden 1964, 21. 4. 1965 a 28. 1. 1966 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de Campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1454] [online]. Obsahuje tři data: červen až září 1960, 2.–15. 9. 1960 a 20. 1. 1961. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de Campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1455] [online]. 1959 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Caderneta de Campo: Povo Indígena Xetá* [MP.KO.1456] [online]. Červenec 1966. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Correspondência da Secretaria e Educação do Museu Paranaense de Vladimír Kozák para Jucundino da Silva Furtado* [MP.KO.4009]. Curitiba: 11. února 1963 [online] [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Documento: diário* [MP.KO.1425] [online]. [cit. 2024-07-12] Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír; Kozáková, Karla. *Desenhos de Vladimir Kozák e Karla Kozák documentando pinturas do ritual Jawari* [MP.KO.6697] [online]. [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *First Trip to Setá in november 1955 with Dival de Souza* [MP.KO.1430] [online]. Listopad 1955. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Ritual Hetohokã – Povo Indígena Karajá* [MP.KO.2379] [online]. 16/03/1959 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. Ritual of a Bororo Funeral. In. *Natural History*. New York: 73 (1), 1963, str. 38–49.

Kozák, Vladimír. Stone age revisited [online]. In. *Natural history*. New York: The American Museum of Natural History, 1972, vol. LXXXI, October č. 8, str. 14–27 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://digitallibrary.amnh.org/items/f87331f3-fdb9-47a2-9118-7bf65dd3bf59>.

Kozák, Vladimír. *Texto de kozák sobre o ritual Jawari dos índios do Xingu* [MP.KO.2368] [online]. [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír. *Texto de Kozák sobre o ritual Jawari dos índios do Xingu* [MP.KO.2367] [online]. 1954 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír et al. The Heta Indians: Fish in a dry pond. In. *Anthropological Papers of the American Museum of Natural History*. New York: 1979, vol. 55, part 6, str. 349–434.

[Kozák, Vladimír; Baxter, David]. The Hëta Story [MP.KO.2365] [online]. 1976 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Kozák, Vladimír [Kozáková, Karla]. *Documento: Diário em tcheco* [MP.KO.1428] [online]. 19. července 1939 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Loukotka, Čestmír. *Do Brazílie za Indiány* [online]. Praha: Lidová demokracie, 1962 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:19bc2900-5bc7-11e6-8e4e-005056827e51>.

Malcher, José Maria da Gama. *Cartão de solicitação de ajuda a Vladimir Kozák do Ministério da Agricultura, do Serviço de Proteção aos Índios do Diretor da SPI, José Maria da Gama Malcher* [MP.KO.5400] [online]. 30. 8. 1951 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Musichina, Ilona (ed.). *A Kozák Brazílii čeká*. Almanach ke 110. výročí narození Ing. Vladimíra Kozáka. Město Bystřice pod Hostýnem: Edice Zpravodaj, 2007.

Olomoucké arcibiskupství. *Matrika narození od 1869 do 1896*. [č knihy 7455, č. svazku XIV] [online]. Brno: Moravský zemský archiv, 2020 [cit. 2024-07-12]. <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/8656?image=216000010-000253-003374-000000-007455-000000-00-B06291-03880.jp2>, snímek: 389.

Olomoucké arcibiskupství. *Matrika narození od 1897 do 1907*. [č knihy 7456, č. svazku XV] [online]. Brno: Moravský zemský archiv, 2020 [cit. 2024-07-12]. <https://www.mza.cz/actapublica/matrika/detail/9929?image=216000010-000253-003374-000000-007456-000000-00-B02586-00090.jp2>, snímek: 9.

Trevisan, Ediberto. Vladimír Kozák (1897–1979), „O braide pemegare“ dos Bororo. In. *Boletim do Instituto Histórico, geográfico e Etnográfico Paranaense* [online]. Curitiba: 1979 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: http://etnolinguistica.wdfiles.com/local--files/biblio%3Atrevisan-1979-kozak/trevisan_1979_kozak.pdf.

Trombini Filho, Wladimir Olympio et al. *Vladimir Kozák*. Curitiba: Mercambo, 1984.

Edice pramenů

Nedbálek, Vinek. *Dopisy z Brazílie*. Vizovice: Lípa, 1999.

Elektronické zdroje

Barteček, Ivo. Československá kolonizace v Brazílii [online]. In. *Češi v cizině*. V Praze: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1988(3), str. 237–245 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cadcec50-1581-11e7-981b-005056825209>.

Belton, Tom. The Dawn of the ‘Chaotic Account’: Horatio Hale’s Australia Notebook and the Development of Anthropologists’ Field Notes [online]. In. *Libraries & the Cultural Record*, vol. 44, č. 1, 2009, str. 138–152 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: *JSTOR*, <https://www.jstor.org/stable/25549541>.

Clifford, James, & Marcus, George (Eds.) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* [online]. London: University of California Press, 1986 [cit. 2024-07-12].

Dostupné

z: https://monoskop.org/images/c/ca/Clifford_James_Marcus_George_eds._Writing_Culture_The_Poetics_and_Politics_of_Ethnography_1986.pdf.

Copans, Jean. *Základy antropologie a etnologie* [online]. Praha: Portál, 2001, str. 41 [cit. 2024-07-12]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d851be30-a885-11e4-a2db-005056825209>.

Conheça a história do MUPA, um dos museus mais antigos e importantes no Brasil. *Museu Paranaense* [online]. Curitiba: Museu Paranaense, 20. 10. 2021 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://www.museuparanaense.pr.gov.br/Noticia/Conheca-historia-do-MUPA-um-dos-museus-mais-antigos-e-importantes-do-Brasil>.

Eriksen, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie* [online]. Praha: Portál, 2008 [cit. 2024-07-12]. Dostupné

z: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/510452/mod_resource/content/1/Eriksen_kap.2.pdf.

Fabian, Johannes. Presence and Representation: The Other and Anthropological Writing [online]. In. *Critical Inquiry*. Smmer, 1990, vol. 16, č. 4., str. 753 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: *JSTOR*, <https://www.jstor.org/stable/1343766>.

Gubert Filho, Francisco A. O desflorestamento do Paraná em um século [online]. In: Sonda, Claudia; Trauczynski, Silvia Cristina (Org.). *Reforma agrária e meio ambiente – teoria e prática no Estado do Paraná*. Curitiba: ITCG, 2010, str. 15-25 [cit. 2024-07-12]. Dostupné

z: https://www.iat.pr.gov.br/sites/agua-terra/arquivos_restritos/files/documento/2020-07/parte_1_1_francisco_gubert.pdf.

Maranhão, Fernanda. A Companhia de Aventura. *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil* [online]. 2024, Capítulo XXI [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://www.vladimirkozak.com.br/karla>

Maranhão, Fernanda. O Povo Xetá da Serra dos Dourados. In. *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil* [online]. [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: https://www.vladimirkozak.com.br/povo_xeta.

Mascuch, Michael; Dekker Rudolf; Baggerman, Arianne. Egodocuments and History: A Short Account of the Longue Durée [online]. In. *The Historian*. 2016, vol. 78, č. 1, str. 11-56 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/hisn.12080>.

Miguel, Marcelo; Maranhão, Fernanda. *Kozák e os Povos Indígenas do Brasil* [online]. [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://www.vladimirkozak.com.br/>.

Núcleo de Antropologia [online]. In. www.museuparanaense.pr.gov.br [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://www.museuparanaense.pr.gov.br/Pagina/Nucleo-de-Antropologia>.

Paixão, Letícia Aparecida; Priori, Angelo Aparecido. As transformações socioambientais da paisagem rural a partir de um desastre ambiental (Paraná, 1963) [online]. In. *Estudos Históricos*. Rio de Janeiro: Centro de Pesquisa e Documentação de História Contemporânea do Brasil da Fundação Getúlio Vargas, Jul–Dec 2015, 28 (56), str. 323–342 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://www.scielo.br/j/eh/a/RTW7qyRwkzsvzcTrD9dfpGy/#>.

Pěnička, Robin. *Kapitoly z dějin antropologie* [online]. Brno: Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty, Masarykova univerzita, 2014 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: https://anthro.sci.muni.cz/media/3261717/kapitoly_z_dejin_antropologie_2014_final.pdf.

Polišenský, Josef. Prameny a problémy českého a slovenského vystěhovalectví do Latinské Ameriky [online]. In. *Český lid: sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách*, na Moravě. Praha: V. Šimáček, 1981, LXVIII(1), str. 3-9 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://cdk.lib.cas.cz/uuid/uuid:8f129c8d-e9e6-458c-987b-3fe5568f1642>.

Ribeiro, Darcy. *Culturas e línguas indígenas do Brasil* [online]. Rio de Janeiro: Centro brasileiro de pesquisas educacionais, 1957 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: https://etnolinguistica.wdfiles.com/local--files/biblio%3Aribeiro-1957-culturas/Ribeiro_1957_CulturasELinguasIndigenasBr.pdf.

Sanjek, Roger. A vocabulary for Fieldnotes [online]. In: Sanjek. *Fieldnotes: The Makings of Anthropology*. London: Cornell University Press [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <http://ereserve.library.utah.edu/Annual/WRTG/7770/Mathison/vocabulary.pdf>.

Secretaria da segurança pública. *Carteira de Licença para Porte de Arma* [MP. KO. 2362] [online]. 26. 2. 1937 [cit. 2024-07-12] Dostupné z: <https://www.memoria.pr.gov.br/biblioteca/index.php>.

Serviço de Proteção aos Índios (SPI). In: *Povos Indígenas no Brasil* [online]. 31. 8. 2018 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: [https://pib.socioambiental.org/pt/Servi%C3%A7o_de_Prote%C3%A7%C3%A3o_aos_%C3%8Dndios_\(SPI\)](https://pib.socioambiental.org/pt/Servi%C3%A7o_de_Prote%C3%A7%C3%A3o_aos_%C3%8Dndios_(SPI)).

Silva, Carmen Lucia da. Xetá [online]. In: *Povos Indígenas no Brasil*. 20. 1. 2021 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://pib.socioambiental.org/pt/Povo:Xet%C3%A1>.

Silva Novak, Éder da; Mota, Lúcio Tadeu. A Política Indigenista e os Territórios Indígenas no Paraná [online]. In: *Fronteira: Revista de História*. Dourados, MS: Jul.–Dez. 2016, vol.18, č. 32, str. 76–97 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://ojs.ufgd.edu.br/index.php/FRONTEIRAS/article/view/5824/2968>.

Soukup, Václav. *Dějiny sociální a kulturní antropologie* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 1994, str. 16 [cit. 2024-07-12]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:0da20750-0fee-423c-b1e1-b9f68b3b6b3a>.

Staszak, Jean-François. Other/Otherness [online]. In: *International Encyclopedia of Human Geography*. [s.l.]: Elsevier, 2020, str. 25–31 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://www.google.com/url?q=https://archive-ouverte.unige.ch/unige:166340&sa=D&source=apps-viewer-frontend&ust=1720595375153622&usg=AOvVaw3rlipWLK8Oj1ihKaOYJkkt&hl=cs>.

Todorov, Tzvetan: *Dobytí Ameriky: problém druhého* [online]. Přeložila Kateřina Lukešová. Praha: Mladá fronta, 1996, str. 11 [cit. 2024-07-12]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:304236d0-a7c1-11e4-a2db-005056825209>.

Vaculík, Pavel. Výsledná zpráva z cesty Mgr. Pavla Vaculíka do Brazílie. In. *Krajanské muzeum vystěhovalectví do Brazílie, muzeum Horních Vsí* [online]. 25. 4. 2007 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://old.emigrationmuseum.cz/prispevky-uzivatelu/111-vysledna-zprava-z-cesty-mgr-pavla-vaculika-do-brazilie>.

Villas-Bôas, André. Xingu. *Povos Indígenas no Brasil* [online]. 20. října 2023 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://pib.socioambiental.org/pt/Povo:Xingu>.

Wohlmuth Markupová, Jana. Biography is with its one leg in the academia nad with the other in the public arena... [online]. In. *History-Theory-Criticism*. 2023, č. 2., str.166 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://ojs.cuni.cz/dejinyteoriekritika/article/view/3200/2507>.

Zelený, Mnislav et al. *Indiánská encyklopedie: Indiáni tří Amerik: pro čtenáře od 12 let* [online]. Praha: Albatros, 1994 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cde9d2f0-0206-11e4-97de-5ef3fc9ae867>.

Literatura

Darwin, Charles. *On the Origin of Species*. London: John Murray, 1859.

Fernandes, José Loureiro. Os índios da Serra dos Dourados. In. *Anais da III Reuniao Brasileira de Antropologia*. Recife: 1959, str. 27–46.

Fernandes, José Loureiro. The Xetá: A dying people in Brazil. In. *Bulletin of the International Committee on Urgent Anthropological and Ethnological Research*. Vídeň: 1959, č. 2, str. 21–26.

Kozák, Vladimír; kol. autorů. Os Índios Héta: Peixe em Lagoa Seca. In. *Boletim do instituto histórico, geográfico e etnográfico paranaense*. Přel. Edilberto Trevisan. Curitiba: 1981, v. 38.

Lévi-Strauss, Claude. *Mythologica, [2]: Od medu k popelu*. Praha: Argo, 2006.

Notes and Qeries on Anthropology for the use of Travellers and Residents in Uncivilized Lands. British Association for the Advancement of Science. London: Edward Stanford, 1874.

Presser, Jacques. Clio kijkt door het sleutelgat. In: M.C. Brands, et al., eds *Uit het werk van J. Presser*. Amsterdam: Athenaeum-Polak and Van Genneep, 1969, str. 283–295.

Presser, Jacques. Memoires als geschiedbron. In: *Winkler Prins Encyclopedie*, vol. 7, Amsterdam: Elsevier, 1958.

Skidmore, Thomas E.; Smith, Peter H. *The Modern Latin America*. New York: Oxford University Press, 2005, 6. ed.

Štěpánek, Pavel. O mundo perdido de Kozák – (1897-1979). In: *Afinidades históricas e culturais entre o Brasil e a República Tcheca*. Brno: L. Marek, 2008, str. 229–236.

Švihálek, Milan. Za tajemstvím Burianova obrazu. In: *Zapomenuté výpravy*. Brno: Jota, 2005. Str. 127–139.

Audiovizuální zdroje

Blasi, Oldemar. *Rozhovor o Vladimíru Kozákovi*. Curitiba, 5. května 2013. Rozhovor poskytnutý Rosalici Carriel Benetti a antropoložce Marii Fernandě Campelo Maranhão.

České stopy: Muž z obrazu [dokumentární film]. Režie Vladimír Šimek. Česko: Česká televize, 2016.

Memória de Olhar de Vladimír Kozák [dokumentární film]. Režie: Beto Carminatti. Brazílie, 2015. Zpracováno jako bakalářská práce Beatriz Robainy Virmond. *A memória de Olhar de Vladimír Kozák*. Bakalářská práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2015.

[cit. 2023-10-13]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=oRzLNoIgvx8>.

O mundo perdido de Kozak [dokumentární film]. Režie Fernando Severo. Brazílie: Embrafilme, 1988. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=NI-x_I8N2nY.

Vědecké práce o Kozákovi

Amorim, Beatriz Rangel Thurler. *Colecionar o outro: A Experiência Etnográfica de Vladimir Kozák entre os Ka'apor* [online]. Diplomová práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2022 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: <https://acervodigital.ufpr.br/handle/1884/77529>.

Benetti, Rosalice Carriel. *O „Yguaçu“ de Vladimir Kozák e o território do Iguaçu* [online]. Bakalářská práce. Curitiba: Universidade Tuiuti di Paraná, 2010 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: https://www.academia.edu/12677707/O_Ygua%C3%A7u_de_Vladimir_Koz%C3%A1k?sm=b.

Benetti, Rosalice Carriel. *Vladimir Kozák: Sentimentos e ressentimentos de um „Lobo solitário“* [online]. Diplomová práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2015 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: https://www.academia.edu/12542750/Vladimir_Koz%C3%A1k_sentimentos_e_ressentimentos_de_um_lobo_solit%C3%A1rio.

Maranhão, Maria Fernanda Campelo. *Contextualizando imagens Paranistas (1940–1950): O filme etnográfico de Vladimir Kozák e as ciências sociais no Paraná* [online]. Curitiba, 2006 [cit. 2023-10-13]. Dostupné z: https://www.academia.edu/5031617/Contextualizando_Imagens_Paranistas_1940_1950_o_filme_etnogr%C3%A1fico_de_Vladimir_Koz%C3%A1k_e_as_Ci%C3%A4ncias_Sociais_no_Paran%C3%A1.

Portes de Almeida, Larissa. *A poética das imagens de Vladimir Kozák: contribuições para o cinema educativo do Museu Paranaense (1955–1958)* [online]. Diplomová práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2023 [cit. 2024-07-12]. Dostupné z: <https://acervodigital.ufpr.br/xmlui/handle/1884/82124>.

Rosato, Márcia Cristina. *Uma constelação de Imagens: a experiência etnográfica de Vladimir Kozák*. Dizertační práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2009. Dostupné z: osobní žádost na Museu de arqueologia e etnologia UFPR.

Vaculík, Pavel. *Čeští malíři domorodců ve světě*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova, 1997.

Viana dos Reis, Paula Grazielle. *Vladimír Kozák, as câmaras e os Xetá* [online]. Diplomová práce. Belo Horizonte: Universidade Federal de Minas Gerais, 2014 [cit. 2023-10-13].
Dostupné z: <https://repositorio.ufmg.br/handle/1843/BUBD-A97ENH>.

Virmond, Beatriz Robaina. *A memória de Olhar de Vladimír Kozák*. Bakalářská práce. Curitiba: Universidade Federal do Paraná, 2015.

Seznam příloh

Schéma

Schéma č. 1 – Americký model obecné antropologie. str. 22

Tabulky

Tabulka č. 1 – Kozákův filmový materiál natočený mezi lety 1940–1950. str. 37–38

Tabulka č. 2 – Indiánské kmeny zaznamenané Kozákem. str. 39

Tabulka č. 3 – Chronologické rozřazení zápisníků. str. 70

Diagram

Diagram č. 1 – Rodokmen Xetá. str. 81